

॥ श्रीशंकर ॥

अनुवाद
ज्ञानेश्वरी

: अनुवाद :
अनंत दामोदर आठवले
(स्वामी वरदानंदभारती)

श्रीराधादामोदर प्रतिष्ठान, पुणे

प्रकाशक :

वि.वा. ग.प्र.परांजपे,
अध्यक्ष, श्रीराधादामोदर प्रतिष्ठान,
'प्रतिक', ४०३/१ शनिवार पेठ,
मेहुणपुरा, पुणे ४११ ०३०.
दूरध्वनी : ०२०-२४४९२४९७

प्रकाशन काल :

आवृत्ती सातवी
गंगादशहरा
ज्येष्ठ शु. १०, १९३६
८ जून २०१४

© सर्वाधिकार सुरक्षित

मूल्य : तीनशे रुपये

मुद्रक :

पु.स. सहस्रबुद्धे
बालोद्यान प्रेस
१३५८ ए, शुक्रवार पेठ
पुणे ४११ ००२.

॥ श्री ॥

ओवी संख्या

अध्याय क्रमांक	श्लोक संख्या	ओवी संख्या मूल ज्ञानेश्वरी	ओवी संख्या अनुवाद ज्ञानेश्वरी
१	४७	२७५	३२६
२	७२	३७५	३९९
३	४३	२७६	३०९
४	४२	२२५	२७५
५	२९	१८०	२०२
६	४७	४९७	५४९
७	३०	२१०	२३७
८	२८	२७१	२८८
९	३४	५३५	६०८
१०	४२	३३५	३७५
११	५५	७०८	७४४
१२	२०	२४७	२७७
१३	३४	११६९	१३४१
१४	२७	४१५	४९४
१५	२०	५९९	७०३
१६	२४	४७३	५३६
१७	२८	४३३	४७२
१८	७८	१८१०	२१४१
	७००	९०३३	१०२७६

॥ श्रीशंकर ॥

श्रीज्ञानेश्वरस्तोत्रम् ।

॥ ॐ नमो भगवते श्रीज्ञानदेवाय ॥

सद्गुरुं सच्चिदानन्दं केवलं करुणाकरम् ।
ज्ञानयोगेश्वरं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥१॥
वाङ्मनोबुद्धिभावानामतीतं परमेश्वरम् ।
निष्कलं सगुणं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥२॥
निर्मलं सदयं शान्तं प्रणताखिलमङ्गलम् ।
ज्ञानैकरूपिणं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥३॥
भक्तिकल्पतरोर्मूलं बीजं साधनसम्पदः ।
सर्वलोकहितं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥४॥
आविर्भूतो हरिः साक्षात् पावने गौतमीतटे ।
रूपेण यस्य तं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥५॥
निवृत्तिमार्गिणो मुक्तिः सोपानसुलभाकृता ।
कृपया यस्य तं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥६॥
ज्ञानं भक्तिरसं यस्य यद्भक्तिर्ज्ञानभास्वती ।
तमद्वैतपरं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥७॥

दृष्टिः कृपावती यस्य नित्यं पीयूषवर्षिणी ।
नताश्रयाङ्घ्रिं तं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥८॥

सुधाविजयिनी तापशमनी लोकपावनी ।
भारती यस्य तं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥९॥

भावार्थदीपिका यस्यानुभवामृतजीवनी ।
तं बुद्धिभास्करं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥१०॥

शरदिन्दुमनोज्ञाङ्गं कमलायतलोचनम् ।
पद्मासनस्थितं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥११॥

प्रसन्नं परमोदारं वरदं सुस्मिताननम् ।
आलन्दिवल्लभं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥१२॥

सुहृदं सर्वभूतानां मातरं पितरं प्रभुम् ।
प्रेमलं वत्सलं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥१३॥

बुद्धिनद्याः शरत्कालं प्रग्रहं चित्तवाजिनः ।
पापतापहरं वन्दे ज्ञानदेवं पुनः पुनः ॥१४॥

हे तात ! भवतैवोक्तं शिशोर्माता स्वयं हिता ।
चित्तवृत्तेः समाधानं बुद्धेः स्थैर्यं सदाऽस्तु मे ॥१५॥

विषयानुक्रमणिका

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
अध्याय पहिला			
१	अनुवादकर्त्यांचें नमन	१३२	दुर्योधनाने केलेले पांडवसैन्याचे वर्णन
१९	गणेशाचे रूपक	१४२	दुर्योधनाने केलेले कौरवसैन्याचे वर्णन
२४	गणेशाच्या शरीरांतील निरनिराळ्या अवयवांचे व अलंकार-भूषणांचें रूपकात्मक वर्णन	१६०	दुर्योधनाचा स्वसैन्याला आदेश
५२	सरस्वतीचंदन	१६४	भीष्मांचा संतोष
५४	सद्गुरुमहिमा	१६९	नानावाद्यांचा घोष
६१	महाभारताचे माहात्म्य	१७७	कृष्ण व पांडव यांनी शंख वाजविले
८३	गीतेची थोरवी	१९४	शंखांच्या आवाजाचे परिणाम
९१	श्रोत्यांनी हळुवारपणा धरावा	२०६	सैन्य सांवरिले
९७	ज्ञानेश्वरांचा विनय	२११	अर्जुनाची कृष्णाला विनंति
१०८	गीतेची महति	२१६	अर्जुनाने सैन्यामध्ये आम स्वकीय पाहिले
१११	ज्ञानेश्वरांचा विनय	२२८	स्वजनाला पाहून अर्जुनाला करुणा उत्पन्न झाली
११४	संतांची महति	२५५	युद्ध न करण्याविषयीचे अर्जुनाचे प्रतिपादन
१२२	निवृत्तिनाथांचा आदेश	३१९	अध्यायाचा उपसंहार
१२४	धृतराष्ट्राचा प्रश्न		
१२७	संजयाचे उत्तर		

अध्याय दुसरा

१	संजयाने वर्णिलेली अर्जुनाची स्थिति		अर्जुनाने सांगितलेले कारण
६	श्रीकृष्णाने अर्जुनास फटकारले	५५	अर्जुन शिष्य-भावाने शरण येतो
२१	अर्जुनाचे शौर्य जागृत करण्याचा प्रयत्न	६४	राज्याच्या प्रलोभनाने माझा शोक जाणार नाही
३०	युद्ध कां करावेसे वाटत नाही त्याचें-		

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
७०	अर्जुन मोहग्रस्त	१२७	उपाधिगत चैतन्य जाणून घ्यावे
७७	अर्जुनाच्या रक्षणासाठी श्रीकृष्ण सिद्ध झाले	१३५	चैतन्य अविनाशी आहे
८२	अर्जुन निवांत बसला	१६०	जन्ममृत्यू क्रमाने होतात
८५	श्रीकृष्णाचे चिंतन	१७४	चैतन्याचे वैशिष्ट्य
८९	श्रीकृष्ण आईप्रमाणे रागावून बोलले	१८७	क्षत्रियधर्माप्रमाणे युद्ध श्रेयस्कर
९२	त्रिभुवनाचा भार अर्जुनावर नाही म्हणून त्याने अहंकार धरून नये	२०९	स्वधर्म-त्यागाने अपकीर्ति
१०४	जन्ममृत्यू अपरिहार्य	२२८	युद्धापासून लाभ
११२	विषयाच्या ठिकाणी एकनिष्ठता नाही	२३९	बुद्धियोग
		२९८	स्थितप्रज्ञाविषयी अर्जुनाचा प्रश्न
		३०४	स्थितप्रज्ञाची लक्षणे

अध्याय तिसरा

१	घोर कर्माकडे कां प्रवृत्त करतोस असा अर्जुनाचा प्रश्न	१६३	आत्मसंतुष्टाला कर्म बाधत नाही
६	संदिग्ध सांगू नको	१६९	जनकादि कर्माने उद्धरले
२४	तुझ्यासारखा गुरु भाग्याने लाभला	१७१	शौर पुरुषांनी लोकांना मार्गदर्शक होण्यासाठी कर्म करावे
३५	कर्मयोग, ज्ञानयोगाचे फल एक	१९४	प्रकृतीचे कर्म, मूर्ख, अहंकाराने आपले मानतो; शाहणा तसे मानीत नाही
४४	कर्मयोग, ज्ञानयोगाचा अधिकार भेद		
४९	उचित कर्म टाळू नये	२०३	सर्व कर्म देवाला अपूर्ण युद्ध कर
५५	कर्म टाकतां येत नाही	२१०	माझे मत मानणाऱ्याचे कल्याण होते, न मानणाऱ्याचे अकल्याण होते
७६	कर्मत्यागाने दंभ		
८०	कर्म करून असक्त	२२१	इंद्रियांचे लाड करून नयेत
८९	अकर्मापेक्षां कर्म श्रेष्ठ	२४०	स्वधर्माचेच आचरण करावे; परधर्म सुखाचा वाटला तरी घेऊ नये
९५	स्वधर्मयज्ञ		
११०	स्वधर्म-यज्ञ लाभदायक	२५१	पापाकडे कोण प्रवृत्त करतो ? -अर्जुनाचा प्रश्न
११८	यज्ञावाचून भोग भोगणे पाप देणारे		
१३४	यज्ञ करून उरले ते भोगावे	२६०	कामक्रोधांचे स्वरूप
१५१	यज्ञाची हितकारिता	२९६	कामक्रोध जिंकण्याचा उपाय

: २ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय

अध्याय चवथा

१	श्रवणेंद्रियाचे भाग्य उजाडले. श्रोत्यांची पुण्ये फलद्रूप झाली	१६	कर्म-अकर्माचा विवेक
७	निवृत्तिनाथांचे भाषण	११८	संकल्परहित ज्ञात्याला कर्म बाधत नाही
९	अर्जुनाचे भाग्य	१२८	संग-रहिताची लक्षणे
१८	कर्मयोगाची प्राचीन परंपरा	१३७	यज्ञाचे निरनिराळे प्रकार
२२	कर्मयोग बुडण्याची कारणे	१८१	यज्ञाने लाभ होतो म्हणून यज्ञ अवश्य करावा
३२	भक्त म्हणून अर्जुनास योग सांगितला		
३७	प्राचीनकाळी तू कुठे होतास असा अर्जुनाचा प्रश्न	१९१	यज्ञ न करणाऱ्याची हानि
४६	देव वरचेवर अवतार घेतो व धर्म संस्थापना करतो	१९५	ज्ञानयज्ञाची महति
६६	देवाच्या अवताराच्या ज्ञानाने ज्ञानी देवाला मिळतात	२०७	ज्ञानप्राप्तीचे उपाय
७८	देव जशास तसा वागतो	२१५	ज्ञानाचे महत्त्व
८९	चातुर्वर्ण्याची उत्पत्ति गुणकर्मानुसार	२२९	ज्ञानप्राप्तीचे उपाय
९२	देवाला व ज्ञात्याला कर्माचा लेप लागत नाही	२३८	संशयाचा परिणाम
		२५२	संशयविनाशाचा मार्ग
		२५८	अत्यंत रसाळपणे सांगितलेले ज्ञान

अध्याय पांचवा

१	संन्यास व कर्म यांतील श्रेयस्कर ते सांगा असा अर्जुनाचा प्रश्न	७१	श्रोत्यांचे भाषण
१०	अर्जुनावर कृष्ण प्रसन्न झाले	७५	कृतार्थ-पुरुषाचे लक्षण
१६	संन्यास आणि कर्म दोन्ही मोक्षदायक	८२	ईश्वर अकर्ता आहे
१७	कर्मयोग सोपा	९३	ज्ञानी समदृष्टि होतो
१८	संन्यासाचे लक्षण	११३	इंद्रिय-सुखामध्ये ज्ञानी रमत नाही
२७	सांख्ययोग, कर्मयोग एकच	१४७	ब्रह्मनिष्ठांचे वर्णन
३४	संन्यासाची कठिणता	१५१	निवृत्तिनाथांचे भाषण
३७	कर्म करून लेप न लागण्याचे स्वरूप	१५६	परब्रह्माशी एकरूपता
		१६६	ब्रह्माशी एकरूप होण्याचा मार्ग

: ३ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
१७९	योगमार्गाच्या ज्ञानाविषयीची अर्जुनाची उत्सुकता	१८७	कृष्णार्जुनांचे प्रेम
		२००	सहाव्या अध्यायाचा उपक्रम
अध्याय सहावा			
१	सहाव्या अध्यायाचा उपक्रम	२०५	योगसाधनेचे आसन
५	धृतराष्ट्राची मनोवृत्ति	२१६	योगसाधनाची बैठक
१०	सहाव्या अध्यायाचे महत्त्व	२३४	योगाभ्यासांत प्राप्त होणाऱ्या अवस्था
१७	ज्ञानेश्वरांच्या भाषेचे वैशिष्ट्य	३२३	पिंडे पिंडाचा ग्रास
२७	अर्थज्ञान कसे मिळवावे ?	३२८	योग्याचे स्वरूप
३२	श्रवणाचे अधिकारी	३३३	योगसाधनामध्ये प्राप्त होणारी अंतिम स्थिति
३७	निवृत्तिनाथांची कृपा		
४४	भगवंताचे लक्षण	३६६	योग्यतेविषयीचा अर्जुनाचा प्रश्न
४६	कर्मयोग व संन्यास	३८१	योग्य आहार-विहाराचे योगमार्गातील महत्त्व
६१	योगरूप पर्वतावर चढण्याचा क्रम		
७१	योगारूढाचे लक्षण	३९१	योग्याची स्थिति
७५	अद्वैतामध्ये कोणी कोणाला कांही देऊ शकत नाही	३९७	इंद्रिये नियंत्रित असली तर योगांत कांही अवघड नाही
९१	युक्ताची लक्षणे	४०४	चैतन्याचे लाभ
१०६	समबुद्धि	४१२	योगासाठी संकल्पाचा त्याग करावा
१२०	श्रीकृष्णाची योग्यता	४१८	मनाला वळविण्याचे उपाय
१२५	अर्जुनाच्या ठिकाणी द्वैत राखले	४५१	मनाच्या चंचलत्वाविषयीचा अर्जुनाचा प्रश्न
१३५	अर्जुनावरील कृष्णप्रेम		
१५०	श्रोत्यांनी व्यक्त केलेला आदर	४५८	मनाच्या नियमनाचा उपाय
१५९	अर्जुनाचा प्रश्न	४६८	योग-साधन अर्धवट राहिले की काय होते असा अर्जुनाचा प्रश्न
१६५	अर्जुनाचे भाग्य		
१७५	पंथराज	४७८	योगभ्रष्टाला लाभणारी स्थिति
१८६	योगसाधनेला योग्य स्थान	५३५	सहाव्या अध्यायाचा उपसंहार

: ४ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
अध्याय सातवा			
१	सातव्या अध्यायाचा उपक्रम	११२	भक्त मायेतून लीलेने तरतात.
६	ज्ञान-विज्ञान-अज्ञानाची लक्षणे	११८	मायेत गुंतणारे लोक
१२	ज्ञानी दुर्मिळ आहे	१२४	भक्तांचे चार प्रकार
१७	विज्ञानाचे स्वरूप	१२८	ज्ञानी भक्त
३३	सर्वांना मीच कारण आहे	१५९	भोगासाठी भक्ति करणाऱ्यांच्या उपासनेचे स्वरूप
३७	भगवंताच्या रसादि विभूति		
५०	धर्माशी अविरोद्ध काम हे भगवंताचे रूप	१८१	भगवंताचे रूप जाणणे कठीण
५९	त्रिगुणांची निर्मिति	१९५	भगवंताला कोण ओळखू शकतात
७४	मायेचे स्वरूप	२०९	सातव्या अध्यायाचा उपसंहार

अध्याय आठवा

१	अर्जुनाचे ब्रह्म, अध्यात्म इत्यादि विषयीचे प्रश्न	१०२	ज्ञान्याचे मरण
१५	ब्रह्म	१०५	ब्रह्माचे स्वरूप
१८	अध्यात्म	११०	ज्ञानी विषय टाकतात
२३	कर्म	११५	अंतकाली ब्रह्मांत लीन होण्याची पद्धति
३१	अधिभूत	१२७	ईश्वर भक्तासाठी वाटेल ते करतो
३४	अधिदेवत	१४९	ज्ञानी भक्तांना पुनर्जन्म नाही
३९	अधियज्ञ	१५०	शरीराचे स्वरूप
५६	श्रीकृष्णाचा संतोष	१६३	ब्रह्मदेवासह सर्वांना पुनर्जन्म आहे
६३	अंतकाली स्थिति-गति	१८२	ब्रह्माचे स्वरूप
७९	अंतकाली स्मरणाप्रमाणे गति	२१३	अर्चिरादि मार्ग
८१	सर्वकाल भगवंताचे स्मरण करून कार्यरत रहावे	२३६	धूम्रमार्ग
८५	अभ्यासाने इष्टसिद्धि	२५८	खरा ज्ञानी व भक्त यांना मार्गाचे बंधन नाही. ज्ञानी स्वर्गसुखाची उपेक्षा करतात
८८	चित्ताचे लीन होणे		
९१	आत्म्याचे स्वरूप	२८४	आठव्या अध्यायाचा उपसंहार
९६	ब्रह्माच्या स्मरणाची पद्धति		

: ५ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
अध्याय नववा			
१	श्रोत्यांना लक्ष देण्याची विनंति	२७०	लक्ष देऊन ऐकणे हे वक्तृत्वाला
३	श्रोत्यांची योग्यता व ज्ञानेश्वरांचा विनय	२७८	आमंत्रण ज्ञानयज्ञ
३०	श्रोत्यांमुळे वक्तृत्वाची वाढ	२८९	अभेदभावाने भक्ति
३८	निवृत्तिनाथांचा आदेश	३०७	ईश्वरच सर्व कांही आहे
४०	अर्जुनाला सांगावेसे वाटते	३४२	ईश्वरच सर्व कांही करतो
५०	ज्ञान-विज्ञानाची निवड	३४९	ज्ञान नसल्यामुळे होणारी स्थिति
५५	ज्ञानाचे महत्त्व	३५५	सकाम कर्माने अहित
६२	लोक ज्ञान कां घेत नाहीत	३६२	ईश्वरप्राप्तीतील आडवाटा
७३	जगत् आणि ईश्वर यांचा संबंध	३६६	शुद्ध पुण्य
७८	भूतें माझ्यांत असली तरी मी भूतांत नाही	३६८	स्वर्गाचे स्वरूप
८४	भूताकार कल्पनेने दिसतो	३७८	पुण्य संपताच स्वर्गांतून अधःपात
१०१	भूते व मी एकमेकांपासून भिन्न नाही	३८६	अनन्य भक्त
११४	कल्पाच्या शेवटी भूते लीन होतात	३९९	इतर देवांची उपासनाहि ईश्वरासच पोंचते
१२०	अव्यक्त प्रकृतीचा मी स्वीकार करतो	४०८	उपासनेप्रमाणे गति मिळते
१३६	उत्पत्ति, स्थिति, नाशाशी ईश्वराचा संबंध नाही	४२३	अहंकाराजवळ ज्ञान नसते
१५१	शब्दज्ञानाने फसवणूक होते	४३२	लक्ष्मीची योग्यता थोर तरी तीहि दासी झाली
१६०	स्थूल दृष्टीने ईश्वराचे ज्ञान होत नाही	४४३	भक्तीने दिलेले पानफूलहि देवास आवडते
१७२	अज्ञानी ईश्वरावर मनुष्यधर्माचा आरोप करतात.	४६१	सर्व कर्म ईश्वरास अर्पण करावी.
१९४	अज्ञानी माणसाचे जिणे व्यर्थ		कर्तेपणा घेतला नाही म्हणजे मुक्ति लाभते
२०२	तमोगुणाची राक्षसी अज्ञान्यास गिळते	४७०	देवभक्त एकरूप होतात
२१५	सत्पुरुष-लक्षणे	४७८	दुराचारीहि अनन्यतेमुळे भक्त होतो
२२५	भक्तांच्या भजनाचे स्वरूप	४९४	भक्तीपुढे कुळ-विद्यादींची प्रतिष्ठा नाही
२४४	योगमार्गाने भक्ति		भक्तीने नीचहि उद्धरतात
२५६	नम्रतेने भक्ति	५०४	

: ६ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
५२८	कोणत्याहि भावाने ईश्वरासी मिळाले तरी फळ सारखेच	५७६	मृत्यूलोकाची उलटी रीत
५४१	सदाचरणांत राहून भक्ति केली तर उत्तमच	५८७	सर्वभावाने ईश्वराची भक्ति करावी
५५७	जन्माला आलेल्याने ईश्वरभक्ति करावी	५९३	संजयाचे भाषण धृतराष्ट्रास आवडले नाही
५६३	क्षणभंगुर प्रपंचांत खरे समाधान नाही	५९८	कृष्णाच्या उपदेशाने संजयाची झालेली स्थिति

अध्याय दहावा

१	सद्गुरूंचे स्तवन	१२४	अभेदभावाने भजन
२३	गीता सांगण्याची पात्रता सद्गुरूकृपेने आली	१३५	भक्तांची परस्पर भेट
३४	गीतेतील अध्यायांची विषयानु-क्रमणिका	१४७	ईश्वर भक्तांना प्रेमसुख देतो
४०	नवव्या अध्यायाचे महत्त्व	१६४	अर्जुनाला ईश्वराच्या ज्ञानाची कल्पना घेते
५४	दहाव्या अध्यायापासून गीतेचा उत्तरार्ध	२१५	विभूति सांग असा अर्जुनाचा प्रश्न
५५	ज्ञानेश्वरांच्या भाष्याचे महत्त्व	२३९	निरनिराळ्या विभूतींचे कथन
६३	अर्जुनाचे लक्ष पारखिले	३३६	विभूतींना अंत नाही
७८	ईश्वराची व्यापकता	३४२	विभूति ओळखण्याची खूण
८७	ज्ञानी ईश्वरास जाणतो	३४८	ईश्वरस्वरूपांत सामान्य विशेष भेद नाही
९१	ज्ञान्याचे स्वरूप	३५७	ईश्वरज्ञानाने भेद नाहीसा होतो
९८	ईश्वरापासून निर्माण होणारे भाव	३६४	कृष्णाने अर्जुनाची परीक्षा पाहिली
१०८	ईश्वरापासून ऋषि आणि मनु यांची उत्पत्ति	३७१	ईश्वराची व्यापकता डोळ्यांनी पाहण्याची अर्जुनाला इच्छा झाली
११९	ईश्वराची व्यापकता		

: ७ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
अध्याय अकरावा			
१	शांत आणि अद्भुतांचा संगम	४२६	विश्वरूप दाखविण्याचे प्रयोजन
१५	अर्जुनाचे भाग्य	४३१	विश्वरूपाच्या मुखाची भयानकता
१७	संतांची प्रार्थना	४६८	विश्वरूप धारण करणारा तू कोण
२८	गीतेची महति		असा अर्जुनाचा प्रश्न
३०	अर्जुनाच्या मनातील इच्छा	४७२	मी लोकसंहार करणारा काल आहे
३२	विश्वरूप विचारण्याविषयी अर्जुनाचा संकोच	४७४	असे भगवंत सांगतात
४८	कृष्णाने अर्जुनाला मोहांतून बाहेर काढल्याचा आनंद	४७९	अर्जुनास आश्वासन
७४	ईश्वराचे ज्ञान	४९०	सैन्याची फुशारकी व्यर्थ आहे
८४	विश्वरूप दाखवा म्हणण्यास संकोच कां करूं ?	४९०	अर्जुना तू लढ. तुला विजय सहज मिळेल
८७	विश्वरूपाचे वर्णन	५०४	विश्वरूपाच्या भाषणाचे संजयाने केलेले वर्णन
९६	विश्वरूप पाहण्याची योग्यता	५०८	अर्जुनाची स्थिति व त्याने केलेली प्रार्थना
१०४	कृष्णाचे औदार्य	५६२	महत्त्व न ओळखतां कृष्णाशी सलगी केली म्हणून क्षमायाचना
११९	अर्जुनावर कृष्ण प्रसन्न झाले		श्रीकृष्णाचे मोठेपण
१२५	विश्वरूपाची गुह्यता	५८७	अपराधाची क्षमा करावी
१३०	विश्वरूप-वर्णन	५९४	पुन्हां पूर्वीचे चतुर्भुजरूप दाखवा अशी विनंति
१६१	दिव्यदृष्टीच्या अभावी अर्जुनास विश्वरूप दिसेना	६०६	विश्वरूप-दर्शनाची दुर्लभता
१७०	कृष्णाने चूक मान्य करून अर्जुनास दिव्य दृष्टि दिली	६३७	विश्वरूपावर प्रेम ठेव
१७४	कृष्णाचे अर्जुनप्रेम	६५९	विश्वरूप आवरून कृष्णाने पुन्हां चतुर्भुज रूप धारण केले
१८९	विश्वरूपाचे वर्णन	६७३	अर्जुनाच्या जिवांत जीव आला
२६१	विश्वरूप दर्शनाने अर्जुनाची झालेली स्थिति	६९०	विश्वरूपाची महति कृष्ण सांगतात
२७२	अर्जुनाने केलेले विश्वरूपाचे वर्णन	७०७	विश्वरूप व सगुणमूर्ति यांतील चांगले कोण ही शंका अर्जुनाच्या मनात आली व त्याने ती देवास विचारण्याचे ठरविले
३५७	विश्वरूपाची भयानकता	७३८	
४१०	विश्वरूपाच्या मुखांत वीर शिरत आहेत		

: ८ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
अध्याय बारावा			
१	सद्गुरूच्या कृपादृष्टीवर आईचे रूपक	१०१	भक्तांना संसारचिंता नाही
१६	कृपादृष्टीकडे मागणे	११२	सर्वस्वाने भक्त व्हावे
२४	निवृत्तिनाथांचा आदेश	१२०	परमेश्वर प्राप्तीचा मार्ग - अभ्यास
२६	अर्जुनाचा सगुणनिर्गुणासंबंधी प्रश्न	१३०	परमेश्वर प्राप्तीचा मार्ग - मत्कर्मपरता
४५	प्रेमळ भक्तश्रेष्ठ	१४२	परमेश्वर प्राप्तीचा मार्ग - कर्म फलत्याग
५०	योगमार्गाने जाणारे साधक	१५५	ईश्वर प्राप्तीच्या मार्गाची तरतमता
७४	योग्यांना कष्ट अधिक	१६४	भक्तांची लक्षणे-अद्वेषादि
९१	भक्तिमार्गाने जाणारास कष्ट नाहीत	२५०	भक्तांचे चरित्र गाणारेहि ईश्वराला प्रिय
		२६४	
अध्याय तेरावा			
१	सद्गुरु-वंदन	३३८	मनाचेच भाव इंद्रियांतून प्रगट होतात
८	क्षेत्राचे लक्षण	३५७	व्याख्यान विस्ताराबद्दल क्षमायाचना
९	क्षेत्रज्ञाचे लक्षण	३८९	क्षमा
१०	ज्ञानाचे लक्षण	४०६	आर्जव
११	क्षेत्रासंबंधीचे निरनिराळे प्रश्न	४२१	गुरुभक्ति
१८	क्षेत्रासंबंधीची निरनिराळी मते	५३०	शुचित्व
८०	क्षेत्राची यथार्थता, महाभूतादि छत्तीस तत्त्वांचा विचार	५६०	स्थैर्य
१८८	ज्ञानाचे महत्त्व	५७९	मनाचा संयम
२०७	आचरणांत ज्ञान दिसते	५९५	वैराग्य
२१५	अमानित्व	६०८	निरहंकार
२३३	अर्दभित्त	६२३	जन्मादि गोष्टीमध्ये दोष पाहणे
२५१	अहिंसा	६२७	जन्मदोष
२७९	अहिंसकाचे चालणे	६३४	मृत्युदोष
२९७	अहिंसकाचे बोलणे	६४८	जरादोष
३१०	अहिंसकाचे पाहणे	६८३	व्याधिदोष
३१७	अहिंसकाच्या हाताचे व्यापार	६९०	बायका, मुले, घरादाराचा मोह नसणे
३३५	अहिंसकाचे मन	६९३	समचित्तत्व
		७००	अव्यभिचारी भक्ति

: ९ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
७०८	एकांतवास	१००६	ब्रह्माचे स्वरूप
७१२	अध्यात्मज्ञानाविषयी प्रेम	१०८५	क्षेत्रादींचे ज्ञान मिळवून भक्त
७३०	श्रोते आणि ज्ञानेश्वरांचा संवाद		ईश्वरास प्राप्त होतो
७५३	अज्ञान लक्षणे (अमानित्वादींच्या क्रमाने उलट)	११००	प्रकृतिपुरुषविभाग
७५७	मान अपेक्षिणे	११२३	पुरुषाचे स्वरूप
७५९	दंभ	११३१	प्रकृतीचे स्वरूप
७६५	हिंसा	११७२	परमात्म्याचे वर्णन
७६८	सोशिकपणा नसणे	११८२	प्रकृति-पुरुषज्ञानाचे फळ
७७४	वाकडेपणा	११९२	उद्धरून जाण्याचे भिन्न मार्ग
७८०	गुरूविषयी कृतघ्नता	१२०६	क्षेत्रक्षेत्रज्ञ संयोगातून भूतसृष्टि
७८५	अपवित्रता	१२१२	भेदांत ऐक्य कसे पहावे
७९३	अर्थ-कामांच्या लोभाने चंचलता	१२२५	देहाचे स्वरूप
८०२	संयमाचा अभाव	१२३१	ज्ञानी देहांत गुंतत नाहीत
८१२	विषयाची आसक्ति	१२४२	प्रकृतीचे सर्व कार्य करते
८२४	अहंकार	१२४७	ब्रह्मसंपन्न कसा होतो
८४१	जन्मादींचे दोष न पाहणे	१२५९	परमात्मा कांही करीत नाही
८९८	बायका मुलांच्याविषयी आसक्ति	१२६८	देहाचे स्वरूप
९२५	मनाची अस्थिरता	१२७३	आत्म्याचे स्वरूप
९२८	व्यभिचारी भक्ति	१२९७	क्षेत्रक्षेत्रज्ञाचा जे विवेक करतात ते उद्धरतात
९४८	गडबडीचे प्रेम	१३१२	कृष्णाने अर्जुनास हृदयीचे गुज सांगितले
९५०	अध्यात्मज्ञान नसणे	१३१६	अर्जुनाची ज्ञानलालसा वाढली
९८३	श्रोत्यांचा संतोष	१३२४	शृंगाराच्या माथां पाय देईल अशा सरळ भाषेने गीता सांगेन
९९५	ज्ञेय असे परब्रह्म		

अध्याय चौदावा

१	सद्गुरु प्रार्थना	३९	ज्ञानदेवांचा संतोष
१८	सद्गुरूचे वर्णन शक्य नाही	४५	चौदाव्या अध्यायाचा उपक्रम
२७	कृपेने मला ग्रंथ रचण्याची बुद्धि द्या	५५	ज्ञान हेंच आपले रूप
३६	निवृत्तिनाथांचा आदेश	८०	अर्जुनाची उत्सुकता

: १० :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
८५	देव अर्जुनाची स्तुति करतात	२४०	त्रिगुणांतील प्रत्येकाची वाढ, कार्य व स्वरूप
९२	प्रकृतीचे स्वरूप	३१४	सत्त्वादींची फले व परिणाम
११८	जगदुत्पत्तीचा क्रम	३४३	आत्म्याची गुणातीतता
१४७	जगताचा पिता कृष्ण	३८१	गुणातीत कसा असतो यासंबंधी अर्जुनाचा प्रश्न
१७५	सत्त्व-रज-तम	३९०	गुणातीताची लक्षणे
१८५	सत्त्वाचे स्वरूप	४४६	अव्यभिचारी भक्तीचे स्वरूप
१९९	रजाचे स्वरूप	४८१	कृष्ण हेच ब्रह्म
२१५	तमाचे स्वरूप		

अध्याय पंधरावा

१	सद्गुरु-पूजन	४५२	ईश्वर प्राप्तीसाठी वैराग्याची आवश्यकता
१०	सद्गुरु सेवेचे सामर्थ्य	४६०	सर्व काही ईश्वरच आहे
३३	ज्ञानामुळे मोक्षलाभ	४९१	ईश्वरा विषयींच्या अज्ञानाला ईश्वरच हेतू
३८	वैराग्याचे महत्त्व	४९९	वेदांचा लय ब्रह्मांत
४१	वैराग्याचा हेतू	५१३	अर्जुनाच्या हृदयांत ज्ञान प्रगटले
४५	वृक्षाच्या रूपकाने संसाराचे वर्णन	५२०	कृष्ण अर्जुनावर संतुष्ट झाले
२३६	संसारवृक्षाचे मिथ्यात्व व अनित्यत्व	५२९	श्रीकृष्णाने अर्जुनाचे द्वैत राखले
२८६	ज्ञानखड्गाने संसारवृक्षाचा नाश	५३४	निरुपाधिकासाठी उपाधीचे वर्णन
३०७	आद्य पुरुषाचे स्वरूप	५५०	क्षर आणि अक्षर पुरुष
३२२	आत्म्याचा लाभ कोणास होतो	६२०	उत्तम पुरुषाचे लक्षण
३४७	आत्म्याचे स्वरूप	६५५	खरे ज्ञान
३६२	अर्जुनाची शंका	६६८	गीतेचे महत्त्व
३७९	ईश्वर आणि ज्ञानी एकरूप		
३९७	प्रकृतीचे धर्म आत्म्यावर येतात		
४३८	विवेकी ज्ञानी आत्म्याला अलिप्ततेने पाहतात		

: ११ :

ओवीसंख्या

विषय

ओवीसंख्या

विषय

अध्याय सोळावा

१	सूर्याच्या रूपकाने सद्गुरूंचे स्तवन	२२३	क्षमा
४१	ज्ञानदेवांचा संतोष	२२५	धृति
५२	सोळाव्या अध्यायाचा उपक्रम	२३२	शुचित्व
८२	दैवी संपत्तीचे वर्णन	२३५	अद्रोह
८३	अभय	२४२	विनय (नातिमानिता)
८९	सत्त्वशुद्धि	२४५	दैवी संपत्तीचे महत्त्व
९६	ज्ञानयोगमार्ग	२५३	आसुरी संपत्ति
१००	दान	२५७	दंभ
१०५	दम	२६४	दर्प
१११	यज्ञ	२७१	अभिमान
११९	स्वाध्याय	२७९	क्रोध
१२५	तप	२८५	पारुष्य
१३४	आर्जव	२८८	अज्ञान
१३७	अहिंसा	२९५	आसुरी संपत्तीचे स्वरूप
१३८	सत्य	३१०	दैवी व आसुरी संपत्ति
१५०	अक्रोध	३१८	जगामध्ये दोन प्रकृति
१५६	त्याग	३३२	आसुरी प्रकृतीच्या पुरुषाचे वर्तन
१६२	शांति	४६०	आसुरी प्रकृतीच्या लोकांना मिळणारी गति
१६७	अपैशुन्य		
१८१	दया	४८२	नरकाची दारे
१९०	अलोलुपत्व	४९०	उद्धाराचा उपाय
१९५	मार्दव	५०४	कामादिमुळे आत्मघात
२०२	लज्जा	५१५	आत्मकल्याणासाठी वेद, शास्त्र
२१३	अचापल्य		गुरुप्रमाण
२१७	तेज		

: १२ :

ओवीसंख्या

विषय

ओवीसंख्या

विषय

अध्याय सतरावा

१	सद्गुरु-वंदन	२३५	वाङ्मय तप
३७	शास्त्ररहित श्रद्धेच्या स्वरूपाविषयी अर्जुनाची शंका व प्रश्न	२४४	मानस तप
६९	तीन प्रकारच्या श्रद्धांचे वर्णन	२६०	सात्त्विक तप
९३	सात्त्विकादि श्रद्धेप्रमाणे भक्ति	२६३	राजस तप
१०९	अशास्त्रीय पूजनाचे स्वरूप	२७५	तामस तप
१४०	त्रिगुणाप्रमाणे आहार, यज्ञ, तप आणि दान	२८६	सात्त्विक दान
१४२	सात्त्विक आहार	३०७	राजस दान
१५७	राजस आहार	३१७	तामस दान
१७१	तामस आहार	३३५	सत्त्वाचे महत्त्व
१८८	सात्त्विक यज्ञ	३५५	ॐ तत् सत् चे महत्त्व
२०४	राजस यज्ञ	३८९	ॐ चा कर्मांमध्ये विनियोग
२०८	तामस यज्ञ	४०१	तत् चा कर्मांमध्ये विनियोग
२२०	शारीरिक तप	४१४	सत् चा कर्मांमध्ये विनियोग
		४५१	अश्रद्धेने अहित

अध्याय अठरावा

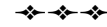
१	सद्गुरु-स्तवन	१४५	नित्यनैमित्तिक कर्म अवश्य करावी
४६	अठराव्या अध्यायाचे महत्त्व व गीतेवरील मंदिराचे रूपक	१५१	कर्मफलत्याग
७१	गीतेमध्ये एकच सिद्धांत सांगितला आहे	१६१	कर्मत्यागाविषयीचा विवेक
८१	अठराव्या अध्यायाचा उपक्रम	१७५	यज्ञ-दान-तपादि कर्म टाकू नयेत
९७	कृष्णाला बोलते ठेवण्यासाठी अर्जुनाचा प्रश्न	२०६	तामस त्याग
११२	त्याग-संन्यासाविषयी अर्जुनाचा प्रश्न	२१२	राजस त्याग
११५	त्याग-संन्यासाचे स्वरूप	२२९	सात्त्विक त्याग
११९	नित्यनैमित्तिकादि कर्म	२४९	देह असेतो कर्मत्याग शक्य नाही
		२६७	कर्मांचे त्रिविध फल
		३०३	ज्ञान-प्रधान संन्यास
		३२०	कर्मांची पांच कारणे

: १३ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
३६४	अधिष्ठान	८६०	सात्त्विक सुख
३७०	कर्ता	८७८	राजस सुख
३७७	करण	८९३	तामस सुख
३८२	चेष्टा	८९८	सर्व त्रिगुणांनी व्याप्त आहे
३९६	दैव	९०५	ब्राह्मणादि चार वर्ण
४०७	शरीरादिकडून होणाऱ्या सर्व न्याय-अन्याय कर्माला अधिष्ठानादि पांच हेच हेतू असतात	९२२	ब्राह्मणकर्म
४३३	आत्म्याला कर्ता समजणे चूक	९४८	क्षत्रियकर्म
४६५	वृत्ति निरहंकार व बुद्धि निर्लेप असली की कर्म बाधत नाही	९७४	वैश्य-शूद्रकर्म
५१९	ज्ञाता-ज्ञान-ज्ञेय ही कर्माची प्रेरणा	९७९	वर्णाप्रमाणे कर्म करण्यातच सिद्धि
५५८	कर्ता-क्रिया-करण ही कर्माची सामुग्री	१०१०	स्वधर्माचरण हीच ईश्वराची पूजा
५७७	ज्ञान कर्म कर्त्याचे त्रिगुण-भेद	१०२७	स्वधर्माचरण हेच श्रेष्ठ
५९१	सात्त्विक ज्ञान	१०४०	स्वकर्म कोणत्याहि स्थितीत सोडू नये
६०४	राजस ज्ञान	१०५९	बुद्धि आसक्त नसली म्हणजे नैष्कर्म्य सिद्धि लाभते
६१६	तामस ज्ञान	१११४	पूर्ण ब्रह्म होण्याचा क्रम
६५४	सात्त्विक कर्म	११६३	साधन मार्गातील अहंकारादि शत्रू
६६३	राजस कर्म	११९५	पूर्णतेजवळ येताच साधकाचे साधन सुटते
६७९	तामस कर्म	१२१०	ब्रह्मप्राप्तीची अंतिम स्थिति
७००	सात्त्विक कर्ता	१२५८	ज्ञान तेच भक्ति
७१८	राजस कर्ता	१२५९	श्रेष्ठ भक्तीचे स्वरूप
७६०	बुद्धि आणि धृतीचा त्रिगुण भेद	१३१८	ब्रह्मस्थिति
७७१	तामस कर्ता	१३६२	क्रमयोगाची महति
७७२	सात्त्विक बुद्धि	१३७५	गीतेची महति
७९४	राजस बुद्धि	१३९०	गीतेचा मुख्य विषय
८०१	तामस बुद्धि	१३९४	क्रमयोग्याला प्राप्त होणारी अंतिम स्थिति
८११	सात्त्विक धृति	१४१०	सर्व कर्म व चित्त ईश्वरार्पण करावे
८२५	राजस धृति	१४२६	अहंकाराने ऐकले नाहीस तर नष्ट होशील
८३०	तामस धृति	१४३६	स्वभावाप्रमाणे कर्म घडतेच
८५४	त्रिविध सुख		

: १४ :

ओवीसंख्या	विषय	ओवीसंख्या	विषय
१४५१	ईश्वर हृदयात राहून सर्वांचा प्रेरक होतो	१७६०	अर्जुन मोह नष्ट झाला असे सांगतो
१४७५	सर्वभावाने ईश्वरास शरण जावे	१७८७	कृष्णार्जुनांच्या संवादाने संजय आनंदित झाला
१४८२	गीतेची महति	१७९३	धृतराष्ट्रावर गीतेचा परिणाम नाही
१४९६	अर्जुनाचे साभिप्राय मौन	१७९६	संजयाला झालेले कृष्णार्जुन-प्रेमाचे दर्शन
१५२०	सर्वभावाने ईश्वरभक्ति करावी हेच गुह्यज्ञान	१८१२	संजयाच्या ठिकाणी अष्टसात्त्विक भाव प्रगट झाले
१५४०	कृष्ण अर्जुनाची शपथ घेतात	१८३५	धृतराष्ट्राचा संजयास प्रश्न
१५६६	सर्व धर्म सोडून ईश्वराला शरण जावे	१८४३	संजयाचे धृतराष्ट्राला उत्तर
१५९६	कृष्णाने अर्जुनास आलिंगन दिले	१८७७	गीतेच्या शेवटच्या श्लोकाचे महत्त्व
१६०७	गीतेची महति	१८८३	गीतेतील श्लोकांचे स्वरूप
१६१५	गीतेमध्ये वेदाचे कर्म-कांड	१९०७	गीता कृष्णाची वाङ्मयमूर्ति आहे
१६२८	गीतेमधील उपासना कांड	१९१२	गीतेची महति
१६३१	गीतेतील ज्ञानकांड	१९४१	श्रीज्ञानेश्वरांचा विनय
१६३६	गीता ही गोजिरवाणी श्रुतीच आहे	१९७४	ज्ञानेश्वरीचे महत्त्व
१६४४	गीतेचे श्रेष्ठत्व	१९९५	श्रीज्ञानेश्वरांची परंपरा
१६६९	संप्रदायावाचून गीताध्ययन करू नये	२००७	निवृत्तिनाथांनी सर्वजनावर कृपा केली तोच हा ग्रंथ
१६८१	गीताध्ययनाचा संप्रदाय	२०११	संतांचा अनुनय
१७०७	गीता शिकविणारा कृष्णाला अत्यंत प्रिय	२०४५	पसायदान
१७२१	गीतेचे अध्ययन करणारा कृष्णाला आवडतो	२०५९	ज्ञानेश्वरीचा ज्ञानदेवकृत उपसंहार
१७२४	गीताध्ययनाचे फळ	२०७३	अनुवाद कर्त्यांचा उपसंहार
१७३७	तू गीता ऐकलीस ना ? असा कृष्णाचा अर्जुनास प्रश्न		
१७५३	अर्जुनाच्या ठिकाणी अष्टसात्त्विक भाव प्रगट झाले		

: १५ :

ज्ञानेश्वरांची ज्ञानेश्वरी । जी गीतार्थबोधन-चातुरी ।
 आनंदसागरीची लहरी । प्रगटली लोककल्याणार्थ ॥ ६ ॥
 परी कालभेदे करून । तिचे न होतें आकलन ।
 जिज्ञासू जनाकारण । जुनेपणानें भाषेचिया ॥ ७ ॥
 म्हणोनि ज्ञानेश्वरीचा । प्रचलित भाषेमध्ये साचा ।
 अनुवाद तो करावयाचा । हेतु मनी धरिला असे ॥ ८ ॥
 तो तुझ्या प्रसादानें । सिद्धी जावो पूर्णपणें ।
 हेंच आहे मागणें । तव पायां विठुला ॥ ९ ॥
 श्रीज्ञानेश्वर चरणासी । वंदन करितों अष्टांगेसी ।
 महाराज या लेंकरासी । चालवावे धरुन करी ॥ १० ॥
 आपली भावार्थदीपिका । ब्रह्मानंदमंदीर-पताका ।
 प्रयत्नाभावीं सामान्य लोकां । दुर्बोध वाटूं लागली ॥ ११ ॥
 यास्तव तिचा भाषानुवाद । करावया मी झालों सिद्ध ।
 कृपेनें आपुला कर वरद । माझिया शिरीं ठेवावा ॥ १२ ॥
 रामदासादि संतांसी । तैसें वामन पंडितांसी ।
 नमन सद्गुरु चरणांसी । प्रेमादरानें अर्पितो ॥ १३ ॥
 मायबाप तुमचें लेंकरुं । रिघालें दुर्गम रानीं चरुं ।
 त्याची उपेक्षा नका करुं । हेंचि आहे मागणें ॥ १४ ॥
 मी तरी माझी दुर्बलता । जाणून आहे तत्त्वतां ।
 परी स्नेह्यांच्या आग्रहाकरितां । या भरीला पडलोंसे ॥ १५ ॥
 ज्ञानेश्वरीचें चिंतन । सांग घडेल येणेंकरून ।
 अनुवादासी म्हणून । उद्युक्त झालों नम्रपणें ॥ १६ ॥

आपुला आशीर्वाद असावा । धरिला हेत सिद्धीस जावा ।
 ज्ञानेश्वरीचा वाढावा । लोकीं प्रेमा या यत्नें ॥ १७ ॥
 आरंभ करितों लेखना । सतत द्यावी प्रेरणा ।
 आलस्य आणि अज्ञाना । मजपुनी दूर ठेवावे ॥ १८ ॥
 ॐ नमोजी आद्या । वेद प्रतिपाद्या ।
 जयजय स्वसंवेद्या । आत्मरूपा ॥
 १ ॐकारा आत्मस्वरूपा । हे विश्वाच्या मायबापा ।
 सर्व वेद तुझिया प्रतापा । वाखाणिती विनयानें ॥ १९ ॥
 तूं सर्व सृष्टीच्या आर्धी । ऐशी तुझी प्रसिद्धी ।
 अंगासह सर्व वेदीं । प्रतिपादन आहे तुझें ॥ २० ॥
 तूं आपण आपणासी । जाणावया समर्थ होसी ।
 हे परमात्मरूपा तुजसी । वारंवार नमन असो ॥ २१ ॥
 तुझा असो जयजयकार । सर्वत्र सर्वदा निरंतर ।
 नमन माझें वरचेवर । सर्वव्यापका असो तुला ॥ २२ ॥
 देवा तूच अससी गणेश । सर्वांच्या बुद्धीचा प्रकाश ।
 म्हणती श्रीनिवृत्तिदास । स्तवन माझें ऐका हें ॥ २३ ॥
 शब्दब्रह्म जी वेदश्रुति । तीच तुझी मंडित मूर्ति ।
 वर्णरूपें अंगकांति । निर्दोषपणें मिरविते ॥ २४ ॥
 अंगें पहा सुंदर किती । अवयव जे त्या नाना स्मृति ।
 अर्थ-सौंदर्यें शोभती । लावण्याची खाण जणूं ॥ २५ ॥
 अठरा जीं महापुराणें । तेच रत्नखचित दागिने ।
 सिद्धांतरत्नासि कोंदणें । शोभती छंदोबद्धतेची ॥ २६ ॥

शब्दरचना सरस रसाळ । तें रंगीत वस्त्र अंगावरील ।
 अलंकार जे काव्यांतील । झळाळती ते तंतुरूपे ॥ २७ ॥
 विचार करितां सकौतुक । जे कां काव्य आणि नाटक ।
 त्या घागऱ्या गमती अनेक । गणेशाच्या मेखलेच्या ॥ २८ ॥
 त्यांची रुणझुण मंजुळ । तो अर्थरूप ध्वनि कोमल ।
 आणि कुशलता तयांतील । विचारीं घेता सूक्ष्मतेनें ॥ २९ ॥
 तत्त्वे त्यांत गोविलेलीं । मधून मधून जीं चांगलीं ।
 ती रत्नें जडविलेलीं । शोभतीं त्या मेखलेसी ॥ ३० ॥
 व्यासादींची प्रतिभा-पूर्ण । ग्रंथरचना जी निपुण ।
 तो शेला शोभायमान । कटीस कसला गणेशानें ॥ ३१ ॥
 त्याचे ते कांठपदर । असती तेजस्वी सुंदर ।
 कसून सोडिल्या सोग्यावर । झळकती ते शोभेनें ॥ ३२ ॥
 सहा दर्शनें ज्यांना म्हणती । ते गणेशाचे हात असती ।
 भिन्न भिन्न मतांचीं शोभतीं । आयुधें त्या हातामधें ॥ ३३ ॥
 ११ न्यायशास्त्र गौतम प्रणीत । तो गणेशाचा एक हात ।
 तर्काचा परशू तयांत । धरिला खंडण्या भ्रांत मते ॥ ३४ ॥
 कणादे केले निर्माण । तें वैशेषिक दर्शन ।
 नीतिभेदांचें वर्णन । अंकुश धरिला त्या हातीं ॥ ३५ ॥
 व्यासांनीं प्रतिपादिलेलें । उत्तरमीमांसाशास्त्र भलें ।
 त्या हातीं धारण केले । वेदांत या मोदकासी ॥ ३६ ॥
 जो वेदांतरूपी मोदक । ब्रह्मरसें अलौकिक ।
 अक्षर्यांचे निर्मळ सुख । मिळे सेवितां ज्यालागीं ॥ ३७ ॥

शून्यवादाचें बौद्धमत । जे स्वभावतः असें खंडित ।
 तोच जणूं मोडका दंत । सेश्वर-सांख्यशास्त्र-करीं ॥ ३८ ॥
 कापिल सांख्यांचा सत्कार्यवाद । तो कमलासम हात वरद ।
 जैमिनीची मीमांसा प्रसिद्ध । अभयदायी हात शोभे ॥ ३९ ॥
 आत्मानात्म सारासार । यांचा जो अखंड विचार ।
 तो शुद्ध विवेक ही थोर । सरळ सोंड गणेशाची ॥ ४० ॥
 ज्या विवेक शुंडेठार्या । ब्रह्मानंद अक्षय्य राही ।
 जेथें वास करतें होई । सर्वश्रेष्ठ आत्मसुख ॥ ४१ ॥
 ज्ञान मिळविण्याकारण । जो संवाद येतो घडून ।
 तोच येथें गजानन । दंतरूपें धारण करी ॥ ४२ ॥
 पक्षपातानें विरहित । समत्वबुद्धि न्यायोचित ।
 तीच या स्थलीं शोभत । शुभ्र कांती दातांची ॥ ४३ ॥
 सूक्ष्मांत सूक्ष्म म्हणून । जें प्रसिद्ध अद्वैत ज्ञान ।
 तेच शोभताती नयन । बारीक येथें गणेशाचे ॥ ४४ ॥
 पूर्वं उत्तर मीमांसा दोन्ही । शोभती कानाच्या ठिकाणीं ।
 ऋषीमुनी भ्रमर होऊनी । मदा सेविती बोधरूपा ॥ ४५ ॥
 द्वैत आणि अद्वैत । हीं गंडस्थळें शोभिवंत ।
 एकवटून राहतात । शिरोभार्गी गणेशाच्या ॥ ४६ ॥
 तत्त्वे सर्व शास्त्रांतली । हींच तेजस्वी पोवळी ।
 त्यांची माळ गुंफिलेली । मस्तकीं रुळे ते ठार्या ॥ ४७ ॥
 ईशादि उपनिषदे दहा । ज्ञानमथानें उदार महा ।
 पुष्परूपानें तीं पहा । विराजती मुगुटावरी ॥ ४८ ॥

अकार उकार मकार । या तीन वर्णांचा ॐ कार ।
 तोच येशें गणेशाकार । स्वरूपानें स्तविला असे ॥ ४९ ॥
 अकार त्याचें चरण युगुल । उकार हें उदर विशाल ।
 मस्तक जें भव्य वर्तुळ । मकाररूपें जाणा तें ॥ ५० ॥
 एकवटतां मात्रा तिन्ही । सर्व वेद ये आकळुनी ।
 वंदिलें मी गुरुकृपेनी । त्या बीजभूत ॐकारा ॥ ५१ ॥
 २१ आतां वाङ्मयाची अभिनव । जी क्रीडा करते सदैव ।
 चातुर्य अर्थ कला हे सर्व । जिच्या कृपेचें फळ आहे ॥ ५२ ॥
 ती वाग्देवता सरस्वती । नमन माझें तिजप्रति ।
 जी या सर्व जगताप्रति । मोहून टाकी प्रभावानें ॥ ५३ ॥
 ज्यांनीं भवसागरीं तारिलें । ते सद्गुरू हृदयीं वसले ।
 म्हणून माझें प्रेम जडलें । विवेकावरी विशेषानें ॥ ५४ ॥
 डोळ्यासि भेटतां अंजन । समर्थ होती जसे नयन ।
 मग हवें तेशें गुप्तनिधान । दृष्टीपुढें प्रगट होई ॥ ५५ ॥
 वा चिंतामणी हातीं येतां । होते मनोरथांची पूर्तता ।
 तैसा ज्ञानदेव मी आतां । पूर्णकाम निवृत्तिबळें ॥ ५६ ॥
 म्हणोनि जाणत्यानें सद्गुरूसी । भजावें कीं अहर्निशीं ।
 तेणें कृतकृत्यता तयासी । सहजपणानें लाभेल ॥ ५७ ॥
 जैसें वृक्षाचें केवळ । जलानें सिंचितां मूळ ।
 फांद्या पानासह सकल । वृक्ष होतो टवटवीत ॥ ५८ ॥
 समुद्रावरी करितां स्नान । सर्व तीर्थांचें लाभे पुण्य ।
 रसास्वाद लाभती पूर्ण । चाखितां एका अमृतासी ॥ ५९ ॥

तेवी वारंवार सद्गुरूसी । नमस्कारिलें मी आदरेंसी ।
 जे माझिया मनोरथासी । पूर्ण करिती कृपेनें ॥ ६० ॥
 आतां ऐकावी कथा गहन । जी सर्व कौतुकाचें जन्मस्थान ।
 वा विवेक वृक्षांचें उद्यान । अभिनवपणें जें शोभे ॥ ६१ ॥
 जी सर्व सुखा निर्मिते । विविध सिद्धांता सांठविते ।
 जी नवरसांच्या अमृते । भरलेला सागर असे ॥ ६२ ॥
 मोक्षरूप जी उघडपणें । सर्व विद्या निर्मिल्या जिनें ।
 सर्वशास्त्रीं निजगुणानें । श्रेष्ठ स्थानीं शोभते जी ॥ ६३ ॥
 ३१ जी सकल धर्मांचें माहेर । जिचा सज्जना जिव्हाळा फार ।
 सौंदर्यरत्नाचें भांडार । सरस्वतीच्या आहे जी ॥ ६४ ॥
 वा जिच्या रूपें या जगतीं । प्रगट झाली सरस्वती ।
 व्यासमहर्षी महामति । स्फुरोनि त्यांच्या प्रज्ञेमधें ॥ ६५ ॥
 ती कथा महाभारत । काव्यांचा राजा शोभत ।
 ग्रंथांचिया महतीप्रत । उत्कर्ष लाभला ये ठायीं ॥ ६६ ॥
 रसाळपण रसा आलें । शब्द सत्य-शास्त्र बनले ।
 ब्रह्मज्ञान कोमल झालें । टाकून येशें कठिणता ॥ ६७ ॥
 येथ सिद्धांता गोडी आली । चतुरता शाहणी झाली ।
 आणि पुष्टता लाभली । ऐश्वर्यासी सुखाचिया ॥ ६८ ॥
 गोडीचा गोडवा वाढे । शृंगाराला साज चढे ।
 आणि उचित जे त्याला घडे । आचरणाचा लाभ इथें ॥ ६९ ॥
 कुशलता लाभली कलांना । पुण्यासी ये समर्थपणा ।
 तेणें याच्या करितां श्रवणा । जनमेजयाचे दोष गेले ॥ ७० ॥

सहज वाचितां अक्षरें । आनंदासी रंग भरे ।
 येथ सद्गुणाचा विस्तारे । विशेषचि चांगुलपणा ॥ ७१ ॥
 जेवीं सूर्यप्रकाशें करून । त्रैलोक्य जातसें उजळून ।
 तेवीं व्यासबुद्धीचें आकलन । शोभा वाढवी विश्वाची ॥ ७२ ॥
 वा सुपीक शेतीं पेरिलेले । बीज बहरते चांगलें ।
 तेवीं चारही विकासले । महाभारतीं पुरुषार्थ ॥ ७३ ॥
 *१ किंवा राहतां नगरांत । मनुष्य टापटिपीचा होत ।
 तैसें सर्व झालें सुसंस्कृत । व्यासोक्तीच्या तेजानें ॥ ७४ ॥
 स्त्रीसौंदर्य बहरा येत । येतां तारुण्यअवस्थेंत ।
 प्राप्त होतां ऋतु वसंत । शोभा वाढे वनश्रीची ॥ ७५ ॥
 किंवा कांबी सुवर्णाची । दिसे सामान्य स्वरूपाची ।
 परी दागिने घडतां तिची । शोभा होते आकर्षक ॥ ७६ ॥
 तेवीं व्यासप्रतिभेचा स्पर्श । सौंदर्या चढवी भलत्यास ।
 हें जाणोनिया इतिहास । आश्रयासी येथ आला ॥ ७७ ॥
 वा प्रतिष्ठा लाभण्या पूर्ण । अंगी धरून लहानपण ।
 प्रवेशलीं रूपें-उपाख्यान; । महाभारती पुराणे तीं ॥ ७८ ॥
 म्हणून महाभारतीं जें नाहीं । तें न तिन्ही लोकांतही ।
 याकारणें म्हणती पाही । 'व्यासोच्छिष्टं जगत्त्रयम्' ॥ ७९ ॥
 रसाळकथा ही ऐशी । जी जन्मभू परमार्थासी ।
 ती श्रीवैशंपायन ऋषि । कथिती नृपा जनमेजया ॥ ८० ॥
 पहा हें महाभारत । अद्वितीय श्रेष्ठ अत्यंत ।
 ज्याच्या पवित्रपणाप्रत । उपमा नुरली कोणतीही ॥ ८१ ॥

जें सर्वही मांगल्याचें । स्थान असें राहण्याचें ।
 तें ऐकण्याठायी तुमचें । सर्वदा असो अवधान ॥ ८२ ॥
 आतां भारतकमलांतील । परागरूप जो कोमल ।
 गीता या नांवें सकल । जाणती ज्या विषयासी ॥ ८३ ॥
 जो विषय भगवंतानीं । संवादाच्या स्वरूपांनीं ।
 उपदेशिला कृपेनीं । भक्तश्रेष्ठ अर्जुनासी ॥ ८४ ॥
 *१ वा वेदसागर संपूर्ण । व्यासबुद्धीनें घुसळून ।
 निःसीम काढिलें त्यांमधून । महाभारतरूप लोणी ॥ ८५ ॥
 तें ज्ञानाग्निवरीं ठेविलें । आणि विवेकानें कढविलें ।
 ये तया या कृतीमुळें । सुवास साजुक तुपाचा ॥ ८६ ॥
 लोक वैराग्यानें भरित । त्याची अपेक्षा करितात ।
 सदा अनुभव घेत संत । राहती ज्या विषयाचा ॥ ८७ ॥
 पार पावलेले जे ज्ञानी । 'तेंच मी' या भावनेनीं ।
 ज्या विषयांत पूर्णपणीं । रंगोनिया जातात ॥ ८८ ॥
 भक्त जिचें करिती श्रवण । विश्वा योग्य करण्या वंदन ।
 भीष्मपर्वांमधें वर्णन । केलें गेलें आहे जिचें ॥ ८९ ॥
 भगवद्गीता तिला म्हणती । जी ब्रह्मा शंकर वाखाणिती ।
 सनकादिकही सेविती । आदरभावे गीता जी ॥ ९० ॥
 शरदाच्या चांदण्यांतले । अमृतकण जे कोंवळे ।
 मार्दवे ते वेंची भले । चकोराचें तान्हे जसें ॥ ९१ ॥
 त्याचपरी ही श्रोत्यांनीं । अति हळुवारपणा धरूनि ।
 शुद्ध कोमल अंतःकरणीं । भगवद्गीता अनुभवावी ॥ ९२ ॥

शब्दावांचून चर्चावी । इंद्रियां न कळतां भोगावी ।
 बोलाआधीं आकळावीं । प्रमेयें या गीतेतलीं ॥ ९३ ॥
 जैसे भ्रमर पराग नेती । परी कमळदळें ते नेणती ।
 त्याचपरी असावी रीती । या ग्रंथाच्या सेवनाची ॥ ९४ ॥
 आपुलें ना सोडता स्थान । चंद्रास द्यावे आलिंगन ।
 प्रेमभोगी चतुरपण । ऐसें जाणें कुमुदिनी ॥ ९५ ॥
 ६१ तैसें ज्याचें अंतःकरण । स्थिर गंभीर प्रसन्न ।
 त्यासी गीतेतलें ज्ञान । जाणावया येईल हें ॥ ९६ ॥
 अर्जुनाचिया समान । ज्या अधिकार करण्या श्रवण ।
 त्यां संतांनी कृपा करून । लक्ष द्यावें याठायीं ॥ ९७ ॥
 मी सलगीनें ऐसें म्हटले । चरणा लागून विनविलें ।
 महाराज हृदय आपुलें । गंभीर आहे म्हणोनिया ॥ ९८ ॥
 हा स्वभाव मायबापांचा । कीं मूल बोललें बोबडी वाचा ।
 तरी अधिकचि तयांचा । तेणें वाढतो संतोष ॥ ९९ ॥
 तैसें तुम्ही मज स्वीकारलें । संतांनी म्हटलें आपुलें ।
 म्हणून माझ्या हातून झालें । उणें येथे जरी कांही ॥ १०० ॥
 तरी सहजस्वभावे करून । ते तुम्ही कराल सहन ।
 त्यासाठी आवर्जून । नको प्रार्थना करावया ॥ १०१ ॥
 परी अपराध या ठायीं । माझा वेगळाच असे कांही ।
 जो मी येथ करूं पाही । गीतार्थाचें आकलन ॥ १०२ ॥
 म्हणून केली असे चरणी । लक्ष द्यावे ही विनवणी ।
 तेणें धीर वाटेल मनीं । गीतेचा अर्थ सांगण्याचा ॥ १०३ ॥

हीं कामें ना झेपणारीं । हें ही न आणितां विचारीं ।
 तें साहस करण्या परी । प्रवृत्त झालों व्यर्थ मी ॥ १०४ ॥
 पाहतां वास्तविकपणें । जेथ सूर्याचे प्रकाशणें ।
 तेथ काय काजव्यानें । शोभा आपुली मिरवावी ॥ १०५ ॥
 किंवा सागरा टिटिवीनें । उपशीन म्हणावे चोंचीनें ।
 त्यापरीच मी अज्ञानें । मनीं धरिलें हें काम ॥ १०६ ॥
 अहो आकाशा कवळावें । तरी त्याहून मोठें व्हावें ।
 म्हणोनि हें कार्य बरवें । माझ्या शक्तीबाहेरचें ॥ १०७ ॥
 या गीतार्थाची महती । स्वयें शंकर सांगती ।
 जेव्हां विचारी पार्वती । कुतूहलानें तयांना ॥ १०८ ॥
 ७१ तयीं तिज म्हणती शंकर । जेवीं तव सौंदर्य अपार ।
 देवी, तैसेंच हें साचार । नित्य नवीन गीतातत्त्व ॥ १०९ ॥
 विस्तार सर्वही वेदांचे । घोरणें ज्या झोपलेल्याचें ।
 बोलणें त्या सर्वेश्वराचें । गीता आहे प्रत्यक्ष ॥ ११० ॥
 ऐशी थोर जिची महती । जेथ वेदही वेडावती ।
 तेथें सामान्य मंदमति । काय करूं शकेन मी ॥ १११ ॥
 अपारा कैसें आकळावें । सूर्यासी केवीं उजळावें ।
 काय मुठीत धरण्या जावें । आकाशासी चिलटानें ॥ ११२ ॥
 परी मज यावया धीर । येथ एक आहे आधार ।
 कीं अनुकूल श्रीगुरुवर । ऐसें म्हणती ज्ञानदेव ॥ ११३ ॥
 वस्तुतः जरी मी मूर्ख । हातून घडतो अविवेक ।
 तरी पुढें मार्गदर्शक । संतकृपेचा दीप आहे ॥ ११४ ॥

सुवर्ण करावें लोहासी । हें सामर्थ्य परिसापाशीं ।
 जिवंत करतां ये मृतासी । प्राप्ती होतां अमृताची ॥ ११५ ॥
 प्रगट होता सरस्वती । बोलतां ये मुक्याप्रति ।
 ही वस्तूची सामर्थ्यशक्ति । आश्चर्य तेथ काय आहे ॥ ११६ ॥
 कामधेनू ही ज्याची आई । त्यासी अप्राप्य कांही नाहीं ।
 म्हणून या ग्रंथाठायीं । मीही झालों प्रवृत्त ॥ ११७ ॥
 आतां घडेल जें जें न्यून । तें तें करून घ्यावें पूर्ण ।
 अधिक होतां मजलागुन । क्षमा त्याची करावी ॥ ११८ ॥
 ८१ हीच आपणा विनवणी । करितों मी नम्रतेनीं ।
 आतां आपण सज्जनांनीं । लक्ष मजवरी ठेवावें ॥ ११९ ॥
 तुम्ही जैसें बोलवाल । तैसेंच मी बोलेन बोल ।
 बाहुलीच्या चेष्टा सकल । सूत्राधारे चालताती ॥ १२० ॥
 सद्गुरूंचा अनुगृहीत । संतांचा मी असे दूत ।
 आतां आपण मजप्रत । भूषवावें हवें तसें ॥ १२१ ॥
 तेव्हां श्री सद्गुरु म्हणाले । थांब, बोलावें असें नुरलें ।
 आतां तूं चित्त आपुलें । त्वरें देईं ग्रंथाकडे ॥ १२२ ॥
 ऐसें श्रीगुरु बोलतां । निवृत्तिदास हर्षले चित्ता ।
 म्हणती मोकळ्या मनें आतां । ऐकावे मी बोलतो तें ॥ १२३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
 मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥ १ ॥

: १२ :

पुत्रांच्या स्नेहानें मोहित । धृतराष्ट्र असें विचारित ।
 म्हणे संजया सांगे वृत्त । कुरुक्षेत्रीं घडलें जें ॥ १२४ ॥
 धर्मक्षेत्र ज्याला म्हणती । तेथें युद्ध करण्याप्रति ।
 दोघे पुत्र जमले असती । माझे आणि पंडूचे ॥ १२५ ॥
 तरी तेथें परस्पर । कैसा घडतसे व्यवहार ।
 तें सर्वही झडकर । तुंवा मजसी सांगावें ॥ १२६ ॥

सज्जय उवाच ।

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
 आचार्यमुपसङ्गम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

ते वेळीं संजयें म्हटलें । पांडव सैन्य सज्ज झालें ।
 जणूं कृतांतानें पसरलें । मुख आपुलें प्रलयकालीं ॥ १२७ ॥
 तैसें घनदाट तें सैन्य । उभें राहिलें एकवटून ।
 हालाहल येतां उसळून । कोण आवरूं शकतो त्या ॥ १२८ ॥
 वा वडवाग्नि पेटला । प्रलयवातें भडकला ।
 सागरा शोषून झेपावला । वाटते जेवीं आकाशीं ॥ १२९ ॥
 ९१ तैसें सैन्य तयीं दुर्धर । व्यूह रचून झालें तत्पर ।
 त्या योगाने भयंकर । अधिक दिसूं लागलें तें ॥ १३० ॥
 परी पाहून तयाप्रति । दुर्योधन न करी क्षिती ।
 जैसें कळपानें येतां हत्ती । सिंह न मोजी तयांना ॥ १३१ ॥

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
 व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ ३ ॥

: १३ :

मग द्रोणांच्या जवळ आला । आणि तयांसी म्हणाला ।
 पहा कैसा हा उसळला । पांडवांचा दळभार ॥ १३२ ॥
 गिरि दुर्ग जैसे चालती । तैसे विविध व्यूह भोंवती ।
 केली जयांची रचना ती । शाहण्या द्रुपदपुत्रानें ॥ १३३ ॥
 ज्यास तुम्हीच शिकविलें । विद्या देऊन तज्ञ केलें ।
 त्यानेंच पहा उभारिलें । पांडव-सैन्य सिंहासम ॥ १३४ ॥

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।

युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ४ ॥

आणिकही असाधारण । जे शस्त्रास्त्रामधें प्रवीण ।
 क्षात्रधर्मांमधें निपुण । वीर, सैन्यांत असती त्या ॥ १३५ ॥
 शौर्य, शक्ती, थोरवीनें । जे भीमार्जुनाप्रमाणे - ।
 आहेत, त्यांचीं कौतुकानें । नांवे सांगतो यावेळीं ॥ १३६ ॥
 युयुधान वीरवर । तेवीं विराट आला थोर ।
 आणि पांडवांचा श्वशुर । महारथी द्रुपद आहे ॥ १३७ ॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।

पुरुजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च नरपुङ्गवः ॥ ५ ॥

युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।

सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥ ६ ॥

धृष्टकेतु चेतितान । काशिराजा वीर महान् ।
 उत्तमौजा सुलक्षण । शैब्य येथ आहे पहा ॥ १३८ ॥
 कुंतिभोज हा येथ पाहे । युधामन्यु आला आहे ।
 आणि पुरुजितादि सर्व हे । राजे पहा उभे येथें ॥ १३९ ॥

१०१ सुभद्रेचा हृदयनंदन । जो दुसरा अर्जुन तरुण ।
 अभिमन्यु, तो दुर्योधन-। म्हणे, पहा द्रोणाचार्या ॥ १४० ॥
 द्रौपदीचे पुत्र इतर । जे सकल महारथी वीर ।
 ऐसें न जाणें किती अपार । सैन्य जमलें पांडवांचें ॥ १४१ ॥

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।

नायका मम सैन्यस्य सञ्ज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिञ्जयः ।

अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥

आतां आमुच्याही सैन्यांत । प्रमुख वीर जे विख्यात ।
 त्यांचींही आपणाप्रत । नांवे सांगतो ओघानें ॥ १४२ ॥
 तुम्ही आणि तुमच्याप्रमाणें । प्रमुख वीर जे शौर्यानें ।
 त्यांतील कांहींचें नांवांनें । करितों मी दिग्दर्शन ॥ १४३ ॥
 हा भीष्म गंगेचा नंदन । जो प्रतापे सूर्यासमान ।
 शत्रूरूपी हत्तीकारण । सिंहासम तो वीर कर्ण ॥ १४४ ॥
 या एकेकांच्या इच्छेनुसार । जग निपजें वा होतो संहार ।
 कृपाचार्यही खरोखर । एकटा पुरे त्यासाठीं ॥ १४५ ॥
 विकर्ण वीर येथें आहे । अश्वत्थामा तिकडे पाहे ।
 ज्याचा धाक सदा वाहे । यमही आपुल्या चित्तांत ॥ १४६ ॥
 समितिंजय सौमदत्ती । ऐसे आणिक बहु असती ।
 ज्यांची शक्ती असे किती । तें न जाणें विधाताही ॥ १४७ ॥

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।

नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

शस्त्रविद्येत पारंगत । मंत्रांचे अवतार मूर्त ।
यांच्यापासून प्रचारांत । अस्त्रे पहा सर्व आलीं ॥ १४८ ॥
हे योद्धे अद्वितीय । अंगीं यांच्या पुरे शौर्य ।
तरी अर्पिण्या सिद्ध काय । जीवासकट माझ्यास्तव ॥ १४९ ॥
१११ पतिव्रतेचें अंतःकरण । जाणें न पतीवांचून ।
तैसें या वीरांकारण । मीच आहे सर्वस्व ॥ १५० ॥
करितां आमुच्या कार्यासी । तुच्छ मानिती जीवितासी ।
ऐसे हे निर्मळ मानसीं । निःसीम पहा स्वामीभक्त ॥ १५१ ॥
युद्धामधें कुशल अति । कौशल्यें जिकिती कीर्ति ।
क्षात्रधर्म, सांगू किति । प्रतिष्ठा पावे यांच्यामुळें ॥ १५२ ॥
ऐसे सर्व दृष्टीनें परिपूर्ण । वीर, माझ्या सैन्यांत निपुण ।
यांचें करावें कसें गणन । अपरंपार आहेत हे ॥ १५३ ॥

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।

पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ १० ॥

क्षत्रियामाजी श्रेष्ठ वीर । लोकीं विख्यात धनुर्धर ।
त्या भीष्मासी असे अधिकार । सैन्याच्या सेनापतित्वाचा ॥ १५४ ॥
यांनीं सैन्यास नियमिलें । व्यूह जणू दुर्ग रचिलें ।
ज्याच्यापुढें पहा ठरलें । त्रिभुवनही कःपदार्थ ॥ १५५ ॥
आधींच दुस्तर सागर । कोण जाई त्याच्या पार ।
त्यांतून त्यासी दुर्निवार । सहाय्य झाला वडवाग्नि ॥ १५६ ॥
प्रलयान्नि भडके वरी । वादळ त्याचें सहाय्य करी ।
तैसा विशाल सैन्यांतरी । भीष्म आहे सेनापति ॥ १५७ ॥

: १६ :

आतां त्याच्या सैन्यासमोर । कोण उभा ठाकेल वीर ।
पांडव सैन्य असो अपार । तोकडें दिसे ये ठायीं ॥ १५८ ॥
आडदांड भीम त्यांतून । करी सेनेचें संचलन ।
ऐसें आचार्या बोलून । गोष्ट सोडिली मधेंच ती ॥ १५९ ॥

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।

भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥ ११ ॥

१२१ मग सर्व सैनिकां बाहून । पुन्हां म्हणे दुर्योधन ।
तुम्हीं आपुलालें सैन्य । सज्ज ठेवून असावें ॥ १६० ॥
ज्यासी जी जी अक्षौहिणी । दिली असे विभागुनी ।
ती ती त्या महारथ्यांनीं । रणक्षेत्रीं सांभाळावी ॥ १६१ ॥
आपुले विभाग सांभाळून । करावें भीष्माज्ञेचें पालन ।
द्रोणास म्हणे दुर्योधन । लक्ष सर्वत्र ठेवा तुम्हीं ॥ १६२ ॥
करावें भीष्मांचें संरक्षण । यांसीं मानावें मजसमान ।
आमुच्या सैन्याचें जीवन । निर्भर आहे यांच्यावरी ॥ १६३ ॥

तस्य सञ्जनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।

सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १२ ॥

या राजाच्या भाषणांनीं । संतोष पावला सेनानी ।
मग केला त्या भीष्मांनीं । थोर असा सिंहनाद ॥ १६४ ॥
ती गर्जना दुमदुमत । राहिली दोन्ही सैन्यांत ।
त्याचा प्रतिध्वनि अद्भुत । न मावता उठे पुन्हां ॥ १६५ ॥
आणि त्या प्रतिध्वनिसवें । वीरवृत्तीच्या स्फूर्तिभावं ।
वाजविला श्रीभीष्मदेवें । आपुला तो दिव्य शंख ॥ १६६ ॥

: १७ :

ते मिसळतां नाद दोन्ही । त्रैलोक्याच्या दडे कार्नी- ।
 बसले, जणू कोसळोनि । तुटून पडलें आकाश ॥ १६७ ॥
 आकाश सारें धडाडलें । सागरजल उचंबळलें ।
 गांगरून कापू लागलें । सर्व स्थावरजंगम ॥ १६८ ॥
 दरी-खोरीं डोंगरांतलीं । त्या गजरानें कोंदाटलीं ।
 तोंच तेथें वाजू लागलीं । नानाप्रकारीं रणवाद्यें ॥ १६९ ॥

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।

सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १३ ॥

१३१ भयद कर्कश उदंड । ध्वनि ते गाजती अखंड ।
 भल्याभल्यासही वाटे, तोंड । लागलें प्रलयकाळासी ॥ १७० ॥
 डंके ढोल वा नगारे । झांजा, कर्णे, शंख, पुरे ।
 वाजू लागतां त्यांत त्वरें । गर्जना उठती वीरांच्या ॥ १७१ ॥
 आवेशें दंड ठोकित्ती । त्वेषानें आव्हान देती ।
 मदोन्मत्त जाहले हत्ती । आवरती ना कवणासी ॥ १७२ ॥
 तेथ भेकडांची काय गोष्ट । कच्चे ते ठरले कस्पट ।
 यमाचें सुटलें धारिष्ट । उभेही ना ठाकवे त्या ॥ १७३ ॥
 कित्येक उभ्याउभ्या मेले । धीरांचेही दांत मिटले ।
 भयानें कांपू लागलें । तयीं मी मी म्हणणारे ॥ १७४ ॥
 ऐसा अद्भुत भयद ध्वनि । ब्रह्माही दचके ऐकुनी ।
 आणि म्हटलें देवांनीं । कीं हा आला प्रलयकाळ ॥ १७५ ॥
 पाहोनि तो आकांत । ऐसें घडलें स्वर्गांत ।
 इकडे पांडवांच्या सैन्यांत । काय घडलें तें पहा ॥ १७६ ॥

: १८ :

ततः श्रेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।

माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ॥ १४ ॥

अर्जुनाचा दिव्यरथ । जणू विजय मूर्तिमंत ।
 महातेजाचें प्रत्यक्षांत । जणू भांडार होता तो ॥ १७७ ॥
 त्यास गरुडाच्या समान । जे असती वेगवान ।
 ऐसें शुभ्र सुलक्षण । चार अश्व जोडलेले ॥ १७८ ॥
 पंखयुक्त मेरू पर्वत । तैसा तो रथ असे शोभत ।
 ज्याचें तेज दशदिशांत । कोंदाटलें गेलें होतें ॥ १७९ ॥
 सारथी ज्या रथावरतीं । स्वयें बैसे वैकुंठपति ।
 त्या रथाची आतां महति । वर्णावी मी कैशापरी ॥ १८० ॥
 १४१ ज्याच्या ध्वजस्तंभावरती । रुद्रावतार मारुती ।
 शाङ्गधर लक्ष्मीपति । सारथी त्या अर्जुनाचा ॥ १८१ ॥
 आश्चर्य प्रभूचें वर्तन । भक्तप्रेम विलक्षण ।
 सर्व थोरवी सोडून । सारथ्य करी अर्जुनाचें ॥ १८२ ॥
 सेवक पाठीशीं घातला । स्वयें आपण पुढें झाला ।
 आणि लीलया फुंकिला । त्यानें आपुला पांचजन्य ॥ १८३ ॥

पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः ।

पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ १५ ॥

परी ध्वनि तो गंभीर । गाजत राहे भयंकर ।
 उदया येता भास्कर । जेवीं लोपतीं नक्षत्रें ॥ १८४ ॥
 वाद्यांचे कौरव सैन्यांत । कल्लोळ जे होते उठत ।
 आतां ते कोणते कशांत । हारवले हें उमगेना ॥ १८५ ॥

: १९ :

त्याचप्रमाणें अर्जुनांनं । अतिगंभीर ध्वनीनें ।
 शंख फुंकला मुखानें । आपुला नामें देवदत्त ॥ १८६ ॥
 ते अचाट शब्द दोन्हीं । एकमेकांत मिसळुनी ।
 जणूं ब्रह्मांडा भेदुनी । तुकडे करिती तयाचे ॥ १८७ ॥
 मग तेथें भीमसेनास । कृतांतासम चढे आवेश ।
 पौंड्र नामें निजशंखास । त्यानें फुंकिलें बळानें ॥ १८८ ॥

अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥

जणूं प्रलयमेघ गर्जला । तैसा त्याचा ध्वनि झाला ।
 तेव्हां अनन्तविजयाला । युधिष्ठिरानें वाजविलें ॥ १८९ ॥
 नकुलानें सुघोष शंख । सहदेवानें मणिपुष्पक ।
 वाजवितां तेथ देख । गडबडला कृतांतहि ॥ १९० ॥

काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ।

धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।

सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान्दध्मुः पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥

१५१ तेथ नृपति होते अनेक । द्रुपद द्रौपदी-सुतादिक ।
 काशिपति नामें एक । राजा महापराक्रमी ॥ १९१ ॥
 अभिमन्यु अर्जुनसुत । अजिंक्य वीर सात्यकि सत्य ।
 धृष्टद्युम्न जो भूपालांत । श्रेष्ठ, तेवीं शिखंडी तो ॥ १९२ ॥
 विराटादि राजे इतर । तेवीं सैनिक मुख्य वीर ।
 हे सर्वही वरचेवर । शंख वाजवूं लागले ॥ १९३ ॥

: २० :

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।

नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥

त्या प्रचंड गर्जनेनें । घातलेल्या आघातानें ।
 शेष कूर्मांचींही मनें । कांहीं काळ गोंधळलीं ॥ १९४ ॥
 त्यांनीं आपुल्या अंगावर । धारण केला भूचा भार ।
 तोही तयांसी क्षणभर । टाकून द्यावासा वाटला ॥ १९५ ॥
 लोक तिन्हीं डळमळले । मेरु मांदार थरारले ।
 कैलासापर्यंत उसळले । पाणी तेव्हां समुद्राचें ॥ १९६ ॥
 जणूं पृथ्वी पालथी होते । आकाश काय झोके खातें ।
 तेणें नक्षत्रांचा वाटतें । सडा आतां होणार कीं ॥ १९७ ॥
 सृष्टी संपली रे संपली । देवांचीं अधिष्ठानें मोडलीं ।
 अशी एक ओरड झाली । ब्रह्मदेवाच्या लोकांत ॥ १९८ ॥
 सूर्य भयाने थांबला । ऐसा प्रलय ओढवला ।
 तयीं हाहाःकार उडाला । तीन्हीं लोकांत सर्वत्र ॥ १९९ ॥
 आदिपुरुष परमेश्वर । विस्मित झाले तदनंतर ।
 म्हणे काय ओढवणार । अंत यानें सृष्टीचा ॥ २०० ॥
 कोलाहल तो तेवढ्यांत । परी झाला असे शांत ।
 तेणें न होतां युगान्त । विश्व गेलें सांवरलें ॥ २०१ ॥
 कृष्णादिकांनीं आपुले । शंख जेव्हां वाजवले ।
 तेव्हां दुर्धर ओढवले । ऐसे कठीण प्रसंग ॥ २०२ ॥
 १६१ असो, तो गर्ज मंदावला । परी पडसाद होत राहिला ।
 तेणेंही पार विध्वंसिला । सेनासमूह कौरवांचा ॥ २०३ ॥

: २१ :

हत्तींची दाणादाण जेवीं । लीलेनेच सिंह उडवी ।
 कौरवांच्या हृदयां तेवीं । भंगिलें त्या पडसादें ॥ २०४ ॥
 त्यांनीं तो ध्वनि ऐकिला । तयीं हृदयें ठाव सोडिला ।
 म्हणती ते एकमेकाला । अरे सावध रहा आतां ॥ २०५ ॥

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ।

प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः ॥ २० ॥

शौर्य धैर्यानें ते ठायीं । श्रेष्ठ महारथी जे कांहीं ।
 होते त्यांनी पुन्हां पाही । सैन्य आपुलें सांवरिलें ॥ २०६ ॥
 मग अधिक बळ धरून । सैन्य उठतां सांवरून ।
 त्रस्त झाले लोक तीन । हालचालीनें तयांच्या ॥ २०७ ॥
 प्रलयकालीं जलधर । वर्षाव करिती अनिवार ।
 तैसें सारे धनुर्धर । बाण फेकूं लागले ते ॥ २०८ ॥
 तें पाहून अर्जुनाला । स्वमनीं संतोष वाटला ।
 तयानें सर्व सैन्याला । उत्सुक दृष्टीनें पाहिलें ॥ २०९ ॥
 युद्धास सिद्ध झालेले । कौरव त्यानें पाहिलें ।
 मग आपुलेंहि उचललें । धनुष्य अर्जुनें लीलेनें ॥ २१० ॥

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।

अर्जुन उवाच ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ २१ ॥

यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।

कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्गणसमुद्यमे ॥ २२ ॥

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।

धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ २३ ॥

: २२ :

तेव्हां अर्जुन म्हणे देवा । रथ त्वरेनें हांकावा ।
 नेवोनी उभा करावा । मधें दोन्ही सैन्यांच्या ॥ २११ ॥
 म्हणजे मी युद्धास्तव । योद्धे जे जमले सर्व ।
 त्यांना यथासंभव । नीटपणानें पाहीन ॥ २१२ ॥
 १७१ जरी सर्व आले बरवें । तरी त्यांतून कोणासवें ।
 मी रणांगणीं लढावें । हें पाहणें भाग असें ॥ २१३ ॥
 बहुतेक कौरव सगळे । असती दुष्ट उतावळे ।
 शौर्य कांहीं नसता जमले । हांव धरून युद्धाची ॥ २१४ ॥
 युद्धाची आवडी धरिती । परी रणीं न टिकून राहती ।
 इतुकें धृतराष्ट्राप्रति । सांगून म्हणे संजय ॥ २१५ ॥

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ २४ ॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।

उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ २५ ॥

ऐसें म्हणतां अर्जुनानें । हाकिला रथ कृष्णानें ।

आणि उभा केला त्यानें । नेऊन दोन्ही सैन्यामधें ॥ २१६ ॥

भीष्म द्रोणादि जे ठायीं । आससंबंधी होते पाही ।

आणि राजे इतरही । जेथें युद्धा होते उभे ॥ २१७ ॥

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ।

आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ २६ ॥

: २३ :

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।

तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बन्धूनवस्थितान् ॥ २७ ॥

तेथ रथ होतांचि स्थिर । औत्सुक्यानें सभोंवार ।
 अर्जुन निरखी दळभार । राहून दोन्ही सैन्यांमधें ॥ २१८ ॥
 आणि गडबडून कृष्णासी । म्हणाला त्या समयासी ।
 पहा पहा या युद्धासी । ठाकले सारे आम गुरु ॥ २१९ ॥
 तें ऐकून कृष्णाला । अचंबा थोडा वाटला ।
 म्हणें विचार काय आला । न कळें याच्या चित्तांत ॥ २२० ॥
 विलक्षण कांहींतरी । आलें याच्या अंतरी ।
 हृदयस्थें त्या सहज तरी । अनुमान ऐसें काढिलें ॥ २२१ ॥
 परी मुखें न बोलता कांहीं । कृष्ण तेथें निवांत राही ।
 सहेतुकपणें त्या समयीं । केवळ पाहत आश्चर्ये ॥ २२२ ॥
 अर्जुनें दोन्ही दळावरी । दृष्टी निज टाकित्ता पुरी ।
 सर्वत्र सोयरीं-धायरीं । त्याच्या पडली दृष्टीला ॥ २२३ ॥
 १८१ आज गुरु भाऊ चुलते । मामा पडले दृष्टीतें ।
 आणिक दिसलीं त्यास तेथें । इष्ट-मित्र मुलें बाळें ॥ २२४ ॥
 जिवलग स्नेही वा सासरे । इतरहि सखे सोयरे ।
 पुत्र नातू त्या धनुर्धरें । पाहिले, ठाकले युद्धासी ॥ २२५ ॥
 केले ज्यांच्यावरी उपकार । वा संकटांतून नेलें पार ।
 ऐसा पाही निज परिवार । सर्व सानाथोरांचा ॥ २२६ ॥
 ऐसें आपुलेंचि गोत्र कुल । युद्धा सज्ज असे सकळ ।
 दोन्ही सैन्यामधें केवळ । पाहिलें ते अर्जुनां ॥ २२७ ॥

कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।

अर्जुन उवाच ।

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥ २८ ॥

ती सैन्याची पाहून स्थिति । अर्जुनाची चित्तवृत्ति ।
 गडबडून गेली अति । असूनिया धीर वीर ॥ २२८ ॥
 करुणें व्यापिलें मन । तेव्हां निघाली तेथून ।
 वाटून आपुला अपमान । अर्जुनाची वीरवृत्ति ॥ २२९ ॥
 स्त्रिया ज्या असती कुलवंत । सद्गुणी आणि लावण्ययुक्त ।
 तेजस्वीपणें त्यांना सवत । जेवीं सहन होते ना ॥ २३० ॥
 पत्नीस विसरे धरून रुचि । कामुक जेवीं नूतनेची ।
 योग्यता ना बघतां तिची । नादी लागे भ्रांत चित्तें ॥ २३१ ॥
 तपोबळें ऋद्धि-सिद्धि । प्राप्त होतां भ्रंशे बुद्धि ।
 मग वैराग्याची अगदीं । आठवणही नुरे तया ॥ २३२ ॥
 तसें अर्जुना तेथ झाले । शौर्य धैर्य लया गेलें ।
 कारण चित्त व्यापिलें । कारुण्यानें त्याचें तयीं ॥ २३३ ॥
 मांत्रिक चुके मंत्र म्हणाया । तरी पिशाच्च बाधे तया ।
 तैसें चित्ता अर्जुनाचिया । व्यापिलें थोर मोहानें ॥ २३४ ॥
 १९१ धैर्य त्याचें लया गेलें । कारुण्यानें हृदय द्रवलें ।
 चांदण्यामुळें पाझरलें । जैसे जाती चंद्रकांत ॥ २३५ ॥
 त्याप्रमाणे तो अर्जुन । गेला करुणें मोहून ।
 मग खेद चित्तीं धरून । श्रीकृष्णासी बोलला ॥ २३६ ॥

एक कृष्णा मी पाहिलें । सैन्याचे हे समूह सगळे ।
 आप्तजनचि जमलेले । दिसोनि आले मजलागीं ॥ २३७ ॥
 युद्धासाठीं सर्वही । उभे ठाकले यथे पाही ।
 परी देवा तेंच कायी । उचित होईल आम्हासी ॥ २३८ ॥

सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।

वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥ २९ ॥

गाण्डीवं संसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ।

न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥ ३० ॥

झुंजावें आप्त स्वजनासी । या केवळ कल्पनेसी ।
 कसेंतरीच होतें मजसी । भान नुरतें माझें मला । २३९ ॥
 चंचल जाहलें अंतर । बुद्धिही ना राही स्थिर ।
 पहा हें माझें शरीर । कांपत आहे ये वेळीं ॥ २४० ॥
 कोरड पडली तोंडाला । आणि सर्व अवयवाला ।
 शिथिलपणा आहे आला । त्राण कांहीं नुरें तथा ॥ २४१ ॥
 कांटा उठला अंगावरी । त्वचेची आग होते पुरी ।
 आणि गांडीवासी जो धरी । हात ढिला जाहला तो ॥ २४२ ॥
 तें हातामधून गळलें । कधीं पडलें तें न कळलें ।
 ऐसें मोहानें व्यापिलें । हृदय माझें यावेळीं ॥ २४३ ॥
 अर्जुनाचे अंतःकरण । कठीण होते वज्राहून ।
 दृढता त्याची असाधारण । मोजीत नसे कवणा जी ॥ २४४ ॥
 असें पार्थाचें धीर चित्त । परी घडलें विपरीत ।
 नवल त्यावरी केली मात । आज स्नेहमोहानें ॥ २४५ ॥

: २६ :

ज्यानें जिंकिलें युद्धांत । प्रत्यक्ष श्रीशंकराप्रत ।
 निवातकवच नामें दैत्य । होते नव्हते केले त्यां ॥ २४६ ॥
 तो हा वीराग्रणी अर्जुन । न लागतां एक क्षण ।
 घेतियलासे कवळून । आप्तजनांच्या मोहानें ॥ २४७ ॥
 २०९ जसें कोरावें भ्रमरानें । वाळलें लाकूड लीलेनें ।
 परी कोवळ्या कळींत त्यानें । जेवीं गुंतावें कमलाच्या ॥ २४८ ॥
 तेथ मरूनही जाईल । परी न भेदी कमलदल ।
 तैसा स्नेह हा कोमल । मृदुत्वानें कठीण झाला ॥ २४९ ॥
 हा जो स्नेह मोह या ठाया । तीच परमात्म्याची माया ।
 जी न येई आकळावया । प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवासहि ॥ २५० ॥
 त्याच दुर्धर मायेनें । भुलविलें अर्जुनाकारणें ।
 धृतराष्ट्रासी संजयानें । कथन केलें हें सारें ॥ २५१ ॥
 आणि म्हणें एक नृपते । अर्जुनें स्वजन पाहतां ते ।
 ईर्ष्या युद्ध करावयाते । उरली नाही त्यालागीं ॥ २५२ ॥
 कशी न कळे सदयता । निर्माण झाली त्याचें चित्त ।
 मग तो म्हणें कृष्णा आतां । मी न थांबेन रणीं या ॥ २५३ ॥
 फार व्याकुळ झालें मन । शब्द न धड ये वाणींतून ।
 वधावयाचे आप्तजन । केवळ या कल्पनेनें ॥ २५४ ॥

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।

न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥

वधावें या कौरवां जरी । युधिष्ठिरादिकां कां न तरी ।
 कारण सर्वही परस्परी । असती आमुचे गोत्रज ॥ २५५ ॥

: २७ :

म्हणोनी जळों युद्ध हें । मज मुळीं हें मान्य नोहे ।
काय तरी कारण आहे । महापातकाचें आम्हां या ॥ २५६ ॥
नानारीतीं करितां विचार । युद्धाचे परिणाम दिसती घोर ।
परी यासी टाळिलें तर । कांहीं कल्याण साधेलचि ॥ २५७ ॥

न काङ्क्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ॥ ३२ ॥

येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणान्स्त्यक्त्वा धनानि च ॥ ३३ ॥

या विजयाचें मज कांहीं । आतां कर्तव्य उरलें नाही ।
राज्य घेऊन करूं कायी । परिस्थिति ही पाहून ॥ २५८ ॥
२११ या सकळांसी मारून । मग जे भोगावे भोग जाण ।
आग लागो त्यालागुन । ऐसें अर्जुन म्हणें तयीं ॥ २५९ ॥
राज्यसुख ना लाभल्यामुळे । जें जें कांहीं घडेल सगळें ।
तेंही सर्व सोशीन भलें । जीवही वेचो त्यासाठीं ॥ २६० ॥
परी यांचा करून घात । राज्य भोगावे सुखांत ।
हें आणणेंही स्वप्नांत । शक्य नाही मजलागीं ॥ २६१ ॥
वडिलांचें चिंतावें अहित । तरी कां यावें जन्माप्रत ।
आणि कोणासाठीं जगांत । मग जगावें सांग देवा ॥ २६२ ॥
कुळ म्हणतें पुत्र व्हावे । हेंच फळ कां त्या यावें ।
जें पुत्रेंच निर्दाळावें । आपुल्या सर्व आप्तेष्टा ॥ २६३ ॥
हें मनीं तरी कां आणावें । कसें वज्रसें कठोर व्हावें ।
उलट साधेल तें करावे । आपुल्याच्यानें हित यांचें ॥ २६४ ॥

आम्ही जें जें मिळवावें । तें सर्व यांनींच भोगावें ।
आम्ही जीवितही वेचावें । काम यांचें साधण्यासी ॥ २६५ ॥
राजे देशोदेशींचे । आम्ही जे जिंकावयाचे ।
ते आपुल्याच कुळाचे । समाधान करण्यास्तव ॥ २६६ ॥
तेंच आमुचें कुळ सारें । युद्धा उद्यत झालें बा रे ।
उलट कसें पडलें पुरे । दैव माझें ये ठायीं ॥ २६७ ॥
मुलें बायका आणि धन । यांचाही मोह सोडून ।
शस्त्रावरी ठेवून प्राण । सिद्ध झाले युद्धा हे ॥ २६८ ॥
२२१ यांना कैसें मारूं तरी । शस्त्र धरूं कोणावरी ।
काय मीच माझ्या करीं । हृदया माझ्या विनाशावें ॥ २६९ ॥

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।

मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः सम्बन्धिनस्तथा ॥३४॥

काय न जाणसी तूं हे कोण । पहा पलिकडे भीष्म द्रोण ।
ज्यांचें असती असामान्य । आमुच्यावरीं उपकार ॥ २७० ॥
मामे मेहुणे सासरे । पुत्र नातु बंधू सारे ।
आणि केवळ इष्ट दुसरे । आहेत येंथें सैन्यांत ॥ २७१ ॥
ऐसे फार जवळचे । आप्त सोयरे आमुचे ।
नांव ज्यांना मारण्याचें । काढतांही पाप लागें ॥ २७२ ॥

एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।

अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥ ३५ ॥

हे येथ कसेंही वागोत । ठारही मजसी करोत ।
परी यांचा करणें घात । मनींही ना आणीन मी ॥ २७३ ॥

त्रैलोक्याचें राज्य जरी । संपूर्ण सहज लाभें तरी ।
परी अयोग्य कृत्यें करीं । माझ्या न कधीं घडतील ॥ २७४ ॥
आम्ही करतां हें वर्तन । आमुचा आदर करी कोण ।
मग तुझ्याही पुढें येऊन । आम्हां उभें राहवेल कां ॥ २७५ ॥

निहत्य धार्तराष्ट्रात्तः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥

जरी कुळाचा वध करून । झालों दोषांचें वसतिस्थान ।
अंतरशील मजलागून । लाभलेला कृष्णा तू ॥ २७६ ॥
पातकें गोत्र-घातांतील । सर्वही मजसी लागतील ।
तेव्हां कैसें रे होईल । दर्शन तुझें आम्हांसी ॥ २७७ ॥
जेवी आग भयंकर । उद्यानासी लागल्यावर ।
मग ते ठायीं क्षणभर । कोकीळ ना थांबतसे ॥ २७८ ॥
२३१ चिखलानें गढूळ झालें । चकोर, जरी पाही तळें ।
तरी त्यासी न चाखितां भले । दूर जाई धिःकारून ॥ २७९ ॥
पुण्याचा अंश त्यापरी । माझ्याजवळ नुरला जरी ।
ठकवून मज तू जाशील दुरी । आणि पुन्हां न भेटशील ॥ २८० ॥

तस्मान्नाहार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्स्वबान्धवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ३७ ॥

म्हणोनि कांहीं झालें तरी । मी या युद्धीं शस्त्र न धरीं ।
कारण युद्ध हें नानापरी । निंद्य दिसून येतें मला ॥ २८१ ॥
आम्हां तूं जरी अंतरशील । तरी आमुचें काय उरेल ।
तुझ्यावीण दुःखें फुटेल । कृष्णा हृदय आमुचें हें ॥ २८२ ॥

म्हणून कौरवांसी वधावें । मग आम्ही राज्य भोगावें ।
हें आतां न मुळीं संभवें । ऐसें अर्जुन म्हणें तेथ ॥ २८३ ॥

यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३८ ॥
कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्विर्जनार्दन ॥ ३९ ॥

अहंकारें तादूर गेलें । कौरवांनी रण मांडिले ।
परी आम्ही पाहिजे पाहिलें । आमुचें हित काय कसें ॥ २८४ ॥
हें ऐसें कैसें करावें । कीं आपुलेंच आप्त मारावें ।
कळून वळून कैसें घ्यावें । सांग देवा कालकूट ॥ २८५ ॥
कृष्णा चालतांना रस्त्यांत । पुढें सिंह ये अवचित ।
तरी तो चुकवून जाण्यांत । लाभ आपुला असतो कीं ॥ २८६ ॥
टाकिता हातीच्या दिव्याप्रत । कोसळावें लागे विहिरींत ।
कृष्णा सांगे मजसी यांत । काय लाभ होतो तरी ॥ २८७ ॥
समोर डोळ्यांनीं दिसे अग्नि । त्यासी न जावे टाळुनी ।
तरी मग तो एका क्षणीं । काय न टाकी जाळून ॥ २८८ ॥
२४१ ऐसें दोष हें मूर्तिमंत । करूं पाहती आघात ।
सर्व हें असतां जाणत । करण्या पुढें यावें कां ॥ २८९ ॥
तेवेळीं म्हणे अर्जुन । देवा ऐक लक्ष देऊन ।
पापाचें या रूप दारुण । सांगतो मी तुजलागीं ॥ २९० ॥

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।
धर्मं नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।

स्त्रीषु दुष्टासु वाष्ण्यं जायते वर्णसङ्करः ॥ ४१ ॥

काष्ठ घासितां काष्ठाने । अग्नि प्रगटे सहजपणे ।
तो आपुल्या भडकण्याने । सर्व लाकडां जाळीतसे ॥ २९१ ॥
तैसें गोत्रज मत्सरग्रस्त । परस्परांचा करिता घात ।
त्या दोषाने त्यांचें समस्त । कुळच पावतें नाशाला ॥ २९२ ॥
म्हणून ऐसें घडतां पाप । वंश धर्माचा होतो लोप ।
मग अधर्म आपोआप । वाढतो साऱ्या कुळामधें ॥ २९३ ॥
तेथ सारासाराचा विचार । कोणाचा कोणता आचार ।
वा विधिनिषेधाचे प्रकार । हें कीं सारेच संपते ॥ २९४ ॥
दिवा मालवून अंधारी । कोणी चालूं लागे जरी ।
सरळमार्ग असला तरी । अडखळावें लागे त्या ॥ २९५ ॥
तैसा होता कुलक्षय । कुळधर्माचा लोप होय ।
मग तेथ दुर्जे काय । उरतें पापावांचुनी ॥ २९६ ॥
जेव्हां यमनियम संपती । तेव्हां इंद्रियें स्वैर होतीं ।
तेणें कुळस्त्रियांप्रति । व्यभिचार वाटती करावे ॥ २९७ ॥
श्रेष्ठ वर्णातील नारी । जाती नीचा बरोबरी ।
वर्णसंकर ऐशापरी । होऊन नुरे जातिधर्म ॥ २९८ ॥
बळी ठेवतां चव्हाट्यावर । त्यास कावळे खाती स्वैर ।
तैसे वाढतां व्यभिचार । महापापें शिरतीं कुळीं ॥ २९९ ॥

सङ्करो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।

पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥

: ३२ :

मग ते कुळ संपूर्ण । आणि कुलघातक जे जन ।
त्या दोघांही लागून । नरका जाणें भाग होतें ॥ ३०० ॥
वंशजांची अधोगति । ऐशी पहा झाल्यावरतीं ।
स्वर्गातून खालीं येती । पितरही त्या वंशजांचे ॥ ३०१ ॥
सर्वहीं कृत्यें धार्मिक । नित्य अथवा नैमित्तिक ।
लोप पावतां तिलोदक । कोण देईल कोणासी ॥ ३०२ ॥
मग काय करिती पितर । स्वर्गीं कसे राहति स्थिर ।
निरुपायानें खरोखर । तेही येती कुळापाशीं ॥ ३०३ ॥
जरी बोटाच्या टोंकावरी । साप चावला विषारी ।
तरी विष तयाचें सत्वरीं । नखशिखान्त देहा व्यापी ॥ ३०४ ॥
तैसें पातकें वाढतां । धर्मक्रियांचा लोप होता ।
विधात्यापासून समस्ता । कुळा लागें बुडावेंचि ॥ ३०५ ॥

दोषैरैतैः कुलघ्नानां वर्णसङ्करकारकैः ।

उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ ४३ ॥

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।

नरकेऽनियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥

देवा आणिकही एक । येथ घडें महापातक ।
कीं पतिताच्या संगे लोक । सारे आचारभ्रष्ट होती ॥ ३०६ ॥
जसें एखाद्याच्या घराला । सहज अग्नि लागला ।
तरी तोच भडकलेला । इतर घराही जाळीतसे ॥ ३०७ ॥
तैसें पतितांच्या संगती । जे जे कोणी वागती ।
त्यांनांही दोष बाधती । त्या कुळाच्या निमित्तानें ॥ ३०८ ॥

: ३३ :

ऐसें दोषानें भरलेलें । अर्जुन म्हणें ते कुळ सगळें ।
 आपुल्या घोर पापामुळें । भयंकर नरका भोगितें ॥ ३०९ ॥
 २६१ एकदां तेथें पडतां पाही । कल्पांतीही सुटका नाही ।
 अधोगति एवढी होई । म्हणे अर्जुन कुलक्षयें ॥ ३१० ॥

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।

यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥

देवा ऐसे भयंकर । कार्णीं येतां प्रकार ।
 कैसा उद्वेग तिळभर । येत ना तुज युद्धाचा ॥ ३११ ॥
 काय तूं हृदय आपुलें । वज्रापरी कठोर केलें ।
 म्हणून इतुकें सांगितलें । तरी न होतो परिणाम ॥ ३१२ ॥
 राज्यसुखाची ज्याच्यासाठीं । अभिलाषा धरणें मोठी ।
 तो देह तरी शेवटीं । क्षणभंगुर आहेच कीं ॥ ३१३ ॥
 हें सारें येथ मजसी । कळत असतांना मानसीं ।
 कां न मी या दोषासी । टाळावें तें सांग मला ॥ ३१४ ॥
 ठार करण्याच्या दृष्टीनें । पाहिलें वडिलाकारणें ।
 हें कां आमुच्या हाताने । पातक घडलें थोडकें ॥ ३१५ ॥

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।

धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४६ ॥

आतां यापरी जिवंत । राहण्यापेक्षां हेंच हित ।
 कीं शस्त्रें टाकून रणांत । मार सोसावा बाणांचा ॥ ३१६ ॥
 मग होवो जें होईल । वरी मृत्यूही बरा वाटेल ।
 परी हे पाप केवळ । कराया इच्छा मम नाही ॥ ३१७ ॥

: ३४ :

ऐसें पाहून युद्धासी । जमलेल्या सर्व कुळासी ।
 अर्जुन म्हणाला कृष्णासी । राज्य नव्हे हा नर्क आहे ॥ ३१८ ॥

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्त्वाऋजुनः सङ्ख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।

विमुञ्च्य सशरं चापं शोकसंविग्रमानसः ॥ ४७ ॥

ऐसें रणीं अर्जुन । तेधवां करी भाषण ।
 संजय म्हणें देऊन कान । ऐकावें तें धृतराष्ट्रा ॥ ३१९ ॥
 अर्जुन जाहला उद्विग्न । गंहिवर आला दाटून ।
 मग त्यानें रथामधून । उडी खालती घेतली ॥ ३२० ॥
 जैसा युवराज पदच्युत । झाल्यावरी निस्तेज होत ।
 किंवा ग्रहणानें पीडित । सूर्य होतो प्रभाहीन ॥ ३२१ ॥
 २७१ वा महासिद्धि प्राप्त होता । तपस्वी होतो भ्रांत चित्ता ।
 वासनेसी गुंतून पुरता । दीन होऊन जात जेवीं ॥ ३२२ ॥
 तैसा तो वीर अर्जुन । दुःखानें गेला गांजून ।
 जेव्हां रथाच्यावरून । उतरला तो खालती ॥ ३२३ ॥
 त्यानें धनुष्यबाण टाकिले । अश्रू न त्यासी आवरले ।
 ऐसें तेथें घडून आलें । संजय सांगे राजासी ॥ ३२४ ॥
 आतां यावरी तो श्रीकृष्ण । पार्थ झाला बघून खिन्न ।
 कोणत्याप्रकारें निरूपण । परमार्थाचें करील कीं ॥ ३२५ ॥
 ती सविस्तर कथा पुढती । कौतुकावह आहे अति ।
 ज्ञानदेव ऐसें म्हणती । शिष्य निवृत्तिनाथांचे ॥ ३२६ ॥

: ३५ :

तैशापरी तो अर्जुन । मोहानें व्याकुळ पाहून ।
तयालागीं तो श्रीकृष्ण । काय बोलला तें ऐका ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।

अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥

म्हणे अर्जुना घे चित्तांत । हें यावेळीं काय उचित ।
तूं कोण आणि या येथ । काय करितो आहेस हें ॥ ६ ॥
तुला काय झालें तरी । उणीव पडली कसली तरी ।
काय कराया चुकलें तरी । खेद इतुका कशास्तव ॥ ७ ॥
अयोग्य चित्तीं तुझ्या न येतें । धैर्य तुझें कधीं न सुटतें ।
तुझें नांव घेतां पळतें । कुठल्याकुठें अपयश ॥ ८ ॥
तूं आश्रय शूरतेचा । राजा शोभसी क्षत्रियांचा ।
अरे तुझ्या सामर्थ्याचा । प्रभाव आहे तिन्ही लोकीं ॥ ९ ॥
तूं रणीं रुद्रा जिंकिले । निवातकवचा ठार केले ।
गंधर्वासीही चारिले । खडे तुवां युद्धांत ॥ १० ॥
११ अरे अर्जुना तुझ्यापुढें । त्रैलोक्य वाटावें तोकडें ।
असें तुझ्याठायीं उघडें । अलौकिक आहे पौरुष ॥ ११ ॥
तो तूं आज या ठिकाणीं । आपुली वीरवृत्ति सोडुनी ।
तोंड खालीं करूनि । रडावें हें शोभतें कां ? ॥ १२ ॥
पहा तूं आहेस अर्जुन । आणि कारुण्यें झालास दीन ।
अंधारानें काय गिळून । टाकावें त्या भास्करासि ॥ १३ ॥

: ३८ :

वान्यानें मेघा घाबरावें । वा अमृतासी मरण यावें ।
इंधनें गिळून टाकावें । काय प्रत्यक्ष अग्नीसी ॥ १४ ॥
जल विरघळलें मिठानें । कालकूट मेलें बाधेनें ।
सांग कधीं बेडकानें । नाग मोठा गिळिला कां ॥ १५ ॥
कोल्हा सिंहासवें झगडे । असें अघटित काय घडें ।
परी तें अशक्य एवढें । सत्य करून दाविलें तूं ॥ १६ ॥
म्हणून अजुनी अर्जुना । अयोग्य हें न आणी मना ।
धीर धरून अंतःकरणा । सावध होई त्वरेनें ॥ १७ ॥
सोड सोड हें मूर्खपण । ऊठ करीं घे धनुष्यबाण ।
अरे हें आहे रणांगण । कारुण्य येथें शोभतें ना ॥ १८ ॥
अरे तूं असून जाणता । विचार न करिसी आतां ।
युद्धसमयीं दयालुता । योग्य म्हणती काय कोणी ॥ १९ ॥
यानें जाते असली कीर्ति । परलोकीं लाभे दुर्गति ।
ऐसें तेथें अर्जुनाप्रति । जगन्निवास बोलला तो ॥ २० ॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।

क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥

२१ आणि म्हणे शोक न करी । धैर्य पुरतें चित्तीं धरी ।
शोकाकुलता झुगारी । पांडुपुत्रा ये ठायीं ॥ २१ ॥
हें न तुजसी शोभतें । यानें मिळालेलें नासतें ।
अजुनी तरी निजहितातें । विचारामधें घेई तूं ॥ २२ ॥
अरे अर्जुना युद्धाठायीं । कृपाळूपणा बरा नाहीं ।
हे सर्व आतांच कायी । सांग सोयरे झाले तुझें ॥ २३ ॥

: ३९ :

हे आधीं का कळलें नव्हतें । नोळखसी कां आसातें ।
 आतां व्यर्थ असा येंथें । अतिरेक कां करिशी हा ॥ २४ ॥
 उभ्या जन्मामधें नवीन । तुज कां भेटलें आज रण ।
 सदा परस्परांकडून । प्रसंग याचा आहे तुम्हां ॥ २५ ॥
 मग आतांच काय झालें । ममत्व कोटून उपजलें ।
 नकळे, परी तूं हें केलें । फार वाईट अर्जुना ॥ २६ ॥
 हा मोह जरी धरशील । तरी असती प्रतिष्ठा जाईल ।
 आणि परलोकही अंतरेल । इहलोकासवें तुझा ॥ २७ ॥
 अरे हृदयाचें दिलेपण । घडवी कांहीं चांगलें न ।
 क्षत्रियाचें अधःपतन । होतें यानें युद्धामधें ॥ २८ ॥
 असा तो कृपाळू श्रीहरी । उपदेश करी नानापरी ।
 तेव्हां अर्जुन त्याचेवरी । काय बोलला तें ऐका ॥ २९ ॥

अर्जुन उवाच ।

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
 इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥
 देवा इतुकें ऐशापरी । फार बोलसी कां तरी ।
 तूंच चितीं विचार करी । हें काय आहे युद्ध ॥ ३० ॥
 अरे हें खरे नसें युद्ध । हा उघड घडतो प्रमाद ।
 पूज्यांचा करणें उच्छेद । प्रसंग ऐसा ओढवला ॥ ३१ ॥
 पहा मातापितरां पूजावें । सर्वस्वानें तोषवावें ।
 आणि नंतरीं कां वधावें । आपुल्याच हातीं तया ॥ ३२ ॥

: ४० :

देवा, संतसमुदाय वंदावें । घडें तरी पूजन करावें ।
 तें टाकून कां निंदावें । स्वमुखानें उलट त्यांना ॥ ३३ ॥
 तैसें गुरुजन आणि हे आप्त । पूजनीय आम्हां निश्चित ।
 मजवरी असती बहुत । उपकार भीष्मद्रोणांचे ॥ ३४ ॥
 मनानें जयांच्याविषयीं । वैर स्वप्नींही धरणें नाही ।
 त्यांचा प्रत्यक्ष ये ठायीं । घात कैसा करूं देवा ॥ ३५ ॥
 जळों जळों हें जीवन । वेळ कसली ही दारुण ।
 काय मिरवूं गुरु वधून । प्रतिष्ठा शस्त्राभ्यासाची ॥ ३६ ॥
 अर्जुन द्रोणांनीं घडविला । त्यांनीं धनुर्वेद मज दिला ।
 त्या उपकारांनीं बांधला । आज वधूं काय त्यांसीं ॥ ३७ ॥
 ज्याच्या कृपेनें लाभे वर । काय उलटावे तयावर ।
 तरी मी कां भस्मासुर ? । अर्जुन म्हणें कृष्णासी ॥ ३८ ॥

गुरूनहत्वा हि महानुभावान् श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।

हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुञ्जीय भोगान्कथिरप्रदिग्धान् ॥५॥

देवा समुद्रा म्हणती गंभीर । तो तसा भासतो वर वर ।
 परी या द्रोणांचें अंतर । क्षुब्ध कधीं होत नाही ॥ ३९ ॥
 अमर्याद असें जें आकाश । तेंही येईल मोजायास ।
 परी द्रोणांच्या हृदयास । असे गहन अगाधता ॥ ४० ॥
 ४१ देवा नासेल अमृत । वज्र फुटेल कदाचित् ।
 परी द्रोणांच्या चित्तांत । अशक्य विकार निर्माणें ॥ ४१ ॥
 वात्सल्यमयी एक आई । म्हणती जें तें खरेंच पाही ।
 परी वात्सल्य द्रोणाठायीं । तें या आहे मूर्तिमंत ॥ ४२ ॥

: ४१ :

हा कारुण्याचें माहेर । सकळ गुणांचें भांडार ।
 विद्येचा अनंत सागर । म्हणजे द्रोण, पार्थ म्हणें ॥ ४३ ॥
 इतुकें असून मोठेपण । आम्हांवरी ज्यांची कृपा पूर्ण ।
 ते मारावे गुरू द्रोण । हें मनींही आणूं का ॥ ४४ ॥
 गुरुजना रणीं वधावें । नंतर राज्यसुख भोगावें ।
 हें न मज रुचें जीवें । प्राणावरी बेतताही ॥ ४५ ॥
 हें सर्वथा असें कठीण । श्रेष्ठ भोग जे याच्याहून ।
 तरी ते सर्व टाकून । भिक्षा सुखें मागीन मी ॥ ४६ ॥
 देशत्यागहि करीन । गिरिकंदरीं राहीन ।
 परी ना कधीं धरीन । शस्त्र आतां यांच्यावरी ॥ ४७ ॥
 तीक्ष्ण बाणांनीं मर्मावर । यांच्या करोनि प्रहार ।
 ते कां शोधू खरोखर । भोग रक्तीं बुडालेलें ॥ ४८ ॥
 तें किमर्थ मेळवावें । रक्ते माखलेले कां घ्यावें ।
 यास्तव तुझा मनोभावे । युक्तिवाद पटेना हा ॥ ४९ ॥

न चैतद्विद्यः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।

यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥६॥

ऐसें पार्थे ते अवसरीं । श्रीकृष्णासी म्हटलें जरी ।
 तें ऐकूनहि श्रीहरी । मान्यता निज दाखवी ना ॥ ५० ॥
 ५१ तें पाहून अर्जुन भ्याला । आणि पुन्हां बोलूं लागला ।
 म्हणे देवा माझ्या बोला । विचारीं कां न घेतां तुम्ही ॥ ५१ ॥
 जें जें मजसीं वाटतें । विचारपूर्वक बोललों तें ।
 चांगलें काय याच्यापरतें । तें तो कळतें तुम्हांसीच ॥ ५२ ॥

: ४२ :

पहा ' ज्यांच्या विरुद्ध जावें ' । -हें बोलतांही प्राण द्यावें ।
 तेच उभे ठाकले बरवें । पुढे युद्ध-निमित्तानें ॥ ५३ ॥
 आतां ऐशांना मारावे । कीं हें युद्ध सोडून जावें ।
 न कळें काय आचरावें । या दोहोंतील आम्ही ॥ ५४ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः

पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः ।

यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे

शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७ ॥

आम्हां काय ठरें उचित । तें विचारेंही ना सुचत ।
 फार व्याकुळ झालें चित्त । माझें येथ या मोहानें ॥ ५५ ॥
 डोळ्यास येतां अंधारी । पुढचेही ना दिसे तरी ।
 वस्तू असतांही शेजारी । सांपडते ती ना जशी ॥ ५६ ॥
 देवा तैसें माझें झालें । मन हें भ्रांतीने ग्रासिलें ।
 आतां काय हित आपुलें । तेंहि माते उमगेना ॥ ५७ ॥
 म्हणून तूंच सर्व घे विचारीं । योग्य तें मज कथन करी ।
 तूंच एक सर्वतोपरी । मित्र सखा अससी आम्हां ॥ ५८ ॥
 तूंच गुरु, तूं बंधू, पिता । तूंच आमुची इष्ट देवता ।
 संकटामधें रक्षणकर्ता । तूंच अससी आम्हांसी ॥ ५९ ॥
 शिष्य गेला सद्गुरुपाशीं । तो न अक्वेरी तयासी ।
 किंवा आलेल्या नद्यांसी । समुद्र कधीं त्यजितो ना ॥ ६० ॥
 ६१ आपुलें तान्हें मूल, आई । टाकून जरी दूर जाई ।
 तरी तिच्यावाचून कांयी । जगणें शक्य होई तया ? ॥ ६१ ॥

: ४३ :

तैसें सर्वस्व आम्हांसी । देवा तूच एक अससी ।
यास्तव मान्य जरी तुजसी । माझें बोलणें नसेल हें ॥ ६२ ॥
तरी अधर्म नाही जयांत । असें आम्हां काय उचित ।
ते तूच कृष्णा त्वरित । येथें आतां सांग मला ॥ ६३ ॥

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥८॥

हें सकळ कुळ पाहुनी । शोक उपजला माझ्या मनीं ।
तो तुझ्या उपदेशावांचुनी । जाणार नाहीं दुसऱ्यानें ॥ ६४ ॥
पृथ्वीचें साम्राज्य मिळालें । इंद्रपदही हातीं आलें ।
परी माझ्या मनांतलें । मोहावरण जाई न हें ॥ ६५ ॥
जैसें बीज भाजलेलें । सुपीक शेतीं पेरिलें ।
पाणी हवें तेवढें दिलें । तरी मोड फुटे न त्या ॥ ६६ ॥
जैसें आयुष्य झाल्या पुरतें । औषध कामासी न येतें ।
उपयोगी तेथ पडतें । एक अमृत मिळें जरी ॥ ६७ ॥
तैसें राज्यभोगाचें प्रलोभन । हें न पुरेसें उत्तेजन ।
मम हृदया सचेतन । करो दयाळा कृपा तुझी ॥ ६८ ॥
क्षण एक मोह उणावला । तेव्हां अर्जुन असें बोलला ।
मग पुन्हां मोहें तयाला । व्यापून तेथें घेतलें ॥ ६९ ॥
हा न मोह साधारण । वेगळेंच कांहीं वाटे आन ।
काळसर्प चावला दारुण । यासी महामोहरूपी ॥ ७० ॥
७१ मर्मस्थानी हृदयकमळीं । कारुण्यरूपीं सांजवेळीं ।
मोहसर्पाची बाधा झाली । तेणें लहरी उतरे ना ॥ ७१ ॥

स्थिति ती जाणून कठिण । जो विषा नाशी पाहून ।
तो गारुडी श्रीकृष्ण । ' धांवा ' करितां, तेथ आला ॥ ७२ ॥
अर्जुन झालासे व्याकुळ । कृष्ण उभा त्याचेजवळ ।
आतां त्याचें कृपाबळ । सहज रक्षील पार्थासी ॥ ७३ ॥
ही सारी पाहून स्थिति । कल्पना केली या रीति ।
कीं चावला पार्थाप्रति । मोहरूपी काळसर्प ॥ ७४ ॥
किंवा मेघाच्या पटलानें । झाकावें सूर्याकारणें ।
तैसा अर्जुन भ्रांतीनें । व्यापिला होता पहा तेथें ॥ ७५ ॥
वा उन्हाळ्यामधें पर्वत । वणव्यानें व्हावा व्याप्त ।
त्यापरी तो दुःखग्रस्त । अर्जुन झाला मोहानें ॥ ७६ ॥
म्हणोनि स्वभावे नीलवर्ण । जो कृपाजलानें असे पूर्ण ।
तो मेघरूपी श्रीकृष्ण । वळला त्या अर्जुनाकडे ॥ ७७ ॥
तेथ सुदर्शनाची दीप्ति । ती वीज जणूं तळपती ।
गंभीर वाणी शोभत होती । गर्जनेपरी मेघाच्या ॥ ७८ ॥
आतां उदार मेघनीळ । तो कसा वर्षाव करील ।
आणि तयामुळें होईल । शांत पर्वत पार्थरूपी ॥ ७९ ॥
आणि त्या कृपावर्षावें । तेथ अंकुर नवे नवे ।
ज्ञान-स्फूर्ति-रूप बरवे । कैशापरी फुटतील ॥ ८० ॥
समाधानानें अंतरी । ती कथा ऐका आदरीं ।
ऐसें म्हटलें ज्ञानेश्वरीं । शिष्य जे निवृत्तिनाथांचें ॥ ८१ ॥

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ।
न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ९ ॥

८१ ऐसैं संजय ते ठायीं । धृतराष्ट्रा सांगता होई ।
 शोकाकुल तो पार्थ पाही । कृष्णा पुन्हां ऐसैं म्हणें ॥ ८२ ॥
 श्रीकृष्णा आतां येथ । माझी न घालावी समजूत ।
 कांहीं झालें तरी युद्धांत । निश्चयें भाग न घेई मी ॥ ८३ ॥
 ऐसैं एकवेळ बोलला । मग मौन धरून राहिला ।
 त्यास पाहून कृष्णाला । वाटला तेथें विस्मय ॥ ८४ ॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।

सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥ १० ॥

कृष्ण आपुल्या मनीं म्हणे । आरंभिलें हें काय यानें ।
 काय करावें ' हा न जाणे । कांहींच कैसें ' याठायीं ॥ ८५ ॥
 यासी कशानें उमजेल । हा कशानें धीर धरील ।
 असें चिंती तो घननीळ । मांत्रिक जेवी ग्रहबाधा ॥ ८६ ॥
 वा असाध्य पाहून व्याधि । अमृतासम दिव्यौषधी ।
 वैद्य जसा तेथ शोधी । निर्वाणीची प्रभावी जी ॥ ८७ ॥
 तैसा त्या दोन्ही सैन्यांत । श्रीकृष्ण पडला विचारांत ।
 म्हणे ' काय केल्या पार्थ । भ्रांती सोडील चित्ताची ' ॥ ८८ ॥
 मग तें कारण शोधून । कृष्ण बोलले रागावून ।
 जसें मातेच्या कोपामधून । स्नेह राही दडलेला ॥ ८९ ॥
 वा औषधाच्या कडूपणांत । भरलेलें राही अमृत ।
 वरी न दिसें, परिणामांत । परी तें येतें प्रत्यया ॥ ९० ॥
 तैसें पाहतां वरवर । जीं रुक्ष वाटतीं कठोर ।
 परी आंत सुरस मधुर । ऐशीं वाक्यें कृष्ण बोले ॥ ९१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।

गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥ ११ ॥

११ अर्जुना म्हणती भगवंत । आरंभिलें हे काय येथ ।
 जें पाहून विस्मित । मीही झालों ये ठायीं ॥ ९२ ॥
 तूं ज्ञाता मानिसी आपणासी । आणि अज्ञान ना टाकिसी ।
 शिकवूं जावें कांहीं तुशीं । तरी सांगसी तूंच नीति ॥ ९३ ॥
 जन्मांधा वेड लागावें । मग तो सैरावैरा धांवे ।
 तसें तुझें हें आघवें । शहाणपण वाटें मला ॥ ९४ ॥
 तूं न आपणासी जाणसी । कौरवांस्तव शोक करिसी ।
 याचें आश्चर्य आम्हांसी । वाटे येथें वरचेवर ॥ ९५ ॥
 वा त्रिभुवनाचा सारा भार । सांग काय रे तुझ्यावर ।
 ते काय असती ' कुचर ' । अनादि म्हणती विश्वा जे ॥ ९६ ॥
 सर्व समर्थ आहे कोणी । भूतें उपजलीं त्यापासुनी ।
 ऐसे जर्गी बोलती ज्ञानी । तें कां व्यर्थ मानावें ॥ ९७ ॥
 कां रे सध्यां असें झालें । कीं जन्ममृत्यू तूं निर्मिले ।
 तेणें तूं जरी मारिलें । तरीच मरती हे लोक ॥ ९८ ॥
 तूं भ्रांतीमुळें अहंकार । -धरून, म्हणशी ना वधणार ।
 तरी काय हे राहणार । होऊन येथें चिरंजीव ॥ ९९ ॥
 एक तूं येथ मारणारा । आणि मरणारा लोक सारा ।
 ऐशी भलतीच अंतरा । भ्रांती तुवां धरावी ना ॥ १०० ॥

सारे अनादिपणें चालतें । स्वभावानें होतें जातें ।
 मग यांचा शोक तूते । सांग होतो कशामुळें ॥१०१॥
 १०१ मूर्खपणें ना कळे तुशी । न चिंतावें तें चिंतीसी ।
 परी तूंच नीति सांगशी । उलट येथें आम्हांप्रति ॥ १०२ ॥
 दोघांचाही विचारवंत । शोक कधीं ना करितात ।
 कारण दोन्ही असती भ्रांत । जन्ममृत्यू ठावे तया ॥ १०३ ॥

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।

न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ १२ ॥

अरे अर्जुना ये ठायीं । हे जे कोणी जमले पाही ।
 तुम्ही आम्ही वा इतरही । सर्व जे राजे रजवाडे ॥ १०४ ॥
 ते असेच राहू टिकून । वा निश्चयें जाऊं मरून ।
 हा भ्रम वेगळा करून । पाहू जातां, दोन्ही नाहीं ॥ १०५ ॥
 अरे उपजतें आणि मरतें । हें मायेनें दिसून येतें ।
 तत्त्वतां जी वस्तू असतें । ती असें अविनाशिचि ॥ १०६ ॥
 वाच्यानें पाणी हलविलें । आणि तरंग तेथें दिसले ।
 तरी काय जन्मा आलें । नवीन कोणी ते ठायीं ॥ १०७ ॥
 वाच्याचें वाहणें थांबतें । आणि पाणी स्थिरावतें ।
 विचार करून सांग तेथें । आतां काय नष्ट झालें ॥ १०८ ॥

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।

तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥

शरीर दिसें जरी एक । परी वयाचे भेद अनेक ।
 येथ तूं हा आणिक । पहा प्रत्यक्ष पुरावा ॥ १०९ ॥

बाळपण आधीं दिसें । मग तारुण्यांत तें विनाशें ।
 परी त्या त्या वयासरिसें । शरीर नष्ट न होतें कीं ॥ ११० ॥
 तैसें चैतन्याच्या ठायीं । होती जातीं देहांतरें हीं ।
 हें जो जाणतो तया न होई । मोहानें या दुःख कधीं ॥ १११ ॥

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।

आगमापायिनो नित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ १४ ॥

१११ इंद्रियांच्या आधीनपण । हेंच अज्ञानाचें कारण ।
 इंद्रियाधीन होता मन । उत्पत्ति होते भ्रमाची ॥ ११२ ॥
 इंद्रियें विषयां सेवितीं । तेणें हर्ष शोक उपजती ।
 ते निज संसर्गें व्यापिति । मनुष्याचे अंतरंग ॥ ११३ ॥
 पहा या विषयाच्या ठायीं । एकनिष्ठपणा कधीं नाहीं ।
 जो एकदां दुःख देई । तोच सुखद होतो कधीं ॥ ११४ ॥
 पहा कीं निंदा आणि स्तुति । दोन्ही शब्दांचीं रूपें असतीं ।
 परी ते येतां कानावरतीं । द्वेष अथवा प्रेम वाटें ॥ ११५ ॥
 मृदु अथवा कठीण । हे स्पर्शाचे दोन्ही गुण ।
 त्वचेच्या संयोगें, कारण । होती पहा सुखदुःखा ॥ ११६ ॥
 एक भेसूर एक सुरेख । हें रूपाचें स्वरूप देख ।
 परी तें निर्मी सुखदुःख । दृष्टीचिया द्वारानें ॥ ११७ ॥
 सुगंध अथवा दुर्गंध । हा गंधाचा असे भेद ।
 त्याचा नाकाशीं संबंध । येतां वाटे हवा नको ॥ ११८ ॥
 तैसें रुचि अथवा अरुचि । ही भिन्नता रसाची ।
 संमति घेतां जिभेची । आवडी वा किळस वाटे ॥ ११९ ॥

पहा विषयाची संगति । इंद्रियद्वारें फसवी ती ।
 विषयसंगें अधोगति । होते नादीं लागतांची ॥ १२० ॥
 होतां इंद्रियांच्या आधीन । भोगावें लागें शीत उष्ण ।
 आणि गुंतावें लागें जाण । सुखदुःखांच्या पाशामधें ॥ १२१ ॥
 विषयांवांचून इंद्रियांतें । दुसरें गोड ना वाटतें ।
 या आपुल्या स्वभावातें । इंद्रियें सोडूं शकतीं ना ॥ १२२ ॥
 १२१ विषय पाहतां विचारी । असती मृगजलापरी ।
 वा भासतो स्वप्नांतरी । महाकाय हत्ती जसा ॥ १२३ ॥
 म्हणून क्षणिक विषयांना । तूं धिक्कारी अर्जुना ।
 कधींही तूं लागावें ना । आसक्तीनें त्यांच्या नादीं ॥ १२४ ॥

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।

समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १५ ॥

विषयां न होतां मोहित । सुखदुःख ना प्राप्त होत ।
 त्यापरी गर्भवासांत । रहावें न लागें तया ॥ १२५ ॥
 इंद्रियांच्या विषयांतून । ज्याचें सुटलें असें मन ।
 तो जाहला परिपूर्ण । ब्रह्मरूप हें ओळखावें ॥ १२६ ॥

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।

उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

आतां अर्जुना आणिक एक । सांगतो कांहीं मी तें ऐक ।
 विचारानें ज्ञाते लोक । केवळ जाणूं शकती ज्या ॥ १२७ ॥
 दृश्य सृष्टीच्या उपाधींत । सर्वत्र चैतन्य असें गुप्त ।
 तत्त्वज्ञानी जे कां संत । तेच जाणून घेती त्या ॥ १२८ ॥

दूध आणि पाणी जसें । मिसळून एक झालेसें ।
 परी तयाला राजहंसें । निवडावें भिन्नभिन्न ॥ १२९ ॥
 वा अग्नीमधें घालून । सोन्याच्यामधील हीण ।
 काढून शाहणे सुवर्ण । शुद्ध करून घेती जसें ॥ १३० ॥
 वा कौशल्यें करून । दद्याचें करितां मंथन ।
 शेवटीं त्याच्यामधून । लोणी जसें व्यक्त होतें ॥ १३१ ॥
 वा धान्य भूस मिसळलेलें । जरी नीट उफणलें गेलें ।
 जड धान्य खालीं राहिलें । फोल उडून जातें कीं ॥ १३२ ॥
 १३१ तैसें विचारानें निरास । ज्याचा होतो त्या प्रपंचास ।
 टाकितां, उरतसें ज्ञात्यांस । मग एक ब्रह्मतत्त्व ॥ १३३ ॥
 म्हणून अशाश्रुताच्या ठायीं । सत्यत्वबुद्धि त्यांस नाहीं ।
 पारखून त्यांनीं दोन्हीही । सार घेतलें तयातलें ॥ १३४ ॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।

विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥

करितां सारासाराचा विचार । भ्रमात्मक जें तें असार ।
 नित्य असतें खरोखर । स्वभावानें सार जे तें ॥ १३५ ॥
 हा तिन्ही लोकांचा आकार । असे जयाचा विस्तार ।
 त्या मूलतत्त्वासी साचार । चिन्हें ना नामरूपादि ॥ १३६ ॥
 जें सर्वव्यापी शाश्रुत । जन्ममरणाच्या अतीत ।
 करूं गेले तरी घात । त्याचा न होतो केव्हांही ॥ १३७ ॥

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।

अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥ १८ ॥

आणि शरीराकडे पाहतां । तें नाशवंत स्वभावता ।
म्हणून अर्जुना तूं आतां । युद्ध करावें हें येथें ॥ १३८ ॥

य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।

उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ १९ ॥

तूं धरून देहाभिमान । दृष्टि देहाकडे ठेवून ।
भ्रमानें करिशी भाषण । कीं मी मारिता हे मरते ॥१३९॥
पार्था तुज खरें ना कळतें । करी तत्त्वतां विचारातें ।
तूं वधणारा नसशी यांते । हे मरणारे नसती कीं ॥१४०॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ २० ॥

स्वप्नामधें कांहीं दिसतां । त्याची स्वप्नींच सत्यता ।
जागे होऊन पाहूं जातां । तेथे कांहीं नसते कीं ॥१४१॥
तैसी मायाच ही सारी । तुजसी व्यर्थ भ्रांत करी ।
शस्त्र हाणितां छायेवरी । अरे तें देहा खुपतें कां ॥१४२॥
१४१ भरलेला कुंभ सांडला । तरी बिंबाकार लोपला ।
परी त्याच्यासवें सूर्याला । नाश न लागे भोगावा ॥१४३॥
जैसें घरामधें आकाश । धरीं घराच्या आकारास ।
घर तें मोडून गेल्यास । मूळरूपीं सहज राही ॥१४४॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।

कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥ २१ ॥

तैसें नष्ट होतां शरीर । मूळ स्वरूप राही स्थिर ।
म्हणून नाशाचा तयावर । आरोप न करी भ्रांतीनें ॥१४५॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गुह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ २२ ॥

जैसें जुने वस्त्र टाकिती । मग नवे धारण करिती ।
तैसें दुसऱ्या देहाप्रति । स्वीकारी हें चैतन्य ॥१४६॥

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ २३ ॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।

नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ २४ ॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।

तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥

अर्जुना हें चैतन्य । अनादिकालापासून ।
तसेंच आहे, निर्माण । -यास कोणी केलें नसें ॥१४७॥
सर्व उपाधिविरहित । हें शुद्ध असें अत्यंत ।
म्हणून कधीं याचा घात । शस्त्रादींनीं होत नाहीं ॥१४८॥
प्रलयकालींच्या जलांत । हें न कधीं भिजलें जात ।
हें अग्नीनें नाही जळत । वा न सुकतें वाऱ्यानें ॥१४९॥
तर्काच्याही दृष्टीसी । हें न दिसतें सर्वाशीं ।
भेट याची घ्यावयासी । ध्यान राही उत्कंठित ॥१५०॥
हें दुर्लभ आहे मनासी । प्राप्त न होतें साधनासी ।
सीमा कसलीच नाहीं यासी । सर्वश्रेष्ठ अनंत हें ॥१५१॥
हें तीन गुणांच्या अतीत । कधीं न सांपडें आकारांत ।
अनादि हें विकाररहित । सर्वव्यापी सर्वरूप ॥१५२॥

अर्जुना हें असें नित्य । अचल तैसेंच शाश्वत ।
सगळीकडे सदोदित । पूर्ण भरून आहे हें ॥१५३॥
१५१ सर्वात्मक हें चैतन्य । तुवा नीट घ्यावें जाणून ।
मग तुझा हा शोक पूर्ण । लया जाई सहजपणें ॥१५४॥

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥

अथवा न जाणतां तत्त्वासी । तूं हें नाशवंतचि मानिसी ।
तरीही उचित नाही तुशीं । पार्था ऐसें शोक करणें ॥१५५॥
उत्पत्ति स्थिति वा अंत । यांचा क्रम अखंड सत्य ।
जैसें गंगेच्या प्रवाहांत । पाणी न जातें खंडलें ॥१५६॥
तें सारखें उगम पावतें । समुद्रा सातत्यानें मिळतें ।
आणि मध्यें दिसून येतें । अखंडपणें वाहतांना ॥१५७॥
तैसें लय-उत्पत्ति-स्थिति । परस्परां धरून राहती ।
ते नच थांबवितां येती । कोणासही कधीं काळीं ॥१५८॥
म्हणोनि या सर्वाकरितां । शोक करिशी कां हा वृथा ।
चालत आली ही व्यवस्था । अनादिकालापासुनी ॥१५९॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥

याही वरी उत्पन्न होणें । आणि विनाशा पावणें ।
हेंच जरी तुजसी मनें । उद्वेगकारण वाटलें ॥१६०॥
तरी त्यांसी उपाय नाही । मग कां शोक करिसी पाही ।
जन्ममृत्यू कुणालाही । टाळावया न येताती ॥१६१॥

उपजलें तें नष्ट होतें । नष्ट झालेलें उपजतें ।
रहाटगाडग्यासम येथें । क्रम चालतो अखंड हा ॥१६२॥
अथवा उदय आणि अस्त । आपोआप होती सतत ।
तैसें न चुकती जगांत । जन्ममृत्यू कुणालाही ॥१६३॥
१६१ महाप्रलयाच्या वेळेला । त्रैलोक्यही जातें लयाला ।
म्हणून उत्पत्ति विनाशाला । कोणीही ना टाळूं शके ॥१६४॥
जरी हें असें मान्य तुशीं । तरी खेद का रे करिशी ।
शाहणा असता कां वागसी । अर्जुना वेड्यासारखें तूं ॥१६५॥
आणिकही एका प्रकारीं । विचार तूं केलास जरी ।
दुःख करण्याचें अंतरी । कारण मुळींच दिसतें ना ॥१६६॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २८ ॥

जन्मापूर्वी वस्तुजात । होते अव्यक्त स्थितींत ।
त्या सर्वांना प्राप्त होत । जन्मल्यावरतीं आकार ॥१६७॥
मग जेथें लया जाती । तेथें ना वेगळे उरती ।
ते जाऊन पोंचती । मूळच्या अव्यक्त स्थितीला ॥१६८॥
आतां आरंभ अंताहून । मध्यें जें दिसें वेगळेंपण ।
ती व्यक्तता भ्रम पूर्ण । स्वप्नांतील दृश्यापरी ॥१६९॥
तेवीं ब्रह्म अव्यक्त निर्गुण । आत्मरूप चैतन्यघन ।
तें मायेला वश होऊन । विश्वाकारें भासतसें ॥१७०॥
वायू जलाला शिवल्यावर । जल भासें तरंगाकार ।
सोन्याचे होती अलंकार । घालणाऱ्याच्या इच्छेनें ॥१७१॥

तैसें जें जें आकारयुक्त । तें मायेचें कार्य सत्य ।
जैसें पसरें आकाशांत । पटल अर्जुना मेघांचें ॥१७२॥
तैसें मुळांतचि जें नाहीं । त्यासाठीं तूं रडसी कार्या ।
अर्जुना हें लक्षांत घेई । निर्विकारी चैतन्य तूं ॥१७३॥

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्ब्रूदति तथैव चान्यः ।

आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥२९॥

या चैतन्याची व्हाया प्राप्ति । संत जे चित्तीं तळमळती ।
त्या संतांना सोडून जाती । विषय अर्जुना पहा स्वयें ॥१७४॥
आणि याच्या लाभाकरितां । ज्यांनी घेतली विरक्तता ।
ते संग सोडून पुरता । होती पहा वनवासी ॥१७५॥
१७१ ज्यावर दृष्टि ठेवून । ब्रह्मचर्यादि मुनिजन ।
कठोर व्रतें आचरून । तपश्चर्या करिताती ॥१७६॥
यासी पहाती जे निरखून । त्यांचें स्थिरावें अंतःकरण ।
मग तयांसी विस्मरण । होतें सर्व संसाराचें ॥१७७॥
कित्येक चैतन्याचे गुण । वर्णू जातां सज्जन ।
उपरति होऊन उत्पन्न । तल्लीन होती तें ठार्यां ॥१७८॥
स्वरूप या चैतन्याचें । कार्नी पडलें जयांचें ।
त्या श्रवणें कित्येकांचें । सुटून गेलें देहभान ॥१७९॥
कोणी या चैतन्याठार्यां । अनुभवानें रमले पाही ।
सहज तेणें प्राप्त होई । ब्रह्मासवें तद्रूपता ॥१८०॥
सर्व नद्या जैशारीतीं । सागरामधें मिळून जाती ।
न मावल्यामुळें मागुती । एकही ना परत येई ॥१८१॥

तैसें योगी थोर थोर । होतां आत्मसाक्षात्कार ।
त्यास मिळून देहावर । पुन्हां न येती विवेकानें ॥१८२॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।

तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥३०॥

ऐसें हें शुद्ध चैतन्य । सर्व देहासी व्यापून ।
सर्वत्र राही परिपूर्ण । विश्वाकारें नटूनिया ॥१८३॥
म्हणून करूं जातांही । घात याचा होत नाहीं ।
अर्जुना हें लक्षांत घेई । सर्वदा तूं चैतन्य ॥१८४॥
याच्या सत्तेनें स्वभावता । येणें जाणें सर्व जगता ।
तरी येथें कशाकरितां । पार्था शोक करिशी तूं ॥१८५॥
अरे पुष्कळ कारणांनी । शोक करणें व्यर्थ जाणी ।
परी हें तुजलागुनी । कां न पटें कळेना तें ॥१८६॥

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।

धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥३१॥

तूं अजुनी न करिसी विचार । भलता हट्ट धरिसी फार ।
जो तारक तुजसी साचार । तो स्वधर्म विसरलासी ! ॥१८७॥
१८१ या कौरवांचें होवो कांहीं । प्रसंग तुजवर कोणताही ।
ओढवो, वा जरी येई । वेळा युग बुडायची ॥१८८॥
तरी स्वधर्म म्हणून । कांहीं एक असें जाण ।
तो टाकावया येत न । कोणत्याही स्थितिमधें ॥१८९॥
तूं क्षत्रिय असून । कां धरिसी कृपाळूपण ।
याच्यामुळें उद्धरून । जातां येईल तुला कां ? ॥१९०॥

अर्जुना तुझे अंतःकरण । दयेनें गेलें पाघळून ।
 परी युद्धाच्या समयीं जाण । अयोग्य आहे सर्वथा हें ॥१९१॥
 अरे गाईचें दूध जरी । पथ्या हितकर नाही तरी ।
 दुराग्रहानें तरुणज्वरीं । देतां होतें विषासम ॥१९२॥
 तैसें भलतें भलत्यावेळीं । करितां तें हिता जाळी ।
 म्हणून अर्जुना याकाळीं । तूं व्हावें सावधान ॥१९३॥
 व्यर्थ शोकाकुल कां होसी । पहा आपुल्या स्वधर्मासी ।
 ज्याचें आचरण केल्यासी । तें न बाधक होतें कधीं ॥१९४॥
 जेवीं नीट मार्गें चालतां । अपाय न होतो सर्वथा ।
 वा दिवा घेऊन वागतां । अडखळावे लागतें ना ॥१९५॥
 तैसें आचरितां स्वधर्म । अर्जुना तो विनाश्रम ।
 पूर्ण करी सकल काम । टाळून साऱ्या दोषांसी ॥१९६॥
 म्हणून तुम्हां क्षत्रियासी । युद्धावीण या प्रसंगासी ।
 गोष्ट उचित नाही ऐसी । घेतां विचारीं स्वधर्म ॥१९७॥
 कपट न धरितां चित्तांत । आघातासी प्रत्याघात ।
 करावा ठाकून युद्धांत । ऐसा समय प्रत्यक्ष हा ॥१९८॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥ ३२ ॥

१९१ अर्जुना युद्ध हें जें सांप्रतीं । तें दैवें आलें उदयाप्रति ।
 वा प्रगटलें तुम्हांपुढती । निधान साऱ्या धर्माचें ॥१९९॥
 युद्ध न म्हणावें याप्रत । स्वर्ग प्रगटे मूर्तिमंत ।
 वा पराक्रम तुझा समस्त । उगवला साकार होउनी ॥२००॥

: ५८ :

कीर्ति मांडी स्वयंवर । भाळून तुझ्या गुणावर ।
 ती आलीसे येथवर । माळ घालण्या तव कंठीं ॥२०१॥
 थोर पुण्यानें क्षत्रियातें । ऐसें हें युद्ध लाभतें ।
 चिंतामणीची लागते । ठेंच मार्गी जातां जशी ॥२०२॥
 मुख जांभईसी उघडावें । तों त्यांत अमृत पडावें ।
 तैसें प्राप्त झालें बरवें । भाग्यें युद्ध तुम्हांसी हें ॥२०३॥

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्य संग्रामं न करिष्यसि ।

ततः स्वधर्म कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥३३॥

ऐसें हें युद्ध टाळावे । नको तें ' रडत बैसावें ' ।
 तरी मग सहजींच व्हावें । स्वतः घातक स्वतःसीचि ॥२०४॥
 जरी अर्जुना तूं या रणीं । शस्त्र दिलेस टाकुनी ।
 तरी पूर्वजांनीं मिळवुनी । ठेविलें तें जाय लया ॥२०५॥
 असलेली कीर्ति जाईल । जग तुझी निंदा करील ।
 आणखी शोधीत येतील । पातकें सारीं तुझ्याकडे ॥२०६॥
 जेवीं मरून जाता नवरा । स्त्रिया पावती अनादरा ।
 तीच त्यजिता स्वधर्म खरा । दशा होईल जीवनाची ॥२०७॥
 रणांगणीं प्रेत पडें । चहूंकडून त्या गिधाडें ।
 तोडितीं तैसा सांपडे । स्वधर्महीन महादोषीं ॥२०८॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।

संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥३४॥

२०१ म्हणून स्वधर्मा टाकशील । तरी पातका पात्र होशील ।
 आणि तुजसी ना सोडील । कल्पान्तीही अपकीर्ति ॥२०९॥

: ५९ :

सूज़ानें जगावे तोंवर । अपकीर्ति झाली न जोंवर ।
 एकदां ती पसरल्यावर । सुटका होई सांग कशी ? ॥२१०॥
 तूं मत्सरासी टाकून । दयेनें युक्त होऊन ।
 परत फिरशी रणांतून । परी तें ना पटेल या ॥२११॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।

येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥३५॥

कौरव तुजसी घेरतील । बाणांचा वर्षाव करतील ।
 त्यांतून तूं ना सुटशील । नुसत्या कृपाळूपणानें ॥२१२॥
 प्राणसंकटांतून त्या जरी । तुझी सुटका झाली तरी ।
 तें जगणेंही मरणा वरी । अपमानास्पद होईल ॥२१३॥
 तूं न विचारी कसें घेशी । आलास उत्सुक युद्धासी ।
 आणि आतां परत फिरसी । दया उत्पन्न झाल्यामुळें ॥२१४॥
 तरी ही तुझी भावना । तुझ्या या दुष्ट शत्रूंना ।
 सांग मजसी अर्जुना । काय खरी वाटे कधी ? ॥२१५॥

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।

निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥३६॥

ते म्हणतील हा पळाला । अर्जुन आम्हां घाबरला ।
 ऐसा जरी ठपका आला । सांग तरी तें चांगले कां ? ॥२१६॥
 लोक नानापरी कष्टति । प्रसंगी प्राणही वेंचिति ।
 अर्जुना परी निजकीर्ति । वाढविते प्रयत्नानें ॥२१७॥
 ती तुजसी या स्थलीं । अनायासें प्राप्त झाली ।
 जैसें भरलें अंतराळीं । अद्वितीय आकाश हें ॥२१८॥

२११ तैसी उपमारहित अनंत । कीर्ति राहते तुझ्यांत ।
 तिन्हीं लोकामधें विख्यात । उत्तम गुण असती तुझे ॥२१९॥
 देशोदेशीचे भूपति । भाटासम तव कीर्ति गाती ।
 जी पडतां कानावरतीं । यमासहि वाटें भय ॥२२०॥
 ऐसा तुझा महिमा थोर । गंगेसारिखा निर्मळ फार ।
 मी मी म्हणणारेही वीर । ज्या पाहतां चकित होती ॥२२१॥
 तुझे तें पौरुष ऐकुनी । हे सर्वही आपुल्या मनीं ।
 जीविताची आशा सोडुनी । निराश झाले असती कीं ॥२२२॥
 जैसें सिंहाच्या गर्जनेंत । हत्तीस वाटतो कल्पान्त ।
 तैसें कौरव हे समस्त । धाक धरिते चित्तीं तुझा ॥२२३॥
 पर्वत जसें वज्रा भिती । सर्प गरुडा घाबरती ।
 तसें अर्जुना हे मानिती । तुजसी सदा सर्व्ठायीं ॥२२४॥
 तें महत्त्व जाईल लया । हीनता लाभेल ये ठाया ।
 जरी तूं आतां धनंजया । माघारी जाशी रणांतुनी ॥२२५॥
 हे पळूंही ना देतील । धरोनि फजिती करतील ।
 अमर्यादपणें निंदतील । तें एकावें लागेल तुला ॥२२६॥
 मग तुझे, ती निंदा ऐकून । -हृदय होईल विदीर्ण ।
 तरी आतांच धैर्य धरून । युद्ध कां ना करिशी हें ॥२२७॥

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।

तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥३७॥

जरी तूं या युद्धाठायीं । अर्जुना होशील विजयी ।
 तरी पृथ्वीतल सर्वही । लाभेल तुला भोगावया ॥२२८॥

किंवा लढतां रणांत । मृत्यू आला तुजप्रत ।
 तरी अनायासें प्राप्त । स्वर्ग-सुख होईल तुला ॥२२९॥
 २२१ म्हणून फार याचा आतां । विचार ना करी चित्ता ।
 ऊठ धनुष्य घेई हातां । आणि युद्ध करी त्वरें ॥२३०॥
 अरे आचरितां स्वधर्मासी । तो नाशी असत्या दोषासी ।
 मग कोटून झाला तुजशी । भ्रम येंथें पातकांचा ॥२३१॥
 काय बुडती नावेमुळें । कां सरळ मार्गी अडखळें ।
 परी नीट न चालतां आलें । तरी तेही घडून ये ॥२३२॥
 अमृतानेंही मरण येत । जरी विषासह सेविलें जात ।
 तैसा स्वधर्महि दोषा निर्मित । केल्या सकाम भावानें ॥२३३॥
 म्हणून तूं येंथें पार्था । कामना टाकून सर्वथा ।
 क्षात्रवृत्तीनें युद्ध करितां । पाप न लागें तुज कांहीं ॥२३४॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।

ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

हर्ष न मानी सुखावेळीं । खिन्नता न धरी दुःखकालीं ।
 आणि लाभ हानी ही मुळीं । मनामध्ये न ठेवावी ॥२३५॥
 विजयश्री लाभेल येंथें । वा शरीर पडेल रणातें ।
 हें पुढचें कांहींच चित्तें । तुवां लक्षांत घ्यावें ना ॥२३६॥
 स्वधर्मानें आपणांप्रत । जें जें कांही असें उचित ।
 तें आचरितां जें जें प्राप्त । होईल तें तें सोसावें ॥२३७॥
 ऐशी धारणा झाली जरी । दोष न लागे कुठला तरी ।
 म्हणोनि पार्था युद्ध करी । निःशंकपणें आतां हें ॥२३८॥

: ६२ :

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धियोगे त्विमां शृणु ।
 बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥
 ज्ञानयोग आतांपर्यंत । सांगितला तुज थोडक्यांत ।
 आतां बुद्धियोग ऐके निश्चित । निष्काम कर्म योग रूपी ॥२३९॥
 २३९ ज्या बुद्धियोगाची प्राप्ति । झाल्या कर्मकर्त्यांप्रति ।
 बाधू न शकतीं कोणतीं । कर्म तया कधीं काळीं ॥२४०॥
 कर्म शुद्धपणें जेंथें । अखंड चालूं राहतें ।
 परंपरेनें जे येतें । चालत पूर्वींपासुनी ॥२४१॥
 कर्मयोग जो हा असा । तो ऐहिकाच्या न करी नाशा ।
 आणि मोक्षाचाही भरंवसा । लाभतो या योगाने ॥२४२॥
 जसें अंगा घालितां चिलखत । शस्त्रवर्षहि ना बाधत ।
 वरी विजयहि निश्चित । मिळवितां ये रणांगणीं ॥२४३॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ ४० ॥

स्वधर्मे कर्म आचरावें । परी कर्मफळां न अपेक्षावें ।
 ही सदबुद्धि जीवेभावें । ज्यानें केली आपुलीशी ॥२४४॥
 उपाधीत राहून त्यासी । उपाधि न बाधे अल्पांशी ।
 जैसे मंत्र जाणणारासी । होऊं न शके भूतबाधा ॥२४५॥
 ज्या सदबुद्धिचे ठायीं । पापपुण्याचा स्पर्श नाही ।
 विवेकें जी सूक्ष्म पाही । आणि निश्चल झाली असे ॥२४६॥
 सत्त्वरजतमादि गुण । वा त्यांचे विकार दारुण ।
 यांचा ज्या बुद्धिकारण । स्पर्शहि जाहला नसे ॥२४७॥

: ६३ :

भाग्यें त्या बुद्धीचा हृदयास । जरी थोडासा लाभे प्रकाश ।
तरी संसारभयाचा नाश । अर्जुना होतो पूर्णपणें ॥२४८॥
जरी ज्योत दिव्याची लहान । तरी प्रकाश देते महान् ।
तैसें या सद्बुद्धीस म्हणून । सान अल्प म्हणूं नये ॥२४९॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।

बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥

या बुद्धीची व्हावी प्राप्ति । असे विचारवंतही इच्छिती ।
कारण अर्जुना या जगती । सुबुद्धि ही दुर्लभ असे ॥२५०॥
इतर वस्तूंच्या प्रमाणें । परिस न लाभे विपुलतेनें ।
वा मिळतो महद्भाग्यानें । अमृताचा अंश थोडा ॥२५१॥
२४९ तैशी सुबुद्धी ही दुर्मिळ । जिचें परमात्मा ध्येय केवळ ।
जैसें गंगेप्रति सकळ । समुद्र हीच एक गति ॥२५२॥
तैसें ईशावांचून अन्य । जिला नाही आश्रयस्थान ।
पार्था त्या बुद्धिकारण । सद्बुद्धि ऐसें म्हणावें ॥२५३॥
याहून जी कोणी वेगळी । विकार पावते वेळोवेळीं ।
दुर्बुद्धि ती पहा ठरली । अविचारी रमती तिथें ॥२५४॥
म्हणून स्वर्ग नर्क संसार । भ्रमवित्ती त्या निरंतर ।
लाभतें ना क्षणभर । अज्ञाना त्या आत्मसुख ॥२५५॥

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।

वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥ ४२ ॥

ते अज्ञानी जरी असती । तरी वेदाच्या आधारें बोलती ।
कर्मफळावरी आसक्ति । ठेवून कर्मा प्रस्थापिती ॥२५६॥

म्हणती संसारी जन्मा यावें । यज्ञयागादी कर्म करावें ।
ज्याच्याबळें उपभोगावें । पुढें रम्य स्वर्गसुख ॥२५७॥
या वाचून अन्य कांहीं । येथें दुसरें सुख नाही ।
ऐसें सर्वत्र करिती पाही । दुर्बुद्धीनें प्रतिपादन ॥२५८॥

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।

क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥

नाना कामना धरून पोटीं । सुखोपभोगीं ठेवून दृष्टि ।
सर्व कर्म उठाउठी । करितीं पहा दक्षतेनें ॥२५९॥
शास्त्र-विधीनें क्रिया करिती । तेथें चूक न होऊं देती ।
सावधपणानें अनुष्ठिति । धर्माचें सर्व कर्मकांड ॥२६०॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।

व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ ४४ ॥

हे सर्वही असें ठीक । परि एकचि करिती चूक ।
होऊन स्वर्गाचे कामुक । उपेक्षिती ईश्वरातें ॥२६१॥
अर्जुना जो ईश्वर । यज्ञपुरुष खरोखर ।
यज्ञाचा भोक्ता निर्धार । तेथ लक्ष यांचें नसें ॥२६२॥
२५९ जैशी कापुराची करावी रास । आणि अग्नि लावावा तियेस ।
वा कालवावें भयद विष । मिष्ट पौष्टिक अन्नामधें ॥२६३॥
दैवानें अमृतकुंभ लाभला । तो लाथेनें पालथा केला ।
तैसें हे नाशिती धर्माला । कामना ठेवून फळाची ॥२६४॥
पुण्य परिश्रमानें जोडावें । मग कां संसार अपेक्षावे ।
परी न जाणती काय करावें । सुबुद्धि ना लाभली तया ॥२६५॥

जेवीं करून उत्तम अन्न । सुगरिणीनें टाकावें विकून ।
 तैसें हे अविवेकी जन । धर्म नाशितो भोगास्तव ॥२६६॥
 सकाम कर्माची प्रेरणा । हें वेदाचें उद्दिष्ट ना ।
 परी त्याचाच खरेंपणा । वाटतो या कामुकासी ॥२६७॥
 उथळ वेदार्थ पाहून । कर्मांत होती रममाण ।
 म्हणून दुर्बुद्धि हें पूर्ण । ओळखावें पार्था तुवां ॥२६८॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।

निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो नियोगक्षेम आत्मवान् ॥ ४५ ॥

तिन्हीं गुणांनीं ओतप्रोत । वेद भरलेले आहेत ।
 त्यांतील एक उपनिषदांत । राहतसे सत्त्वगुण ॥२६९॥
 प्रलोभन दावून स्वर्गाचें । कर्मकांड कथिलें यज्ञादींचें ।
 अशा सर्व वेदभागांचें । आश्रयस्थान रजतम ॥२७०॥
 तो वेदभाग म्हणून । होतो सुखदुःखा कारण ।
 यासाठीं तूं आपुलें मन । तिकडे जाऊं देऊं नको ॥२७१॥
 टाकून द्यावे तिन्ही गुण । ना धरी 'मी माझें' -पण ।
 तूं आपुल्या अंतरांतून । आत्मसुखा विसरूं नको ॥२७२॥

यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ।

तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥४६॥

बहुत गोष्टी वेदांनीं । कथिल्या विविध प्रकारांनीं ।
 परी आपण तयांतुनी । निजहिताचें तें घ्यावें ॥२७३॥
 २६९ जेवीं सूर्यबिंब उगवलें । तरी मार्ग दिसती सगळे ।
 म्हणूनी कां कोणी चालले । त्या सर्वही रस्त्यांनीं ॥२७४॥

: ६६ :

सर्वत्र पृथ्वीतळावरी । पाणी पसरलें असे जरी ।
 आपण घ्यावें त्यांतून परी । आपुल्या गरजेप्रमाणें ॥२७५॥
 तसें असती जे ज्ञानवंत । ते वेदाज्ञा घेती विचारांत ।
 मग त्यांतील जें इष्ट शाश्वत । तेवढें ते स्वीकारिती ॥२७६॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।

मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥४७॥

या दृष्टीनें करितां विचार । त्याचें ऐक हेंच सार ।
 कीं तूं आपुलें कर्म कर । तेंच उचित आतां तुला ॥२७७॥
 सर्व घेऊन विचारांत । माझें आहे हेंच मत ।
 कीं तुवां स्वकर्म विहित । केव्हांही ना टाकावें ॥२७८॥
 कर्मफळाची आशा परी । कधींही ना चितीं धरी ।
 सदाचाराते अंगीकारी । कुकर्माकडे वळूं नको ॥२७९॥

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय ।

सिद्धयसिद्धयोः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥४८॥

हा कर्मयोग स्वीकारी । फळाशेसी दूर सारी ।
 मग विहित तीं कर्मे करी । मनापासून अर्जुना तूं ॥२८०॥
 दैवें परी आरंभिलेलें । कर्म जरी शेवटां गेलें ।
 तरी अर्जुना त्याचेंमुलें । संतुष्ट विशेष व्हावें ना ॥२८१॥
 वा कांहीं निमित्त घडून । कार्य न जाहलें संपूर्ण ।
 तरी त्या अपयशें मन । क्षुब्ध न होऊं द्यावें तूं ॥२८२॥
 आरंभिलेलें सिद्धी गेलें । तरी म्हणावें बरेंच झालें ।
 परी अपूर्ण जरी राहिलें । तरी मानी कृतार्थता ॥२८३॥

: ६७ :

२७१ कर्म घडें जें हातून । तें करी ईश्वरार्पण ।
तेणें तें कर्म परिपूर्ण । सहजपणानें होतें पहा ॥२८४॥
पूर्ण अपूर्ण कर्माविषयी । समत्वबुद्धि जी कां हृदयीं ।
तीच योगस्थिति पाही । वाखाणिती श्रेष्ठ जिला ॥२८५॥

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्भ्रनञ्जय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥४९॥
बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥५०॥

अर्जुना चित्ताचें हें समत्व । तें जाणावें योगाचें सत्व ।
जेथें पावती एकत्व । मन आणि बुद्धि दोन्ही ॥२८६॥
या बुद्धियोगाच्या तुलनेनें । जें सकाम कर्म करणें ।
तें दिसें अगदींच उणें । ऐसा थोर बुद्धियोग ॥२८७॥
परी कर्माचें आचरण । तेंच या योगाचें साधन ।
कर्तृत्व फलाशा टाकून । कर्म उरें, तो बुद्धियोग ॥२८८॥
म्हणून बुद्धियोगाचा आधार । घेऊन तूं होई स्थिर ।
आणि मनानें करी अव्हेर । अर्जुना तूं फलाशेचा ॥२८९॥
जे बुद्धियोग हा स्वीकारिती । तेच संसारा तरून जाती ।
पापपुण्याचीं ना उरती । दोन्हीहीं तया बंधनें ॥२९०॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥५१॥
यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥५२॥

: ६८ :

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥५३॥

ते जरी कर्मे करिती । परी न धरिती फलासक्ति ।
म्हणून त्यांच्या संपताती । जन्ममृत्यूच्या येरझारा ॥२९१॥
मग हे बुद्धियोगानें युक्त । पावती त्या स्थानाप्रत ।
प्रसन्नता राहते जेथ । वा न जें ढळें कधीं काळीं ॥२९२॥
मनीं धरून वैराग्यासी । तूं जयीं हा मोह सोडसी ।
तरी अर्जुना या स्थितीसी । तूंही प्राप्त होशील ॥२९३॥
२८१ मग आत्मज्ञान उपजेल । सखोल विशाल निर्मल ।
तेणें तुझें चित्त होईल । सहज पार्था निरपेक्ष ॥२९४॥
मग त्यामुळें अधिक कांहीं । जाणावयाचें उरत नाही ।
वा मागचें स्मरावें हेंही । जेथल्या तेथें थांबतसें ॥२९५॥
इंद्रियांच्या लागून नादीं । स्वैर जी धांवतें बुद्धि ।
ती आत्म्याच्या रूपामधीं । मार्गें वळून स्थिरावेल ॥२९६॥
समाधीसुखांत केवळ । जयीं बुद्धि होईल निश्चल ।
तयीं तुजसी प्राप्त होईल । बुद्धियोग हा पूर्णपणें ॥२९७॥

अर्जुन उवाच ।

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।

स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत ब्रजेत किम् ॥५४॥

तेव्हां अर्जुन म्हणें कृष्णासी । देवा याचि विषयासी ।
नीट इच्छितो जाणायासी । कृपाळा तो सांगा मज ॥२९८॥

: ६९ :

तेव्हां म्हणाले श्रीकृष्ण । अर्जुना सुखें करी प्रश्न ।
 तूं आपलें मोकळें मन । करोनिया ये ठायीं ॥२९९॥
 कृष्ण ऐसे बोलतां । अर्जुन म्हणें सांग आतां ।
 आम्ही कैशापरी तत्त्वतां । स्थितप्रज्ञासी ओळखावें ॥३००॥
 स्थितप्रज्ञ ज्यास म्हणती । तयाचीं लक्षणें कोणती ।
 जो समाधि सुखाप्रति । अखंडपणें भोगीतसे ॥३०१॥
 तो कोण्या स्थितीत राहतो । कोणत्या प्रकारें वागतो ।
 कैसा बोलतो चालतो । तें सारें सांग कृष्णा ॥३०२॥
 तयीं परब्रह्माचा अवतार । जो सर्व गुणांचे मंदीर ।
 तो ते ठायीं शाङ्गधर । बोलला जें तें एकावें ॥३०३॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्यार्थ मनोगतान् ।
 आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥५५॥

२९९ ऐक म्हणे अर्जुनाप्रति । चित्तामध्ये जी विषयासक्ति ।
 पहा अडथळे आणिते ती । आत्मसुखाच्या अनुभवीं ॥३०४॥
 सर्व जीव स्वभावाने । नित्य तृप्त पूर्णपणें ।
 परी ते वासनेच्या संगानें । विषयीं पतन पावती ॥३०५॥
 ती वासना ज्यांची सगळीं । पूर्णपणें निघून गेली ।
 त्यांचीच वृत्ति स्थिरावली । संतोषामधें आत्म्याच्या ॥३०६॥
 ऐसा आत्मसुखांत निमग्न । जो पुरुष असे जाण ।
 तोचि स्थितप्रज्ञ म्हणून । ओळखावा अर्जुना तूं ॥३०७॥

: ७० :

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
 वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥५६॥

विविधदुःखें होतां प्राप्त । उद्विग्न त्याचें नसें चित्त ।
 वा न त्यासी गुंतवीत । प्रबळ इच्छा सुखाची कीं ॥३०८॥
 अर्जुना मग त्याच्याठायीं । कामक्रोध सहज नाहीं ।
 परिपूर्ण तो होऊन राही । भय तयासी ठावें नसें ॥३०९॥
 सर्व उपाधि टाकून । जो झालासे भेदहीन ।
 निःसीम भोगी आत्मज्ञान । स्थितप्रज्ञ जाणावा तो ॥३१०॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
 नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५७॥

ज्याचें सदैव सगळीकडें । समत्वानें वर्तन घडें ।
 पूर्ण चंद्राचा प्रकाश पडे । सारखा जेवीं सुष्टुदुष्टा ॥३११॥
 समता ज्याची अखंडित । दया भूतमात्रीं अत्यंत ।
 ज्याचें कोणत्याहि स्थितीत । चित्त चंचल होतें ना ॥३१२॥
 कांहीं घडतां चांगले । चढे न त्या यशामुळे ।
 वा इच्छेविरुद्ध झालें । तरी विषण्ण होतो ना ॥३१३॥
 असा जो हर्षशोकरहित । आणि जयाच्या हृदयांत ।
 आत्मबोध भरला सत्य । स्थितप्रज्ञ जाणावा तो ॥३१४॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५८॥

३०१ जेवी प्रसन्न असतां कासव । पसरी आपुले अवयव ।
 वा मनांत आलें तंव । आवरून घेई तया ॥३१५॥

: ७१ :

तैशी ज्याची इंद्रियांवरी । सत्ता चाले सर्वतोपरी ।
तो जें सांगे तेंच तरी । करिती त्याचीं इंद्रियें ॥३१६॥
इंद्रियें झाली सेवक । तो तयांचा स्वामी देख ।
अर्जुना तयाची निःशंक । जाणे प्रज्ञा स्थिरावली ॥३१७॥

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।

रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥५९॥

आतां अर्जुना आणिक एक । सांगतों तुज कौतुक ।
पहा या विषयासी साधक । टाकून देती निग्रहानें ॥३१८॥
श्रोत्रादि इंद्रियें आवरती । परी जिभेस न आळा घालिती ।
ते विषयामार्जी गुंतती । सहस्रावधि प्रकारांनीं ॥३१९॥
वर वर पाना तोडिलें । आणि मुळा पाणी घातलें ।
तरी कां तें झाड भलें । वटून नष्ट होईल ? ॥३२०॥
घातिल्या जलानें उलट । वृक्ष फोंफावतो नीट ।
तैसें मनामधें पुष्ट । विषय होती जिभेमुळें ॥३२१॥
इतर इंद्रियां आवरणें । जैसें साधें सहजपणें ।
ती निज विषयाकारणे । टाकिती थोड्या परिश्रमें ॥३२२॥
तैसें रस वा रसनेसी । हट्टानें न ये आवरायासी ।
कारण जीवन चालायासी । त्यांचाच लागतो आधार ॥३२३॥
परी अर्जुना स्वभावता । ब्रह्माचा अनुभव लाभतां ।
तयावेळीं सहज करितां । येंतें रसाचें नियमन ॥३२४॥
' ब्रह्म मी ' ही अनुभूति । जयीं प्रगटते निश्चिंति ।
तयीं इंद्रियें विषया टाकितीं । आणि नुरतो देहभाव ॥३२५॥

: ७२ :

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।

इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥६०॥

इंद्रियें पहा हीं अर्जुना । मोजितीं ना साधनांना ।
जरी आवरण्या तयांना । साधक वागे दक्षतेनें ॥३२६॥
इंद्रियांवरतीं पहारा । अभ्यासाचा ठेविती पुरा ।
यमनियमांचे सभोंवारा । चांगलें कुंपण घालिती ॥३२७॥
मनावरी नियंत्रण । ठेविती मुठींत धरून ।
तेही पहा साधकजन । इंद्रियापुढें दीन होती ॥३२८॥
प्रतापीं हीं इंद्रियें अशीं । फार छळतीं साधकासी ।
जेवी चांगल्या मांत्रिकासी । साधनीं चकवी डाकिनी ॥३२९॥
ऋद्धिसिद्धींच्या रूपानें । विषय करिती आक्रमणें ।
मग इंद्रियांच्या द्वारानें । घेरिती त्या साधकाला ॥३३०॥
मन गुंतें त्या मोहांत । तेणें अभ्यासी पांगळे होत ।
ऐसें सामर्थ्य बहुत । आहें पहा इंद्रियांचे ॥३३१॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।

वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६१॥

म्हणून विषयाची आसक्ति । नाहींशी करून पुरती ।
पार्था जो या इंद्रियांप्रती । निग्रहें ठेवी कवळून ॥३३२॥
विषयसुखाची लालसा । फसवी न ज्याच्या मानसा ।
जाणावें तूं त्याच पुरुषा । योग-निष्ठेचा अधिकारी ॥३३३॥
जो आत्मबोधानें युक्त । होऊन राही सतत ।
आणि मजसी हृदयांत । जो कधींही विसरतो ना ॥३३४॥

: ७३ :

नाहीं तरी बाहेरूनी । विषय दिधले टाकुनी ।
परी वासना अंतःकर्णी । राहता बाधे संसार हा ॥३३५॥
जैसा विषाचा एक कण । घेता व्यापी शरीरा पूर्ण ।
आणि शेवटीं जीवन । नष्ट करी निःसंशय ॥३३६॥
तेवीं विषयाचा या स्पर्श । थोडा जरी झाला मनास ।
तरी त्यामुळे विनाश । होतो साऱ्या विवेकाचा ॥३३७॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥६२॥

क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥६३॥

३२१ विषयाची केवळ होतां स्मृति । विरक्ताहि विषय रुचती ।
त्या रुचीची आसक्ति । कामरूपें प्रगट होई ॥३३८॥
जेथें काम होतो निर्माण । तेथें क्रोध आधींच जाण ।
पुढती क्रोधांमधून । संमोह वाढूं लागतो ॥३३९॥
संमोह तो होता व्यक्त । स्मृतीचा होतो अंत ।
जेवीं सोसाट्याच्या वाऱ्यांत । ज्योत जाई विझोनिया ॥३४०॥
वा अस्तमानाच्या समयास । अंधार गिळी प्रकाशास ।
स्मृतिभ्रंशानें त्या स्थितीस । प्राप्त होती ते प्राणी ॥३४१॥
असा अज्ञानाचा अंधार । पसरतसे सर्व दूर ।
तेणे बुद्धीसी खरोखर । व्याकुळता ये हृदयांत ॥३४२॥
जसा आंधळा जन्मजात । सांपडे पळापर्ळीत ।
दीन स्वैरपणें धांवत । तैसी बुद्धि भ्रम पावे ॥३४३॥

स्मृतिभ्रंश घडतां अर्जुना । होते बुद्धीची कुचंबणा ।
तेणे मुळापासूनि ज्ञाना । नष्ट व्हावें लागतें ॥३४४॥
जैसें चैतन्य गेल्यावरती । शरीराची होतसे स्थिति ।
बुद्धीनाशानें तीच गति । प्राप्त होते पुरुषा त्या ॥३४५॥
म्हणून अर्जुना पहा जेवीं । इंधनीं ठिणगी पडावी ।
ती भडकल्यावरी बरवी । जाळूं शके त्रिभुवनाला ॥३४६॥
तैसें विषयाचें चिंतन । जरी चुकून करी मन ।
तरी नाशापर्यंत पतन । टाळतां ना येतें कधीं ॥३४७॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥६४॥

३३१ म्हणून विषय हे संपूर्ण । काढून टाकी मनांतून ।
म्हणजे स्वभावें करून । हवें नको मावळेल ॥३४८॥
अर्जुना महत्वाचे एक । ठेव ध्यानामधें आणिक ।
जेव्हां मनांतुनी निःशंक । राग द्वेष नष्ट होती ॥३४९॥
तेव्हां इंद्रियें विषयांत । जरी रमली कदाचित् ।
तरी त्या विषयसेवनांत । बाधकता येते ना ॥३५०॥
जैसा सूर्य आकाशीं स्थित । किरणांनीं जगा स्पर्शित ।
परी सूर्यासी ना लागतात । जगतामुळें संगदोष ॥३५१॥
तैसा इंद्रियांच्या विषयाठायीं । जो आसक्त नसे हृदयीं ।
आणि सर्वदा तल्लीन राही । जो आत्मानंदामधें ॥३५२॥
कामक्रोधानें विहीन । झालें ज्याचें अंतःकरण ।
तेणे ज्याचें मावळून । हवे नको पार गेले ॥३५३॥

आत्मस्वरूपावांचून । विषयांत ना पाही अन्य ।
 त्यासी विषय कसले कवण । आणि बाधती कवणासी ॥३५४॥
 जरी बुडेल जल जलें । वा अग्नि अग्नीस पोळे ।
 तरी विषयाचें सेवन भलें । बाधेल त्या पूर्णपुरुषा ॥३५५॥
 ऐसा आत्मस्वरूप होऊनी । जो राही सर्वा व्यापुनी ।
 निःशंकपणें तरी तूं मानी । त्याची प्रज्ञा स्थिरावली ॥३५६॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।

प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥६५॥

सर्वदा अभंग प्रसन्नता । भरून राही ज्याच्या चित्ता ।
 तेथें न ये प्रवेश करितां । संसारदुःखा कोणत्याहि ॥३५७॥
 अमृताचा उपजत । जरी झरा उदरांत ।
 तरी न जेवीं राहत । भीति तहान भुकेची ॥३५८॥
 तैसें प्रसन्न होता हृदय । दुःख उरें कुणा काय ।
 मग सहजीं स्थिर होय । बुद्धि परमात्मस्वरूपीं ॥३५९॥
 ३५१ दिवा निवातस्थलीं ठेविला । तरी थरथर नसे ज्योतीला ।
 तैसा तो योगयुक्त राहिला । स्थिरबुद्धीनें आत्मरूपीं ॥३६०॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।

न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥६६॥

योगयुक्त होण्याची युक्ति । गवसली ना ज्यासी चिर्ती ।
 त्यासी बांधून टाकित्ती । विषय आपुल्या गुणानें ॥३६१॥
 मग त्याची बुद्धि स्थिर । कधीं न होते क्षणभर ।
 वा बुद्धि व्हावी स्थिर । ऐशी न उरे आस्थाही ॥३६२॥

: ७६ :

निश्चल व्हावें ही भावना । जरी कधीं नुपजे मना ।
 तरी त्यास पहा अर्जुना । शांती कोटून लाभेल ॥३६३॥
 ओलावा शांतीचा न जेथें । सुख नुपजें चुकून तेथें ।
 जैसें कधीं न प्राप्त होतें । पातक्यासी कैवल्य ॥३६४॥
 अग्नीमधें जळालेलीं । बीजें जरी अंकुरलीं ।
 तरी अशांतासी लाभली । सुखें ऐसें घडूं शके ॥३६५॥
 म्हणून मनाचें चंचलपण । हें सर्व दुःखाचें कारण ।
 यास्तव इंद्रियांचें दमन । निग्रहानें करणें बरें ॥३६६॥

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनु विधीयते ।

तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥६७॥

इंद्रियें जें जें सांगतीं । तें तें जे पुरुष करिती ।
 ते जरी तरलो म्हणती । तरी न सुटती विषयांतुनी ॥३६७॥
 नांव कांठासी पोंचलेली । जरी वादळीं सांपडली ।
 तरी दुर्गति टळलेली । पुन्हां येते ओढवून ॥३६८॥
 तसें आत्मप्राप्तीच्या ध्येयाला । पुरुष जो कोणी पोंचला ।
 त्यानें जरी इंद्रियाला । लाडावलें कौतुकानें ॥३६९॥
 तरी आक्रमण तयावरी । करिती संसारदुःखें सारीं ।
 यास्तव सर्वदा अंतरी । सावध राहिले पाहिजे ॥३७०॥

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६८॥

३५१ आपणा इंद्रियें आपुलीं । जरी नियंत्रित करितां आलीं ।
 तरी त्याहून अधिक नुरली । पार्था अन्य कृतकृत्यता ॥३७१॥

: ७७ :

प्रसन्न असतांना कांसव । पसरी आपुले अवयव ।
 आणि मनीं आणितां लव । सहजपणें आवरी त्या ॥३७२॥
 आज्ञाधारक तैशापरीं । इंद्रियें ज्याचीं झालीं पुरी ।
 अर्जुना त्याची खरोखरी । प्रज्ञा जाणें स्थिरावली ॥३७३॥
 आतां एक कथितों गहन । पूर्ण पुरुषाचें लक्षण ।
धरोनिया सावधपण । अर्जुना तें तूं ऐकावें ॥३७४॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥६९॥

जे ठायीं सर्व प्राणी । अर्जुना जाती झोपुनी ।
 तेथेंच जयालागुनी । पूर्णपणें उजाडतें ॥३७५॥
 आणि सर्व प्राणी जागृत । असती ज्या विषयांत ।
 ते ठायीं निद्रिस्त । आत्मज्ञानी योगी हा ॥३७६॥
 ऐसें ज्याचें वर्तन । अर्जुना असें परिपूर्ण ।
 तोच उपाधिविहीन । झाला ऐसें जाणावें ॥३७७॥
 आणि त्या मुनीश्वराची । स्थिरावली बुद्धि साची ।
 तेवी असे ब्रह्मत्वाची । तोचि जाणें परमावधि ॥३७८॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्दत् ।

तद्रूत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥७०॥

आणिक एका लक्षणानें । शक्य त्यासी ओळखणें ।
 जेवी शान्तता अखंडपणें । सागरामध्यें राहते ॥३७९॥
 नद्या पुरांनी भरलेल्या । सर्वही जरी मिळाल्या ।
 तरी मर्यादेसी आपुल्या । समुद्र कधीं ना सोडितो ॥३८०॥

: ७८ :

किंवा नद्या उन्हाळ्यांत । जरी आटुनी जातात ।
 तरी त्यामुळें समुद्रांत । उणीव कांहीं पडते ना ॥३८१॥
 तैसें ऋद्धिसिद्धी लाभतां । हर्षोद्रेक न वाटे चित्ता ।
 वा कांहीं प्राप्त न होता । धीर न सुटतो जयाचा ॥३८२॥
 ३६९ सांग काय सूर्याघरीं । प्रकाश वात लावल्यावरी ।
 वा वात न लावतां, अंधारीं । सूर्य कां जातो बुडून ॥३८३॥
 तेवी ऋद्धिसिद्धी आली गेली । यास न त्याची क्षिती मुळीं ।
 वृत्ती ज्याची रंगून गेली । थोर सौख्यांत आत्म्याच्या ॥३८४॥
 जो आत्म्याच्या संतोषानीं । इंद्रभुवना तुच्छ मानी ।
 पडेल कां त्यालागुनी । मोह भिल्लाच्या खोपटाचा ॥३८५॥
 जो अमृतासी नावें ठेवी । तो कां म्हणें कांजी प्यावी ।
 तैसें आत्मसुखा जो अनुभवी । मोह न त्यासी ऋद्धीचा ॥३८६॥
 पार्था आत्मसुखापुढें । स्वर्गाचें सुखही तोकडे ।
 तेथ कोण हे बापुडे । लाभ ऋद्धिसिद्धीचें ॥३८७॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निस्पृहः ।

निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति ॥७१॥

ऐसा तोषला आत्मज्ञानें । पोसला परमानंदानें ।
 ओळखावें त्या निश्चयानें । स्थितप्रज्ञ म्हणून तूं ॥३८८॥
 तो अहंकार घालवून । सर्व कामना सोडून ।
 स्वयें विश्वरूप होऊन । वावरतो या विश्वामधें ॥३८९॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥७२॥

: ७९ :

ही अनंत ब्रह्मस्थिति । निष्काम झाले ते भोगिती ।
 अनायासे प्राप्त होती । परब्रह्म पदासी ते ॥३९०॥
 मृत्यू दिसतां समोरी । व्याकुळतां ये अंतरी ।
 तिची न होते बाधा खरी । कधीं या स्थितप्रज्ञासी ॥३९१॥
 चित्तीं भरें आत्मज्ञान । जाई चैतन्यीं मिसळून ।
 बुद्धि स्थिरावे परिपूर्ण । तीच ही ब्राह्मी स्थिति ॥३९२॥
 या स्थितीचें वर्णन । आपुल्या मुखांमधून ।
 अर्जुना करी श्रीकृष्ण । ऐसें सांगे संजय ॥३९३॥
 ३७१ ती कृष्णवचनें ऐकुनी । तेथ अर्जुन म्हणे मनीं ।
 कृष्णाची ही विचारसरणी । माझ्याचि पडे उपयोगी ॥३९४॥
 कारण येथें श्रीकृष्ण । करी कर्माचें निराकरण ।
 मग ' युद्ध करी ' म्हणून । बोलला तें सरलें कीं ॥३९५॥
 श्रीकृष्णाचें बोलणें । या भावनेनें अर्जुनें ।
 घेतलें मग सहज तेणें । वाटली त्या प्रसन्नता ॥३९६॥
 परी येण्या निर्णयावरी । शंका घेऊन प्रश्न करी ।
 तो प्रसंग खरोखरी । सुरस मनोज्ञ आहे कीं ॥३९७॥
 तो संवाद सुंदर । सकल धर्माचें भांडार ।
 वा अपार विस्तृत सागर । विवेकरूपी अमृताचा ॥३९८॥
 त्या विषयाचें निरूपण । करील सर्वज्ञ श्रीकृष्ण ।
 तें ज्ञानदेव म्हणती सांगेन । शिष्य निवृत्तिनाथांचे ॥३९९॥

॥ श्रीशंकर ॥

अनुवाद ज्ञानेश्वरी

—३८०—३९१—३९२—३९३—३९४—३९५—३९६—३९७—३९८—३९९—

अध्याय तिसरा

श्रीगणेशाय नमः ।

अर्जुन उवाच ।

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।

तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥

१ मग अर्जुन म्हणें ते ठायीं । देवा तुम्हीं जे बोलला कांहीं ।
 तें मी ऐकिलें सर्वहि । विचारपूर्वक माधवा ॥ १ ॥
 तेथ कर्म आणि कर्ता । उरत नाहीं पाहतां ।
 विचारें ऐसें, अनंता । मत निश्चित तुझें जरी ॥ २ ॥
 तरी मग कां येथे मजसी । ' अर्जुना लढ ' ऐसें म्हणसी ।
 लाज न वाटें तुला कशी । गुंतवितां या घोरकर्मीं ॥ ३ ॥
 सर्व कर्मांचा निःशेष । तूंच करिसी निरास ।
 मग या हिंसक युद्धास । करविशी कां मज हातीं ॥ ४ ॥

पहा विचार करून । तूं न कर्मा देशी मान ।
मग कां माझ्या हातून । थोर हिंसा घडविशी ही ॥ ५ ॥

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।

तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥

देवा तूंच ऐसें बोलणें । केल्या मी अज्ञान्यानें ।
काय करावें, वाटतें जिणें । संपलें आतां विवेकाचें ॥ ६ ॥
या तुझिया भाषणास । जरी म्हणावा हितोपदेश ।
तरी जें निर्मितें भ्रमास । तें कां याहुनी वेगळें ॥ ७ ॥
आत्मबोध मिळविण्याची । इच्छा माझ्या हृदयींची ।
चांगली पुरली म्हणायची । तुझ्या संदिग्ध बोलण्यानें ॥ ८ ॥
वैद्य पथ्यही न सांगे नीट । औषधास्तव दे कालकूट ।
तरी कृष्णा कथीं स्पष्ट । रोगी काय जगेल तो ॥ ९ ॥
आंधळा आडमार्गी लावावा । माकडास गांजा पाजावा ।
तैसा उपदेश हा बरवा । ओढवला माझ्यावरी ॥ १० ॥
आधींच मज ना कांहीं कळें । त्यांत मोहानें व्याकुळ केलें ।
म्हणून तुजसी विचारिलें । सारासार काय येथें ॥ ११ ॥
तो तूं असें नवल करिशी । उपदेशानें भ्रमविशी ।
अरे आपुल्या अनुयायासी । ऐसें कां तूं वागावें ? ॥ १२ ॥
मी देहासह जीवेंभावें । तुझ्या शब्दीं विसंबावें ।
आणि तूंच ऐसें वागावें । मग सारें संपलें कीं । १३ ॥
तूं हें ऐसें बोलसी । हें कां आमुचें हित करिशी ? ।
येथें आतां मी कशासी । आशा धरावी ज्ञानाची ॥ १४ ॥

: ८२ :

ज्ञान मिळणें राहो दूर । उलट घडलें त्यावर ।
माझें जे निश्चित विचार । तेही आतां घोटाळले ॥ १५ ॥
कृष्णा हें तुझें वर्तन । कांहीं न येतें कळून ।
किंवा माझें कसें मन । त्याची परीक्षा ही घेसी ॥ १६ ॥
वा श्रीकृष्णा येथ मजसी । तूं हें ऐसें फसवितोसी ।
वा कांहीं तत्त्व सांगसी । अप्रत्यक्षपणें इथें ॥ १७ ॥
तुझें बोलणें ऐकिलें । त्याचें बहु चिंतन केलें ।
परी न कांहीं उमगलें । निश्चितपणानें येठायीं ॥ १८ ॥
म्हणून माझी विनंति । तूं ऐकावी श्रीपति ।
कांहीं न सांगावे मजप्रति । ऐसें गूढपणानें ॥ १९ ॥
जो कां विचार श्रीहरी । आहे तुझिया अंतरी ।
तो मजसी कथन करी । सरळ सोप्या मराठींत ॥ २० ॥
मंद आहे बुद्धि मम । त्या मजसीही विनाश्रम ।
कळावें ऐसें कथीं वर्म । निश्चयानें एक कांहीं ॥ २१ ॥
पहा रोग जिंकावयातें । औषध द्यावेंच लागतें ।
परी तें असावें वाटतें । रुचिर गोड जैशापरी ॥ २२ ॥
तैसें सकलार्थानें भरित । तत्त्व सांग जें कां उचित ।
परी त्यानें समजूत । माझी पटेल ऐसें करी ॥ २३ ॥
तुझ्यासारखा उपदेशक । सद्गुरु लाभला अलौकिक ।
तरी जिज्ञासेची ही भूक । तृप्त करून कां न घ्यावी ? ॥ २४ ॥
तूं आमुची वत्सल माता । मी तुझा बाळ नेणता ।
तरी कोणाची मी आतां । भीड धरावी कशास्तव ॥ २५ ॥

: ८३ :

जी दुभत्यासार्ठी आणिली । ती सुदैवे कामधेनू निघाली ।
 तरी कृपणता तें स्थळी । करावी कां कामनेची ॥ २६ ॥
 हातां आला चिंतामणी । तरी संकट काय मनीं ! ।
 कां न त्या घ्यावे मागुनी । आपणासी जें जें हवें ? ॥ २७ ॥
 सागर भरला अमृतानें । तेथ तडफडावे तृषेनें ! ।
 मग कां परिश्रमानें । तेथें येऊन पोंचावे ? ॥ २८ ॥
 तैसी जन्मजन्मांतरी । तुझी सेवा केली हरि ।
 त्या पुण्यानें आज करीं । सांपडलासी आम्हां तूं ॥ २९ ॥
 म्हणून हे परमेश्वरा । जें जें वाटतें अंतरा ।
 तें तें मागायासी बरा । योग्य काळ पातला हा ॥ ३० ॥
 माझें पुण्य यशस्वी झालें । हेत मनींचे सिद्धी गेले ।
 आज सार्थकी लागलें । जीवन माझ्या इच्छांचें ॥ ३१ ॥
 कारण मांगल्य-निधाना । देवाधिदेवा श्रीकृष्णा ।
 तूं केलेसी आपणां । स्वाधीन आम्हां भक्तांच्या ॥ ३२ ॥
 मातेचें स्तन्य प्यावयाला । वेळ अवेळ ना शिशूला ।
 तैसें तुजसी मी कृपाळा । वाटलें तें विचारलें ॥ ३३ ॥
 ३१ म्हणून आतां निश्चयानें । येथें योग्य जें आचरणें ।
 आणि परलोक साधे जेणें । पार्थ म्हणे ' तें सांग मला ' ॥ ३४ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ ।
 ज्ञानयोगेन साङ्ख्यानं कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३ ॥

: ८४ :

यापरी तो बोलतां तेथ । श्रीकृष्ण झाले विस्मित ।
 म्हणती पार्था संक्षेपांत । अभिप्राय कथिला तुला ॥ ३५ ॥
 कर्मयोग जो निष्काम । त्याचें प्रतिपादितां वर्म ।
 त्या प्रसंगानें उत्तम । ज्ञानमार्ग कथिला हा ॥ ३६ ॥
 परी तो हेतू न जाणतां । राग वृथा धरिसी चित्ता ।
 अरे दोन्हीही तत्त्वतां । मीच मार्ग कथिले हे ॥ ३७ ॥
 वीरवरा घे जाणून । जगामधें ज्या निष्ठा दोन ।
 त्या अनादि कालापासून । प्रगट झाल्या माझ्यामुळें ॥ ३८ ॥
 ज्ञानयोग एका म्हणती । ज्ञानी त्यासी स्वीकारिती ।
 ज्याच्या परिचयें निश्चिती । होती तद्रूप ब्रह्मासवें ॥ ३९ ॥
 कर्मयोग दुसरा जाण । ज्यासीं कौशल्यें स्वीकारून ।
 मोक्षपदा साधक जन । पोंचती कालांतरानें ॥ ४० ॥
 परी हे दोन्ही मार्ग अंती । पहा अर्जुना एक होती ।
 बाहेरून जरी वाटती । आरंभी ते वेगळाले ॥ ४१ ॥
 एक घे आयतें भोजन । दुसरा खाईं शिजवून ।
 परी दोघांचें समाधान । सारखेंच होतें अंती ॥ ४२ ॥
 ही पूर्वेची ही पश्चिमेची । अशी भिन्नता नद्यांची ।
 गांठ पडतां समुद्राची । परी मावळे तो भेद ॥ ४३ ॥
 तैसें दोन्हीहि मार्गांचें । साध्य एक असें साचें ।
 आचरण परी तयांचें । पात्रता पाहून करावें ॥ ४४ ॥
 ४१ पहा एका झेपेसरशीं । पक्षी पोंचे फळापाशीं ।
 त्या वेगानें माणसासी । जातां काय येई तिथें ॥ ४५ ॥

: ८५ :

तो हळूहळू क्रमाने । खोड फांद्यांच्या आधारानें ।
 सरळ निश्चित मार्गानें । पोंचतो फळापर्यंत ॥ ४६ ॥
 तैसा अर्जुना ज्ञानयोग । हा जाणावा विहंग मार्ग ।
 ज्ञानी याच्या बळें सवेग । तत्क्षणीं मोक्षा प्राप्त होती ॥ ४७ ॥
 कर्मयोगी जे दुसरे । ते कर्ममार्गाच्या आधारें ।
 स्वधर्म पाळुनी विचारें । क्रमें पोंचती पूर्णतेसी ॥ ४८ ॥

न कर्मणामनारम्भात्त्रैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।

न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥

उचित कर्मावांचून । राहती जे कर्महीन ।
 त्या न लाभें पूर्णपण । कधींहि सिद्धाप्रमाणें ॥ ४९ ॥
 अधिकारपरत्वे वांट्याला । जो कर्माचा भाग आला ।
 त्या उचित स्वधर्माला । बुद्धिपूर्वक टाळितो जो ॥ ५० ॥
 आणि ' यामुळें माझ्या हातां । येईल म्हणें निष्कर्मता ' ।
 अर्जुना हे बोल वृथा । असती मूर्खपणाचे ॥ ५१ ॥
 पैलतीरा कसें जावें । ऐसें संकट प्राप्त व्हावें ।
 तरी त्यानें कां त्यजावें । सांग अर्जुना नावेसी ॥ ५२ ॥
 जरी भुकेचें समाधान । व्हावें ऐसें इच्छीं मन ।
 तरी कैसें कंटाळून । चालेल अत्रा शिजविण्या ॥ ५३ ॥
 वा कोणी शिजवून । दिलेलें, आयतें भोजन ।
 तें भक्षिल्यावांचून । तृप्ति काय लाभे कधीं ॥ ५४ ॥

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।

कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥

: ८६ :

पूर्णपणानें निरिच्छता । जोंवरी न आली चित्ता ।
 तोंवरी न येती टाकितां । व्यापार अर्जुना कर्माचे ॥ ५५ ॥
 मग होऊन आत्मज्ञान । जेव्हां लाभतें समाधान ।
 तेव्हां आपोआप गळून । कर्म थांबें सहजतेनें ॥ ५६ ॥
 म्हणून अर्जुना निष्कर्मता । मिळविण्याची ज्या आस्था ।
 त्यानें न टाकावें सर्वथा । आपुल्या उचित कर्मासी ॥ ५७ ॥
 ५९ आपुलिया इच्छेप्रमाणें । कर्माचा स्वीकार केल्यानें ।
 मना आवडे त्यारीतीनें । तें तरी साध्य होते कां ? ॥ ५८ ॥
 वा नको वाटतें म्हणून । टाकूं गेल्या कर्म जाण ।
 त्यामुळें तरी घडून । कर्मत्याग येतसे कां ? ॥ ५९ ॥
 तेणें ' करीन वाटे तसें ' । हें बोलणें व्यर्थ असें ।
 विचारें पाहतां मानसे । कर्म सुटें ना कर्मत्यागें ॥ ६० ॥
 प्रकृतीच्या आश्रयाधीन । जोवर शरीराचे जीवन ।
 तोंवर ' करीन ' वा ' न करीन ' । हें बोलणें अज्ञानाचें ॥ ६१ ॥
 शरीर जें जें कांहीं करतें । त्रिगुणामुळें होतें तें तें ।
 देहाच्या साऱ्या व्यापारातें । गुण हे स्वाधीन ठेविती ॥ ६२ ॥
 विहित कर्म हट्टें जरी । करावयाचें सोडिलें तरी ।
 इंद्रियांना टाकून दुरी । त्यांचे स्वभाव जाती कां ? ॥ ६३ ॥
 कानाचे ऐकणे थांबतें ! । कां डोळ्याचें तेज जातें ! ।
 नाक काय बंद होतें । आणि वास न कळे त्या ॥ ६४ ॥
 वायू जे प्राण अपानादि । त्यांच्या गतीस कां ये बंदी ।
 वा सोडून देतें बुद्धि । काय कल्पना करण्याचें ॥ ६५ ॥

: ८७ :

भूक लागण्याचे थांबते ? । तहान ना उत्पन्न होते ? ।
 वा काय नाहीसैं होते । झोपणें वा जागें होणें ॥ ६६ ॥
 पाय चालणें विसरती ? । अशा गोष्टी काय घडती ? ।
 फार काय, कां खुंटती । होणारे ते जन्ममृत्यू ॥ ६७ ॥
 हें न थांबेच कांहीं जरी । मग सोडिलें काय तरी ।
 कर्मत्याग खरोखरी । प्रकृतियुक्ता शक्य नाही ॥ ६८ ॥
 प्रकृतीच्या गुणाकडोनि । परस्वाधीनपणानी ।
 कर्म येतातीं घडोनि । शरीरधारी व्यक्तीची ॥ ६९ ॥
 म्हणून करण्या टाकण्यासी । स्वतंत्रता ना कोणासी ।
 मी कर्ता या अहंतेसी । मग कां व्यर्थ बाळगावें ॥ ७० ॥
 रथाच्या वरती चढोनी । जरी निश्चल बसला कोणी ।
 तरी रथाच्या गतीनीं । हिंडणें भाग होतें तया ॥ ७१ ॥
 वाळून खालीं पडलेलें । पान जरी ना स्वयें हालें ।
 तरी उडून वाऱ्यामुळें । भ्रमण करी तें आकाशीं ॥ ७२ ॥
 नैष्कर्म्य पद मिळवुनी । कर्मातीत झाला कोणी ।
 तरी त्याच्याहि इंद्रियांनीं । कर्म घडतीं प्रकृतीनें ॥ ७३ ॥
 म्हणून प्रकृतीच्या बळानें । जोंवरी हा देह धरणें ।
 कर्मत्याग हा साधणें । तोंवर आहे अशक्य ॥ ७४ ॥
 कुणी ऐशा या स्थितीत । म्हणें टाकीन कर्माप्रत ।
 पार्था तरी त्याचा निश्चित । उरे केवळ दुराग्रह ॥ ७५ ॥

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।

इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥

: ८८ :

निष्कर्मता होण्या प्राप्त । जो कर्म टाकून विहित ।
 निग्रहानें आवरीत । कर्मेन्द्रियांच्या प्रवृत्ति ॥ ७६ ॥
 कर्मत्याग न साधे तया । कारण ' काम ' दडोनिया ।
 मनीं वसे, तेणें वायां । कर्तव्यबुद्धि असे त्यांसी ॥ ७७ ॥
 म्हणून बाह्यात्कारी जरी । कर्मत्याग घडल्यापरी ।
 डौल मिरवी परोपरी । तरी दीन दरिद्री तो ॥ ७८ ॥
 असे जे दंभ करितात । ते खरेंच विषयासक्त ।
 अर्जुना जाणावें निश्चित । यांत शंका नसे मुळीं ॥ ७९ ॥

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।

कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥

निष्काम पुरुषाचें चिन्ह । ओघानें तुज सांगेन ।
 आतां होऊन सावधान । तूं एकावे अर्जुना तें ॥ ८० ॥
 ज्याचें निश्चल झालें मन । परमात्मरूपीं जो लीन ।
 तरी मात्र बाहेरून । वागतो लोकाप्रमाणें ॥ ८१ ॥
 तो प्रेरणा न दे इंद्रिया । वा न विषयाच्या धरी भया ।
 कर्म विहित जें जें तया । अवेर ना करी त्याचा ॥ ८२ ॥
 कर्मेन्द्रियें कर्म करितीं । हा न आवरी तयाप्रती ।
 परी कर्मातून ज्या उठती । उर्मी त्या न बाधती तया ॥ ८३ ॥
 कामना नसे त्याचें चित्ती । मोहाचे मळ ना लागती ।
 न भिजतां जेवीं राहती । पाण्यामधें कमळ-पत्रें ॥ ८४ ॥
 तो नांदतो उपाधीत । चार चौघापरी दिसत ।
 जैसैं पडलेले जलांत । प्रतिबिंब दिसैं सूर्याचें ॥ ८५ ॥

: ८९ :

तैसें पाहतां वरिवरि । तो दिसे सामान्यापरी ।
 परी विचार करितां अंतरी । कल्पना त्याची करवे ना ॥ ८६ ॥
 ऐशा लक्षणांनीं युक्त । जो दिसतो तोच मुक्त ।
 आणि तोच ओळखी निश्चित । 'सुटला आशा पाशांतुनी' ॥ ८७ ॥
 हाच निष्काम कर्मयोगी । वाखाणला जातो जर्गी ।
 म्हणून अर्जुना तूंही वेगीं । त्यापरी हो ! म्हणतो तुला ॥ ८८ ॥

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।

शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥

करी मनार्चे नियमन । निश्चल व्हावें अंतःकरण ।
 मग कर्मेन्द्रियांचें वर्तन । सुखें होईल तें होवो ॥ ८९ ॥
 मिळवावी निष्कर्मता । असें वाटें जरी चित्ता ।
 तरी टाकून कर्मा विहिता । मिळविणें ती शक्य नाही ॥ ९० ॥
 मग सोडून शास्त्राधार । कां हा करावा व्यवहार ।
 अर्जुना हा सर्व विचार । तुवा करावा नीटपणें ॥ ९१ ॥
 म्हणून प्रसंगाच्या अनुसार । विहित कर्माचा आचार ।
 करावा परी फळावर । तेथें दृष्टि न ठेवावी ॥ ९२ ॥
 नवलाची आणखी येथ । गोष्ट तुजसी नसे ज्ञात ।
 कीं जें वाटें गोंवी पाशांत । सहज सोडवी तें कर्म ॥ ९३ ॥
 वर्णाश्रमधर्माप्रमाणें । जें जें योग्य असें करणें ।
 त्या स्वधर्माच्या आचरणें । निश्चयानें मोक्ष लाभे ॥ ९४ ॥

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।

तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ॥ ९ ॥

: ९० :

८९ स्वधर्म हा जो अर्जुना । नित्ययज्ञ तो असे जाणा ।
 त्याच्या आचरणीं कधी ना । पाप लागें कोणासहि ॥ ९५ ॥
 हे स्वधर्म जेव्हां सुटती । तेव्हां दुष्कर्म आवडतीं ।
 आणि त्यामुळें प्राप्त होतीं । बंधनें कीं संसाराची ॥ ९६ ॥
 म्हणून स्वधर्म आचरणें । हेंच सतत यज्ञ करणें ।
 जो हें करी, त्या बंधनें । कोणतीं ना प्राप्त होतीं ॥ ९७ ॥
 लोक या नित्ययज्ञातें । चुकले म्हणोनि तयातें ।
 कर्मबंधानें लागते । -व्हावें देही परतंत्र ॥ ९८ ॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।

अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १० ॥

आतां कथा या विषयीं । अर्जुना तुज कथितो पाही ।
 जेव्हां विधात्याने सर्व ही । सृष्टि केली उत्पन्न ॥ ९९ ॥
 तयीं या नित्ययज्ञासहित । भूतें निर्माण केलीं समस्त ।
 परीं 'सूक्ष्मपणानें' हा तेथ । यज्ञ त्यांना समजला ना ॥ १०० ॥
 त्यावेळीं त्या प्रजेनें । विनविलें ब्रह्म्याकारणें ।
 देवा कशाच्या आश्रयानें । राहावें आम्ही या लोकीं ॥ १०१ ॥
 तेव्हां तया जीवाला । तो ब्रह्मदेव म्हणाला ।
 कीं तुम्हांसाठीं लाविला । आहे येथें स्वधर्म हा ॥ १०२ ॥
 आपुल्या वर्णविशेषानें । तुम्ही याची सेवा करणें ।
 म्हणजे साऱ्या सहजपणें । इच्छा तुमच्या पुरतील ॥ १०३ ॥
 तुम्ही व्रत नियम ना करावें । शरीरासी ना दुःख द्यावें ।
 तीर्थयात्रेसी दूर जावें । आवश्यक हेंहि नसें ॥ १०४ ॥

: ९१ :

नको साधावया योग । नको कामनायुक्त याग ।
 तुम्हीं करावा सुखें त्याग । मंत्र-यंत्र-विधानांचा ॥१०५॥
 ११ देवदेवतांचें पूजन । हें कांही न करावें जाण ।
 प्रयासाविणें अनुष्ठान । करा या स्वधर्म यज्ञाचें ॥१०६॥
 आशा सोडून फळाची । सेवा करा स्वधर्माची ।
 जेवीं आपुल्या पतीची । करीतसे पतिव्रता ॥१०७॥
 स्वधर्मरूपी यज्ञ हा । मी तुम्हांसी दिधला पहा ।
 म्हणून निष्ठेनें महा । तुम्हीं सेवावें सर्वदा या ॥१०८॥
 भजतां या स्वधर्मासी । कामधेनु होईल विशेषी ।
 आणि जीव हो ! हा तुम्हांसी । सोडील ना केव्हांही ॥१०९॥

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः ।

परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥११॥

याच्या आचरणें करून । संतुष्ट होईल देवगण ।
 आणि ते तुमचे परिपूर्ण । करिती सर्व मनोरथ ॥११०॥
 या स्वधर्मरूप पूजेनें । पूजितां देवाकारणें ।
 ते तुमचा निश्चयानें । चालविती योगक्षेम ॥१११॥
 तुम्ही देवांना भजावें । देवांनीं तुम्हां सुख द्यावें ।
 असें तेथ वाढेल बरवें । प्रेम परस्परांमध्ये ॥११२॥
 मग तुम्हीं जें करूं म्हणाल । तें सहज सिद्धीसी जाईल ।
 आणि साऱ्या पूर्ण होतील । इच्छा तुमच्या मनांतल्या ॥११३॥
 तुम्ही जें जें बोलाल । तें तें खरें होईल ।
 ऋद्धिसिद्धि विचारतील । 'स्वामी ! काय आज्ञा आहे' ॥११४॥

जैसे ऋतुपति जो वसंत । सर्वदा तयाच्या दारांत ।
 वनश्री उभी सेवा करीत । फलपुष्पांच्या शोभेसह ॥११५॥

इष्टान्भोगान्नि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥१२॥

१०१ तैसें सर्व सुखासहित । सुदैव जें मूर्तिमंत ।
 तें तुम्हांसी शोधित । तुमच्यामार्गे येईल कीं ॥११६॥
 एकनिष्ठेनें स्वधर्माचें । असे आचरण घडतां साचें ।
 सर्व भोग लाभून, तुमचें । मन होईल निर्वासन ॥११७॥
 परी लाभतां संपत्ति । लुब्ध होऊन विषयांप्रति ।
 इंद्रियें जिकडे ओढती । तिकडे लोलुप जातो जो ॥११८॥
 यज्ञप्रिय देवतांनीं । संपत्ति दिली हें विसरूनी ।
 आपुल्या स्वधर्माचरणानीं । सर्वेश्वरा न भजतो जो ॥११९॥
 अग्निमुखीं न दे हवन । न करी देवता पूजन ।
 ब्राह्मणासी भोजन । योग्यवेळीं न देई जो ॥१२०॥
 सद्गुरुची न भक्ति करी । न राहू दे अतिथि दारीं ।
 वा संतोषवी ना तिळभरी । आपुल्या जो समाजासी ॥१२१॥
 ऐसें संपत्तीच्या मदानें, । टाकून स्वधर्मा पाळणें ।
 भोगामध्ये पूर्णपणें । आसक्त होऊन राही जो ॥१२२॥
 त्याच्यावरतीं आपत्ति । थोर येतसे निश्चिती ।
 भोग त्या न भोगतां येती । ऐश्वर्य सारें नष्ट होतें ॥१२३॥
 आयुष्य संपतां देहांत । चैतन्य जेवीं ना नांदत ।
 वा दैवहीनाच्या घरांत । राहते ना लक्ष्मी जशी ॥१२४॥

तैसा स्वधर्म नष्ट होय । तरी सुखाचा मोडे आश्रय ।
जसा प्रकाश निघून जाय । दिवा जातां मालवला ॥१२५॥
१११ तैसें आचार सुटल्यावरी । आत्मस्वातंत्र्य जातें दुरी ।
तुम्हीं जीव हो हें अंतरी । वागवा म्हणें ब्रह्मदेव ॥१२६॥
जो स्वधर्मासी टाकील । यम त्यासी शिक्षा करील ।
चोर समजून नेईल । सर्वस्व त्याच्याजवळचें ॥१२७॥
मग पातकें सर्वहि तीं । त्याच्याजवळ गोळा होतीं ।
जैसीं पिशाचें वेढितीं । मध्यरात्रीं स्मशानातें ॥१२८॥
तैसी त्रिभुवनांतलीं दुःखें । नानाप्रकारचीं पातकें ।
वा दैन्य दारिद्र्य तितुकें । तयापाशीं वास करीं ॥१२९॥
उन्मत्तपणानें ऐशी स्थिति । त्याची होते निश्चिती ।
मग रडल्यानेंही कल्पांतीं । सुटका त्याची होत नाहीं ॥१३०॥
म्हणून स्वधर्मा ना सोडावें । इंद्रिया स्वैर न होऊं द्यावें ।
ऐसा तेव्हां ब्रह्मदेवें । उपदेश केला जीवांना ॥१३१॥
मासा त्यजी जलासी । तत्क्षणीं पावें मृत्यूसी ।
म्हणून तुम्हीं स्वधर्मासी । कधींही ना विसरावें ॥१३२॥
यास्तव जें कर्म सत्य । आपणासी असें विहित ।
सदा तत्पर रहा तेथ । हेंच सांगणे पुनः पुनः ॥१३३॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।

भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥१३॥

जो स्वधर्माच्या आचरणांत । आपुली संपत्ति वेंचीत ।
न धरितां निजचित्तांत । आशा फळाच्या प्राप्तीची ॥१३४॥

वडिलांचा ठेवी मान । आप्तेष्टांना देई धन ।
देव अग्नि वा ब्राह्मण । यांची पूजा भावें करी ॥१३५॥
पितरांना उद्देशून । श्राद्ध पक्ष करी पूर्ण ।
ऐसें विहित कर्माचरण । हाच यज्ञ नित्य करी ॥१३६॥
११२ ईश्वर जो यज्ञपुरुष । यज्ञ समर्पी हा तयास ।
आणि मग जें अवशेष । उरतें सहज यज्ञांतलें ॥१३७॥
तें संतोषें घेऊन । करी कुटुंबाचें पोषण ।
तरी ते भोगहि नाशन । करिती सर्व पातकांचें ॥१३८॥
यज्ञ करोनि जें उरतें । तो सेवन करी त्यातें ।
म्हणून सहज तयातें । टाकून पळतीं पातकें ॥१३९॥
जैसें मिळतां अमृत । मोठे रोगही पळतात ।
किंवा ब्रह्मनिष्ठांप्रत । शोक मोह ना गांजिती ॥१४०॥
तैसें यज्ञ करून उरलें । तेंच ज्यानें सेवन केलें ।
तयासी ना बाधती भले । दोष कोणते केव्हांही ॥१४१॥
म्हणून स्वधर्मानें मिळवावें । तें स्वधर्मासाठींच वेचावें ।
मग जें उरेल तें भोगावें । संतोष चित्तीं ठेवुनी ॥१४२॥
अर्जुना याच्यावांचून । दुसरें न करावें वर्तन ।
अशी अर्जुनासी श्रीकृष्ण । कथा सांगे पूर्वीची ॥१४३॥
मी देह ऐसे मानुनी । विषय भोग्य धरिती मनीं ।
दुसरें याच्यावांचुनी । मनांतहि ये न ज्यांच्या ॥१४४॥
म्हणून तें भ्रांत जन । अहंकार बाळगून ।
यज्ञसाधन जें धन । तें निजभोगासी लाविती ॥१४५॥

जें जें इंद्रियांना रुचते । तेवढें सारें जमविती ते ।
 ऐसें सेविती पातकातें । भोगमिषानें ते पापी ॥१४६॥
 वस्तुतः सारी संपत्ति । यज्ञसाधन मानावी ती ।
 करून स्वधर्मयज्ञाप्रति । ईश्वरासी समर्पावी ॥१४७॥
 १३१ तें सोडून हे मूर्ख जन । स्वतःसाठी वेंचितीं धन ।
 नानाप्रकारें संपादन । करिती भोग्य वस्तूचें ॥१४८॥
 यज्ञ सिद्धीस गेल्यावर । संतुष्ट होतां ईश्वर ।
 जें उरें तें खरोखर । अन्न, सामान्य मानूं नयें ॥१४९॥
 तें न म्हणावें साधारण । तें ब्रह्मस्वरूप असें जाण ।
 कारण विश्वाचें जीवन । त्यानें होतें सुखावह ॥१५०॥

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसम्भवः ।

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥१४॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।

तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥१५॥

जीव वाढती अन्नामुळें । अन्न मिळें पर्जन्यबळें ।
 आणि यज्ञामधून झालें । जनन पहा पर्जन्याचें ॥१५१॥
 यज्ञ प्रगटे कर्मातुनी । कर्म जन्में वेदवचनीं ।
 आणि वेदाच्या मूलस्थानीं । अक्षर ब्रह्म आहे तें ॥१५२॥
 ऐसें ब्रह्म परात्पर । सर्वव्यापक निरंतर ।
 म्हणोनि विश्व हें चराचर । संबद्ध आहे ब्रह्माशीं ॥१५३॥
 परी कर्मरूप यज्ञामधें । वेद मूलासह नांदे ।
 ऐसी स्वधर्माच्या संबधें । पार्था लाभे अखंडता ॥१५४॥

: ९६ :

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।

अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥१६॥

यज्ञासाठीं थोडक्यांत । परंपरा ही कथिली सत्य ।
 जी आली आहे चालत । मूळापासून ये ठायीं ॥१५५॥
 स्वधर्मरूप हा यज्ञ । जो कथिला उचित म्हणून ।
 त्याचें उन्मत्त होऊन । जो न करी अनुष्ठान ॥१५६॥
 जो लाडवी इंद्रियांतें । करून दुर्वर्तनातें ।
 तो पापराशी या भूमीते । भार आहे सर्वथैव ॥१५७॥
 १४१ त्याचा जन्म वा वर्तन । पार्था व्यर्थ असें जाण ।
 जैसें वळवाचे जमून । मेघ आले आकाशीं ॥१५८॥
 वा शेळीच्या गळ्याचे । स्तन जैसें कां फुकाचे ।
 तैसें जगणें तें त्याचें । व्यर्थ होतें स्वधर्माविण ॥१५९॥
 म्हणून ऐकावें अर्जुना । स्वधर्म कोणी टाकावा ना ।
 अरे याच्या अनुष्ठाना । करावें जीवाभावानें ॥१६०॥
 शरीरा धारण करितां तें । कर्तव्य ओघानेंच येतें ।
 मग त्या विहित कर्मातें । टाकून द्यावें कशासाठीं ॥१६१॥
 शरीर धरून वागती । आणि कर्मा कंटाळती ।
 अर्जुना ते निश्चिती । मूर्ख अडाणी समजावे ॥१६२॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।

आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥१७॥

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥१८॥

: ९७ :

जो आत्मस्वरूपीं रममाण । अखंडित असे पूर्ण ।
 तयासी देहधर्मकरून । लेप न लागे कर्माचा ॥१६३॥
 कारण, आत्मज्ञानानें । संतोषला तो पूर्णपणें ।
 कृतकृत्य जाहला, तेणें । सहज सुटतो कर्मबंध ॥१६४॥
 ज्याप्रमाणें भरतां पोट । सरे पाकाची खटपट ।
 तैसें आत्म्यांत होतां संतुष्ट । कर्म कांहीं नुरतें तया ॥१६५॥
 अर्जुना हा असा पाही । बोध चित्तीं ठसला नाही ।
 तोपर्यंत या सर्वहि । साधनां करावें लागतें ॥१६६॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥१९॥

म्हणून आसक्ति टाकून । आपुलें चित्त आवरून ।
 तूं स्वधर्माचें आचरण । योग्यरीतीनें करावें ॥१६७॥
 १५१ जे निष्काम भावनेनें । वागती पार्था स्वधर्मानें ।
 या जगांत त्याकारणें । श्रेष्ठ मोक्ष प्राप्त होतो ॥१६८॥

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।

लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥२०॥

जनकादिकां पूर्वकाळीं । कर्मासि न टाकितां मुळीं ।
 सहजपणानें या स्थलीं । मोक्षसुखें प्राप्त झालीं ॥१६९॥
 यासाठीं या कर्माविषयीं । आस्था पूर्ण असावी हृदयीं ।
 या वृत्तीचा उपयोग होई । आणिक एका प्रकारानें ॥१७०॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।

स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥२१॥

: ९८ :

‘ श्रेष्ठें ’ करितां धर्माचरणा । तेंच वळण लागतें जनां ।
 तें सहज वांचवी तयांना । कर्मलोपाच्या हानीतुनीं ॥१७१॥
 श्रेष्ठ जरी कृतकृत्य झाले । नैष्कर्म्य त्यांना लाभलें ।
 तरी लोकांसाठीं उरलें । कर्तव्य कांहीं तयांना ॥१७२॥
 आंधळ्यासी धरून हातीं । डोळस जैसा चाले पुढती ।
 अज्ञान्यासी त्याच रीतीं । धर्म सांगावा आचरून ॥१७३॥
 अरे, ऐसें न केल्यासी । रीत न लागे अज्ञान्यासी ।
 तयांनी तरी या मार्गासी । जाणावें कैशाप्रकारें ॥१७४॥
 थोर थोर जें जें करिती । अन्य त्यासी धर्म म्हणती ।
 आणि तयासीच पाळिती । सामान्यजन वागतांना ॥१७५॥
 स्वभावता ही ऐशी स्थिति । तेणें न सोडावें कर्माप्रति ।
 उलट कांहीं विशेष रीतीं । संतांनीं तें आचरावें ॥१७६॥

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।

नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥२२॥

आतां इतरांच्या विषयीं । कशास सांगू तुज याठायीं ।
 अर्जुना या लोकांत पाही । याचरीतीनें वागतो मी ॥१७७॥
 १६१ मजसी कां सांकडें कांहीं । इच्छा मनीं कसली राही ।
 म्हणून कां मी ये ठायीं । स्वधर्मातें आचरितो ? ॥१७८॥
 परी तुज असें ज्ञात । कीं मजसम पूर्णतेंत ।
 दुसरा कोणी नसे सत्य । ऐसें सामर्थ्य माझें असें ॥१७९॥
 मृत गुरुपुत्र मी आणिला । तो पराक्रम तूं पाहिला ।
 तरीही येथें कर्माळा । पाळितो मी निमूटपणें ॥१८०॥

: ९९ :

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
मम वर्तमानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥१३॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्या कर्म चेदहम् ।
संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥१४॥

तींही कर्म करी अशीं । करावी सकामानें जशी ।
या दक्षतेच्या मुळाशीं । एक उद्देश आहे मम ॥१८१॥
कीं सर्वहि प्राणिजात । माझ्या तंत्रानें चालतात ।
त्यांनीं पडोनि भ्रमांत । स्वैर कधीं होऊं नये ॥१८२॥
सर्व इच्छांतुनी मुक्त । होऊन मी आत्मस्थितींत ।
राहिलों तरी हे समस्त । लोक तरून जाती कसे ? ॥१८३॥
हे आमच्याकडे पाहून । सुधारिती निज वर्तन ।
आम्हीच होतां उदासीन । नासेल कीं लोकस्थिति ॥१८४॥
सर्वज्ञ समर्थ म्हणोनि । जो जो येथें असेल कोणी ।
त्यांनीं विशेषें करोनि । कर्म केव्हांही टाकू नये ॥१८५॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥१५॥

फळाशा ठेवून अंतरीं । सकाम जैसा कर्म करी ।
तैसाच भर कर्मावरी । निरिच्छाचाही असावा ॥१८६॥
कारण सातत्यें करून । लोकामर्थें जें सद्वर्तन ।
त्याचें सर्वप्रकारें रक्षण । पार्था झालेंच पाहिजें ॥१८७॥
शास्त्रमार्गानें चालावें । लोकां ध्येयाकडे न्यावें ।
कधीं न ज्ञात्यानें वागावें । लोकविलक्षण रीतीनें ॥१८८॥

: १०० :

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
जोषयेत्सर्व कर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥१६॥

जें प्रयासानें स्तन्य पिई । तें पक्कानें काय खाई ? ।
म्हणून तीं जैशी कधींहि । पार्था शिशूस न घालावीं ॥१८९॥
साधें कर्महि जयासी । नीट न ये करावयासी ।
चुकून न सांगावें तयासी । तत्त्व निष्कर्म स्थितीचें ॥१९०॥
सदाचरणीं त्या लावावें । तेंच केवळ प्रशंसावें ।
निष्कामानेंही दाखवावें । तेंच आपुल्या कृतीनें ॥१९१॥
लोकसंग्रहासाठीं जरी । ज्ञाता कर्माची संगत धरी ।
तरीही तयासि अंतरीं । बंधन लागें न कर्माचें ॥१९२॥
जेवीं बहुरूपी राजाराणी । -होतो, नसतां भाव मनीं ।
परी सोंगाची संपादणी । करितो मात्र यथास्थित ॥१९३॥

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥२७॥

दुसऱ्याचें ओझें जरीं । घेतलें निज शिरावरी ।
त्या भाराखालतीं तरीं । दडपलें जावें लागतें ॥१९४॥
शुभाशुभ कर्म तैसें । प्रकृतीमुळें घडत असें ।
परी भ्रमानें मानीतसे । मूर्ख, ' त्याचा कर्ता मी ' ॥१९५॥
धरून देहाच्या अहंतेसी । संकुचित मानी आपणासी ।
अर्जुना ऐशा मूर्खासी । परमार्थ हा न सांगावा ॥१९६॥
आतां हिताचें तुज कांहीं । सांगतो मी येथ पाही ।
तें तूं नीट चित्तीं घेई । दक्षतेनें ऐकुनिया ॥१९७॥

: १०१ :

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।

गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥२८॥

१८१ कीं प्रकृतीच्या गुणामुळें । कर्म उत्पन्न होतें सगळें ।
तत्त्वनिष्ठ जे चांगले । ते न घेती कर्तेपण ॥१९८॥
ते देहाभिमाना सोडिती । गुणकर्माच्या पार जाती ।
आणि देहामधें राहती । होऊन मात्र साक्षीभूत ॥१९९॥
म्हणून देहामधें असून । त्यास न लागे कर्मबंधन ।
जैसें जगताचें वर्तन । लेप न लावी सूर्यासी ॥२००॥

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।

तानकृत्स्नविदो मन्दाकृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥२९॥

कर्माचा लेप लागे त्यासी । जो गुंतला प्रकृतीपाशीं ।
आणि गुणांनीं निजमानसीं । भ्रांत होऊन वागतो जो ॥२०१॥
घेऊन गुणांचा आधार । इंद्रियें करितीं व्यापार ।
तें जो ओढून अंगावर । कर्म घेई इंद्रियांचें ॥२०२॥

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।

निराशीर्निर्ममो भूत्वा युद्ध्यस्व विगतज्वरः ॥३०॥

तूं न वागे ऐशापरी । अहंकार कधीं न धरी ।
मग विहितकर्में सारीं । करून मज तीं अर्पावीं ॥२०३॥
परी वागतां या रीतीं । तूं आपली चित्तवृत्ति ।
आत्मस्वरूपांत निश्चिती । निश्चलपणानें ठेवावी ॥२०४॥
कर्म हें जें करणें आतां । तयाचा मी आहे 'कर्ता' ।
अर्जुना यापरी अहंता । येऊं द्यावी न चितीं तुवां ॥२०५॥

: १०२ :

तूं न देहासक्त व्हावें । काम मनींचे त्यजावे ।

मग सर्व भोग भोगावे । यथाकालीं लाभलेले ॥२०६॥

ऊठ घेई धनुष्य हातीं । चल बैस रथावरती ।

स्वीकारावी वीरवृत्ति । आतां पार्था समाधानें ॥२०७॥

जगीं कीर्ति वाढवावी । स्वधर्मासी प्रतिष्ठा द्यावी ।

पृथ्वी सारी सोडवावी । भारापासून दुष्टांच्या ॥२०८॥

१११ संशय न धरावा मनांत । युद्धामधें ठेव चित्त ।

आतां दुसरें कांही येथ । अर्जुना तूं बोलूं नको ॥२०९॥

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।

श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥३१॥

माझा यथार्थ हा उपदेश । आदरणीय वाटे जयास ।

आणि ठेवून दृढ विश्वास । तो जे वर्तनीं आणिती ॥२१०॥

ते जरी कर्में करितीं । तरी निष्कर्मता पावती ।

म्हणून सर्वांचे निश्चिती । कर्तव्य आहे हेंच एक ॥२११॥

ये त्वेतभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।

सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥३२॥

अन्यथा प्रकृतीच्या स्वाधीन । होऊन, इंद्रियां लाडावून ।

माझ्या मतां तिरस्कारून । टाकिती जे तयासी ॥२१२॥

वा जे माझीं बोलणीं । सामान्य मानिती मनीं ।

आणि तुच्छतेच्या भावांनी । पाहति माझ्या मतांकडे ॥२१३॥

स्वतःस मानून शाहणा । फार करी वाचाळपणा ।

म्हणें यांत कांही सार ना । हा तो केवळ अर्थवाद ॥२१४॥

: १०३ :

अर्जुना असें जे मानिती । माझ्या मता अव्हेरिती ।
 ते जाणावें निश्चिती । बुडाले अज्ञान पंकांत ॥२१५॥
 मोहरूपीं मद्यानें । भ्रम पावलीं त्यांचीं मनें ।
 किंवा विषयाच्या विषानें । घेरलें, मानी, तयांना ॥२१६॥
 पहा प्रेताच्या हातांत । रत्न दिल्या वायां जात ।
 जन्मांधा ना उपयोग होत । जरी चांगलें उजाडलें ॥२१७॥
 वा चंद्रोदयामुळें । लाभ न मानिती कावळें ।
 तैसे विवेकाचें हें सगळें, । भाषण मूर्खा आवडेना ॥२१८॥
 अर्जुना पहा, जे या रीतीं । परमार्था विन्मुख असती ।
 माझ्या मताचें त्यांपुढती । वर्णन कधीं करावें ना ॥२१९॥
 तें न मानिती या बोधाला । उलट निंदिती तयाला ।
 जैसा कधीं पतंगाला । प्रकाश सहन होतो ना ॥२२०॥

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।

प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥३३॥

२०९ रममाण होतां विषयांत । निश्चित ओढवे आत्मघात ।
 पतंग जैसा जळून जात । मिठी मारतां ज्योतीसी ॥२२१॥
 म्हणून आपुल्या इंद्रियांना । लाडवावें कधींही ना ।
 तें कौतुक म्हणावें ना । कधीं शाहण्या माणसानें ॥२२२॥
 सापाशीं कां खेळतां येते । वाघाशीं कां मैत्री होते ।
 प्यालेलें कां पचून जातें । हालाहल तें सांग पार्था ? ॥२२३॥
 आग लागे जरी खेळतां । तरी न आटोपे भडकतां ।
 तसें इंद्रियां लाडावितां । चांगलें ना घडें कधीं ॥२२४॥

: १०४ :

पहा विचार करून । देह प्रकृतीच्या स्वाधीन ।
 मग तयासी कां आपण । झटावें भोग देण्यासी ॥२२५॥
 श्रम करून रात्रंदिन । मेळवावें ऐश्वर्य धन ।
 तें कां पार्था प्रतिपालन । करावया या देहाचें ॥२२६॥
 श्रम करोनिया अति । मेळवावी संपत्ति ।
 आणि पोसावे देहाप्रति । काय स्वधर्मा टाकून ? ॥२२७॥
 पांचीं भूतें एक होऊन । करितीं शरीरा निर्माण ।
 शेवटीं मातीसी मिळून । तें पावेल पंचत्वां ॥२२८॥
 मग पोसावया देहास । आपण जे केले प्रयास ।
 त्या श्रमाचा आपणास । लाभ कोणता मिळाला ? ॥२२९॥
 केवळ देह पोशितां कोणी । सर्वस्वानें होते हानी ।
 म्हणून यासी निजमनीं । स्थान कधीं देऊं नको ॥२३०॥

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।

तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥३४॥

जे जे आवडती इंद्रियां । ते ते विषय देतां तया ।
 त्या योगानें जरी हृदया । अर्जुना लाभे संतोष ॥२३१॥
 २११ तो संतोष जाणें चित्तीं । सभ्य चोराची संगती ।
 सुखदायी वाटते अति । गांव संपेपर्यंतचि ॥२३२॥
 जशी विषाची मधुरता । गोड न वाटूं द्यावी चित्ता ।
 कारण परिणामीं पाहतां । प्राणघातक होते ती ॥२३३॥
 इंद्रियांतला काम तेवीं । सुखाची लालसा उपजवी ।
 जेवीं माशाप्रति भुलवी । आमिष गळा लाविलेलें ॥ २३४॥

: १०५ :

आमिषामधें आहे गळ । तो प्राण घेऊन जाईल ।
 हें ना कधीं उमगेल । माशाला झांकलेपणें ॥२३५॥
 अभिलाषेनें त्याचपरी । घात होतो परोपरी ।
 पाडी क्रोधाग्निभीतरीं । अर्जुना हाव विषयाची ॥२३६॥
 पारधी जैसा फसवुनी । चहूंकडे वेढा घालुनी ।
 मृगा आणी घातस्थानी । हेतू आपुला साधाया ॥२३७॥
 त्यापरीच येथें स्थिति । तेणें न धरी ही संगती ।
 काम क्रोध येतां चितीं । दोन्हीं ठरती घातक ॥२३८॥
 म्हणून त्या थारा न द्यावा । त्यांचा आठवहि न करावा ।
 स्वधर्माचा न नासूं द्यावा । जिव्हाळा कधीं मनांतला ॥२३९॥

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
 स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥३५॥

जरी स्वधर्माचें आचरण । करावया असें कठीण ।
 तरी त्याचेंच अनुष्ठान । करावें हेच चांगलें ॥२४०॥
 अन्य परकीय आचार । जरी वाटला बरा फार ।
 तरी वागतांना आधार । घ्यावा आपुल्याच धर्माचा ॥२४१॥
 २२१ जरीं शूद्राचिया घरीं । पक्कानें तीं नानापरी ।
 तीं भक्षावीं काय तरी । दरिद्रीहि ब्राह्मणानें ॥२४२॥
 अनुचित कैसें आचरावें । अयोग्यासी कां इच्छावें ।
 वा इच्छित म्हणून भोगावें । काय तरी जें योग्य नाहीं ॥२४३॥
 भव्य भक्कम असें घर । दुसऱ्याचें पाहून सुंदर ।
 आपल्या निवासा आधार । झोपडी ती कां मोडावी ॥२४४॥

अथवा निजपत्नी जरी । रूपानें नसली सुंदरी ।
 तरी तिलाचि संसारी । सांभाळून घेणें बरें ॥२४५॥
 तैसें स्वधर्माच्या ठिकाणीं । जरी कष्ट वा अडचणी ।
 तरी त्याच्याच आचरणीं । अक्षरींचे सुख लाभें ॥२४६॥
 अरे दूध आणि साखर । हे प्रसिद्ध लोकीं मधुर ।
 परंतु जंत झाल्यावर । त्यांचे सेवन योग्य नसें ॥२४७॥
 असें असून घेता कोणी । तो दुराग्रह ठरे जाणीं ।
 आणि परिणामीं त्यातुंनी । हित न कधीं व्हावयाचें ॥२४८॥
 म्हणोनि जें अन्या विहित । आणि आपणां अनुचित ।
 तें न आणावें वर्तनांत । इच्छा हिताची असल्यासी ॥२४९॥
 आचरितां या स्वधर्माला । जरी मृत्यू ओढवला ।
 तरी हितकर तो भला । शाश्वत सुखाच्या दृष्टीनें ॥२५०॥

अर्जुन उवाच ।

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।

अनिच्छन्नपि वाष्ण्येय बलादिव नियोजितः ॥३६॥

ऐसें देवदेवोत्तम । तेथ सांगे पुरुषोत्तम ।
 तयीं अर्जुन म्हणें मम । प्रार्थना देवा असे तुम्हां ॥२५१॥
 २३१ हें जें तुम्हीं सांगितलें । तें सर्वहि मी ऐकिलें ।
 त्याने कांहीं वाटतें भलें । तुम्हां आतां विचारावें ॥२५२॥
 ही कैशी होते स्थिति । कीं ज्ञानीहि घसरती ।
 सरळमार्ग सोडून जाती । तेही भलतीकडे कसे ॥२५३॥

सर्व चांगलें ज्यांना कळतें । जाणती साऱ्या उपायातें ।
 तेहि घेती परधर्माते । हा व्यभिचार करिती कां ॥२५४॥
 धान्य आणि कोंड्याला । निवडू न शकतो आंधळा ।
 परी कैसें डोळसाला । निवडाया ना यावें तें ॥२५५॥
 जे जाहले विरक्त । तेच पडती उपाधीत ।
 वनवासांतून येतात । पुन्हां कैसे लोकांमधें ॥२५६॥
 पातकांना चुकवायासी । लपून बसती गुहेसी ।
 तेच त्यांच्या मोहापाशी । गुंतती बलात्कारानें ॥२५७॥
 ज्याचा मनासी कंटाळा । तेंच चिकटतें मनाला ।
 ज्यास बघावें टाळायाला । तें शोधित भेटण्या यें ॥२५८॥
 ऐसा कोणाच्या बळावर । घडून येतो बलात्कार ।
 देवा तुम्हीं तें सत्वर । मज सांगावें पार्थ म्हणें ॥२५९॥

श्रीभगवानुवाच ।

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥३७॥

सज्जनाचें हृदयकमळ । हें ज्याचें विश्रांतिस्थल ।
 निरिच्छ झाले तरी सकळ । योगी इच्छिती जयाला ॥२६०॥
 तो पुरुषोत्तम श्रीहरी । भक्तजनांचा कैवारी ।
 म्हणें अर्जुना एके तरी । उत्तर तुझ्या प्रश्नाचें ॥२६१॥
 कामक्रोध खरोखर । करिती हा बलात्कार ।
 कोणाचीही तिळभर । दया त्यांना येत नाही ॥२६२॥

: १०८ :

या कामक्रोधांचें वर्तन । भयप्रद दुष्ट कठीण ।
 म्हणून मृत्यूच्या-समान । लेखावें या दोघांना ॥२६३॥
 २४१ ज्ञानरूपीं ठेव्यावर । हे कीं सर्प भयंकर ।
 हे वाघ असती क्रूर । विषयरूपी दरीतले ॥२६४॥
 भक्तिपंथें जाऊं म्हणति । जे कां साधक सन्मति ।
 त्या भजनमार्गावरती । वाटमारे चांडाळ हे ॥२६५॥
 देहरूपी जो कां गड । तयाचे हे असती दगड ।
 वा तटरूप असती उघड । गांवाभोंवतीं इंद्रियांच्या ॥२६६॥
 भ्रम-मोह-अज्ञानबळें । यांनीं बंड आहे मांडिलें ।
 ज्याच्यामुळें व्याकुळ झाले । सर्व लोक जगांतले ॥२६७॥
 आसुरी प्रकृति धरून । जन्मले मनीं हे रजांतून ।
 अविद्येनें दाईं होऊन । कामक्रोधा पोशिले या ॥२६८॥
 हे रजांतुनी जन्मले । परी तमासी प्रिय झाले ।
 त्यानें ऐश्वर्य यांना दिलें । आपुलें ' प्रमाद मोहांचे ' ॥२६९॥
 यांचा मृत्यूच्या नगरीला । असे फार बोलबाला ।
 कारण हेही जीविताला । वैरी असती मृत्यूपरी ॥२७०॥
 भूक लागतां जियेस । विश्वाचा न पुरे घास ।
 ती ' आशा ' व्यवहारास । यांच्या साऱ्या पाहतसे ॥२७१॥
 कौतुकानें मुठीत । चौदा भुवनें जी कवळीत ।
 ती भ्रांति यांची शोभत । लाडकी बहीण धाकुटी ॥२७२॥
 खेळतांना भातुकली । जी तिन्ही लोकांना गिळी ।
 त्या भ्रांतीनें जगविली । दासी करून तृष्णेसी ॥२७३॥

: १०९ :

असो या कामक्रोधांसी । ' मान ' मोहा-घरीं विशेषीं ।
 अहंकार करी यासी । देवघेवीचें व्यवहार ॥२७४॥
 अहंकार जो सहजपणें । पहा आपुल्या कौशल्यानें ।
 या साऱ्या जगाकारणें । नित्य असे नाचवीत ॥२७५॥
 ज्या दंभानें काढिला । सत्याचा भोकसा भला ।
 आणि तेथें पेंढा भरिला । दुष्कर्माचा ज्या दंभें ॥२७६॥
 त्या दंभाची प्रतिष्ठा जनीं । वाढविली कामक्रोधांनीं ।
 २५१ साध्वी जी ती शांती यांनीं । लुटून केली वस्त्रहीन ॥२७७॥
 त्या शांतीच्या वस्त्राभरणीं । नटविली माया जारिणी ।
 तिच्याकरवी मोहनी । भ्रष्ट केले सज्जनांना ॥२७८॥
 यांनीं विवेकाकारण । केले आश्रय-विहीन ।
 वैराग्याची सोलून । काढलीं यांनीं कातडीं ॥२७९॥
 यांनीं टाकिली मुरगाळून । जिवंत निग्रहाची मान ।
 यांनीं संतोषाचें वन । खणून सारें नष्ट केलें ॥२८०॥
 धैर्याचे दुर्ग पाडिले । आनंदाचे उपटिले- ।
 अंकूर यांनीं कोवळे । पहा मुळापासुनी ॥२८१॥
 बोधाचीं रोपें उपटिलीं । सुखाचीं अक्षरें पुसलीं ।
 आग यांनीं लाविली । तापत्रयाची चित्तासी ॥२८२॥
 हे देहासवे जन्मले । जीवा चिकटून राहिले ।
 प्रयत्नेंहि ना लागले । हातीं देवादिकांच्या हे ॥२८३॥
 जीवात्म्याच्या शेजारास । बसती वृत्तीच्या पंगतीस ।
 म्हणून आवरती ना कुणास । सज्ज होता आघाता ॥२८४॥

हे पाण्यावांचून बुडविती । आगीवांचून जाळिती ।
 हे जीवांना पकडिती । चाहूल लागूं ना देतां ॥२८५॥
 हे शस्त्रावांचून मारिती । दोरावांचून बांधिती ।
 ज्ञान्याचा हे घात करिती । पैज मारून लीलेनें ॥२८६॥
 काम क्रोध हे आवर्जून । गाडिती चिखलावांचून ।
 सर्व जीवांना जाळ्यांविण । बद्ध करून ठेविती हे ॥२८७॥
 हे जीवांच्या अंतरांत । फार खोल राहतात ।
 म्हणून कोणाहि न साधत । जिंकणें या कामक्रोधां ॥२८८॥

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च ।

यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥३८॥

जेवीं चंदनाच्या मूळाप्रति । सर्प वेढून राहती ।
 किंवा गर्भाच्या भोंवतीं । वार असते वेढिलेली ॥२८९॥
 २६१ वा धूमनें युक्त अग्नि । सूर्य युक्त त्याच्या तेजानीं ।
 किंवा आरशावरोनि । मळ जेवीं साचे सदा ॥२९०॥
 तेवीं कामक्रोधाविण । आम्ही पाहिलें नाहीं ज्ञान ।
 जेवीं जन्मा येतें धान्य । कोंड्यामधें गुंतलेलें ॥२९१॥

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।

कामरूपेण कौन्तेय दूष्पूरेणानलेन च ॥३९॥

शुद्ध जरी मूळचें ज्ञान । तरी यांनीं घेतलें वेढून ।
 म्हणून प्राप्तीसी कठीण । ज्ञान झालें जीवा तें ॥२९२॥
 आधीं यांना जिंकावें । मग तें ज्ञान मिळवावें ।
 परी जिंकणें सोपें नव्हें । या कामक्रोधांसी ॥२९३॥

यांना जिंकावयाकारण । जें जें करावें साधन ।
 परी तें अर्णीत इंधन । घातल्यापरी मात्र होतें ॥२९४॥
 इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
 एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥४०॥
 जे जे करावे उपाय । ते ते यांना होती साह्य ।
 म्हणून नाही आश्चर्य । हेच जिंकित्ती हटयोग्या ॥२९५॥
 ऐसे कामक्रोध जरी । जिंकावया कठिण भारी ।
 एक साधन आहे परी । पार्था यांना आकळाया ॥२९६॥
 तें जरी तुड्याकडून । येणार असलें घडून ।
 तरी मी त्याचें वर्णन । करितों आतां तुजसाठीं ॥२९७॥
 तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
 पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥४१॥
 यांचा पहिला आश्रय । आहे पहा इन्द्रिय ।
 तेठारींच जन्म होय । प्रवृत्तीचा कर्माच्या ॥२९८॥
 आधीं इन्द्रियांचें म्हणून । सर्वथैव करावें दमन ।
 तेणें बळ संपेल पूर्ण । अर्जुना कामक्रोधांचें ॥२९९॥
 इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
 मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥
 मग हृदयाची धाव थांबेल । बुद्धीची सुटका होईल ।
 अशानें आधार तुटेल । अर्जुना या पातक्यांचा ॥३००॥
 एवं बुद्धेः परं बुद्ध्या संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
 जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥४३॥

: ११२ :

ऐसे हे अंतरांतून । पार जातील निघून ।
 तेव्हांच त्यांचा संपूर्ण । नाश झाला समजावें ॥३०१॥
 जैसे सूर्याच्या मागून । किरणें जातां मावळून ।
 कोठेही न उरें स्थान । थोडेसेंहि मृगजळासीं ॥३०२॥
 २७१ काम-क्रोध वा राग-द्वेष । अर्जुना होता निःशेष ।
 तरी त्या जीवा अनायास । स्वरूप लाभें ब्रह्मतेचें ॥३०३॥
 लीन होऊन आत्म्याठारीं । आपुलें आपण तेथें पाही ।
 सुख-सर्वदा भोगीत राही । अर्जुना जें शब्दातीत ॥३०४॥
 गुरु-शिष्यांच्या भेटींतून । जीवा लाभें हें शिवपण ।
 त्या ठिकाणीं स्थिर होऊन । तेथून कधीं हलू नको ॥३०५॥
 असे सर्व सिद्धांचा भूपति । देवी लक्ष्मीचा जो पति ।
 तो देवाधिदेव यदुपति । बोले तेथ संजय म्हणें ॥३०६॥
 आतां पुनरपि तो अनंत । सांगेल एक प्राचीन वृत्त ।
 ज्यावेळीं तो पंडुसुत । प्रश्न त्यातें विचारील ॥३०७॥
 तें श्रीकृष्णाचें भाषण । वा अर्थ त्याचा रसपूर्ण ।
 श्रोत्यास देई मिळवून । श्रवणसुखाची समृद्धि ॥३०८॥
 या कृष्णार्जुन संवादाप्रति । ऐका प्रसन्न करून मति ।
 ऐसें श्रीज्ञानदेव म्हणती । शिष्य निवृत्तिनाथांचे ॥३०९॥

: ११३ :

आतां म्हणून सर्वेद्रियांनीं । शिरून एक बसावें कानीं ।
 मग ऐकावा गीतारूपांनीं । सुखसंवाद कृष्णांचा ॥ ६ ॥
 तयीं निवृत्तिनाथ म्हणाले । हें पाल्हाळ पुरें झालें ।
 सांग त्वरित जें बोललें । श्रीकृष्णार्जुन आपसांत ॥ ७ ॥
 ज्ञानदेव बरें म्हणून । करूं लागलें वर्णन ।
 संजय धृतराष्ट्राकारण । असें म्हणाला तेवेळीं ॥ ८ ॥
 स्वयें भाग्य खरोखर । आज जाहलें अर्जुनाकार ।
 म्हणूनि असे प्रेमें फार । कृष्ण बोलतो त्याच्यासवें ॥ ९ ॥
 श्रीकृष्ण जें गुह्यज्ञान । मातापित्यासहि सांगतो न ।
 राखिलें बलरामापासून । तें तो सांगे अर्जुनासी ॥ १० ॥
 लक्ष्मी किती जवळची । तिला न सुखें ज्या प्रीतीची ।
 प्राप्ति त्या कृष्णप्रेमाची । आज जाहली अर्जुनासी ॥ ११ ॥
 या ज्ञानाच्या प्राप्तीसाठीं । सनकादिकां आशा मोठी ।
 ११ परी त्यांच्याहि खटपटीं । यश येवढें आलें नसें ॥ १२ ॥
 श्रीकृष्णाचें अर्जुनावर । प्रेम दिसें अपरंपार ।
 अर्जुनानें केवढें थोर । पुण्य केलें कळत नाही ॥ १३ ॥
 ज्या प्रेमाच्या बळावर । निराकार झाला साकार ।
 जणूं झाले हे परस्पर । दोघे, प्रेमें एकरूप ॥ १४ ॥
 एरवीं न गवसे योग्याप्रति । वेदहि न ज्या जाणूं शकती ।
 ध्यानाचेही न पोंचताती । डोळे ज्याच्यापर्यंत ॥ १५ ॥
 निश्चल अनादि अनंत । तो आत्मस्वरूप भगवंत ।
 किती पहा कृपावंत । झाला अर्जुनप्रेमानें ॥ १६ ॥

: ११६ :

जो आकाराच्या अतीत । त्रैलोक्य ज्याच्या उदरांत ।
 तो कसा अगदीं हातांत । अर्जुना सांपडे प्रेमानें ॥ १७ ॥
 श्रीभगवानुवाच ।
 इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
 विवस्वान्मनवे प्राह मनुर्िक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥
 कृष्ण म्हणाले अर्जुनासी । आम्हीं हा योग सूर्यासी ।
 कथिला परी त्या गोष्टीसी । आज दिवस फार झाले ॥ १८ ॥
 सूर्यानें ही योगस्थिति । उपदेशिली मनूप्रति ।
 मनूनें कृतींत आणून ती । इक्ष्वाकूला सांगितली ॥ १९ ॥
 आम्हीं प्रथम सांगितली । तेव्हांपासून अशी भली ।
 ही क्रमानें विस्तारिली । योग-ज्ञान-परंपरा ॥ २० ॥
 एवं परम्पराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
 स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥
 मग पुढें आणिकांनीं । जाणिलें या राजर्षींनीं ।
 परी तेव्हांपासुनी । आतां न कोणी जाणते या ॥ २१ ॥
 कारण विषय-वासनेवर । प्राण्यांचा पडला सारा भर ।
 आणि तयांना शरीर । वाटूं लागलें महत्त्वाचें ॥ २२ ॥
 वाढतां देहाचा अहंकार । बुद्धीही झाली तदाकार ।
 मग स्वाभाविकपणें विसर । पडला आत्मज्ञानाचा ॥ २३ ॥
 आत्म्याविषयीं विशेष । प्रेम असावें जिजेस ।
 ती बुद्धि, परी मार्गास । भलत्या आतां लागली कीं ॥ २४ ॥

: ११७ :

२१ मग विषयांच्या भोगांत । सुख वाटलें अत्यंत ।
 प्राणापलीकडे उपार्धीत । लोक रंगले प्रपंचाच्या ॥ २५ ॥
 ऐशी स्थिति होता निर्माण । कोणास रुचें आत्मज्ञान ।
 विषयसुखोपभोगी जन । निमग्न झाले भ्रांतीनें ॥ २६ ॥
 नागड्यांच्या समुदायांत । उंचीं वस्त्राचें न मोल होत ।
 जन्मांध जेथें राहतात । तेथें सूर्य नसल्यापरी ॥ २७ ॥
 जेथें बहिरे सारे जन । तेथ संगीता मानी कोण ? ।
 कोल्ह्यांचें कां कधीं मन । चांदण्याचें प्रेम धरी ! ॥ २८ ॥
 चंद्रोदयाच्या वेळेला । ज्याचा मिटून जातो डोळा ।
 ऐसा तो कां कावळा । चंद्राप्रति ओळखतो ? ॥ २९ ॥
 तैसें वैराग्य ज्या न शिवतें । विवेकाची भाषा न कळते ।
 ते मूर्ख मज ईश्वरातें । येऊन कैसे पोंचतील ॥ ३० ॥
 न कळे कसा मोह वाढला । तेणें फार काळ वायां गेला ।
 म्हणोनि पहा हा लुप्त झाला । जगीं निष्काम कर्मयोग ॥ ३१ ॥

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।

भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥

तोच अर्जुन हा येथ । कर्मयोग तुजप्रत ।
 सांगितला आम्हीं सत्य । संशय कांही धरू नको ॥ ३२ ॥
 हें गुह्य माझ्या जीवांतलें । परी न चोरून ठेविलें ।
 सर्वहि तुजसीं सांगितलें । आवडता तूं म्हणूनिया ॥ ३३ ॥
 तूं प्रेमाचा अससी पुतळा । आहेस भक्तीचा जिव्हाळा ।
 तूच एक जीवनकळा । अससी पार्था मित्रतेची ॥ ३४ ॥

: ११८ :

तुझा माझा निकटचा । संबंध फार असे साचा ।
 म्हणून प्रसंग युद्धाचा । असतांही न फसवूं तुला ॥ ३५ ॥
 ३१ यास्तव युद्धाचा विचार । न करितां क्षणभर ।
 आधीं तव अज्ञान करूं दूर । कांहीं धांदल करितां ना ॥ ३६ ॥

अर्जुन उवाच ।

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।

कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥

अर्जुन कृष्णास म्हणें तयीं । प्रेम बाळावरीं करी आई ।
 कृपाळा सांगावें ये ठायीं । काय आहे आश्चर्य ॥ ३७ ॥
 तूं संसारतप्तांची साउली । अनाथ जीवांची माउली ।
 तुझी कृपाच आहे जाहली । देवा आमुची जन्मदात्री ॥ ३८ ॥
 जन्मा येतां पांगळें मूल । तें सांभाळावेंच लागेल ।
 जन्मभरी, तसें हें सकळ । काय सांगूं तुझें तुला ॥ ३९ ॥
 आतां पुसेन जें मी कांही । तें तूं नीट लक्षांत घेई ।
 आणि विचारण्याचा त्या कांहीं । देवा राग करूं नये ॥ ४० ॥
 तूं जें कथिलें पूर्ववृत्त । तें मी ऐकिलें देऊन चित्त ।
 परी कृष्णा तें यत्किंचित । पटत नाहीं मजलागीं ॥ ४१ ॥
 तूं जो म्हणशी विवस्वान् । वाडवडिलांहि न त्याचें ज्ञान ।
 मग तूं तयालागून । बोध केव्हां कसा केला ॥ ४२ ॥
 फार प्राचीन तो विवस्वान् । तूं तर सांप्रत विद्यमान ।
 म्हणून कृष्णा तव भाषण । विसंगत वाटतें मला ॥ ४३ ॥

: ११९ :

अगम्य तव चरित्र सगळें । काय त्यांतील मला कळें ।
 म्हणून तुझें भाषण भलें । सहसा खोटें मानू कसें ॥ ४४ ॥
 म्हणून विवस्वान् जो रवि । त्या तू उपदेश केला केवीं ।
 ही कथा मजसी पटावी । ऐशापरी सांग आतां ॥ ४५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
 तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥

४१ तयीं कृष्ण म्हणें पंडुसुता । तो विवस्वान् जेव्हां होता ।
 तेव्हां अज्ञानें, तुझ्या चित्ता । मी नव्हतों असें वाटें ॥ ४६ ॥
 तू न हें लक्षांत घेसी । कीं कित्येक वेळां जन्मासी ।
 'तू नि मी आलों' तें तुजसी । परी कांहीं आठवेना ॥ ४७ ॥
 परी ज्यासाठीं जयीं जयीं । मी अवतार धरून येई ।
 तें माझें मज सर्वही । पूर्ण आठवें धनुर्धरा ॥ ४८ ॥

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।
 प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥

म्हणून आतांही मज पाही । मागील आठवे सर्वही ।
 मी अजन्मा असूनही । जन्मा येतो मायेमुळें ॥ ४९ ॥
 पहा माझा अविनाशीपणा । कधींही नाहीसा होतो ना ।
 परी येणें जाणें या क्रियांना । योग-मायेनें दाखवितो ॥ ५० ॥
 अर्जुना माया-शक्तीनें । माझें दिसणें, क्रिया करणें ।
 प्रतिबिंब पडल्याप्रमाणें । माझ्याठायीं दिसोनि ये ॥ ५१ ॥

: १२० :

माझी स्वतंत्रता न मोडते । तरी कर्म करतो हें भासतें ।
 बुद्धीस माया भ्रमविते । म्हणोनि वाटें हें सारें ॥ ५२ ॥
 जसें पार्था आरशामुळें । एकाचें दुसरें वाटें झालें ।
 वस्तुस्थितीनें काय आलें । परी खरे द्वैत तेथें ॥ ५३ ॥
 तैसा मी असून अमूर्त । जयीं मायेचा आश्रय घेत ।
 तेव्हां कांहीं कार्यानिमित्त । नटतो सगुणरूपानें ॥ ५४ ॥

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

अर्जुना युगायुगांतून । करावें धर्माचें रक्षण ।
 हा तो पहिल्यापासून । माझा आहे स्वभावचि ॥ ५५ ॥
 जेव्हां अधर्म हा लोकांत । धर्मास करी पराभूत ।
 तेव्हां अजत्व निर्गुणत्व । माझें विसरून जातो मी ॥ ५६ ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ ८ ॥

५१ भक्तांचा घ्यावया कैवार । घेतों सगुणपणें अवतार ।
 मग अज्ञानाचा अंधकार । समूळ करितों नाहीसा ॥ ५७ ॥
 अधर्माचे कोट तोडितों । दोषांचे लेख फाडितों ।
 सज्जनाहातीं उभारितों । गुढ्या सुखाच्या सर्वठायीं ॥ ५८ ॥
 दैत्यांचीं नाशितों कुळें । करितों 'संता मान मिळे' ।
 सांगड घालितों माझ्या बळें । धर्माची नि नीतिची ॥ ५९ ॥
 विवेकाचे दीप सकळ । करून ठेवितों उज्वल ।
 कीं ज्यायोगें तेथ काजळ । अविवेकाचें धरेल ना ॥ ६० ॥

: १२१ :

आणि ज्या विवेकदीपांनी । वाटावें योगीजनां मनीं ।
 कीं ही लाभली अखंडपणीं । आम्हां दिवाळी ज्ञानाची ॥ ६१ ॥
 विश्व सारें आत्मसुखानें । कोंदाटेल पूर्णपणें ।
 आणि केवळ धर्मानें । नांदावें सर्व जगामर्थें ॥ ६२ ॥
 आणि माझे भक्तजन । जे कां साधू सज्जन ।
 पुष्टि येत त्याकारण । सात्विकादि भावांनीं ॥ ६३ ॥
 पापाचा कोसळे पर्वत । पुण्याची होते प्रभात ।
 जयीं माझी प्रगट होत । सगुण मूर्ति अर्जुना ॥ ६४ ॥
 कामें कराया ही ऐशी । मी जन्मतों युगायुगासी ।
 परी विवेकी जो तयासी । जर्गीं हें ये ओळखाया ॥ ६५ ॥

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।

त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥

अजन्मा असून जन्म घेणें । अक्रिय असून कर्म करणें ।
 ही अलिप्तता मम जो जाणें । तो मानावा परममुक्त ॥ ६६ ॥
 मग तो करितां व्यवहार । न धरी देहाचा अहंकार ।
 तेणें सहज मृत्यूनंतर । मत्स्वरूपीं येऊन मिळे ॥ ६७ ॥

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।

बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १० ॥

एवीं असतां जीवनीं । बऱ्या वाईट कारणांनीं ।
 हर्षशोक आपुल्या मनीं । ते न कधीं येऊं देती ॥ ६८ ॥
 झाल्यानें कामनारहित । क्रोधाचिया वाटेप्रत ।
 अर्जुना तयांचे तें चित्त । कधींही कीं जात नाहीं ॥ ६९ ॥

: १२२ :

६१ माझ्यावांचून अंतर्बाह्य । तयां नसे दुसरा विषय ।
 माझी सेवा हेंच ध्येय । त्यांच्या सर्व जीवनाचें ॥ ७० ॥
 आत्मबोधानें मानसीं । संतुष्ट जाहले विशेषीं ।
 गेली सोडून तयासी । सर्वप्रकारें आसक्ति ॥ ७१ ॥
 तपतेज झालें संचित । त्याची जे राशी मूर्त ।
 एकमात्र ज्ञानाप्रत । आश्रयस्थान जे झाले ॥ ७२ ॥
 ज्यांच्यामुळें पवित्रता । तीर्थासी ये तत्त्वतां ।
 फार काय तेंच स्वतः । असती स्वयें तीर्थरूप ॥ ७३ ॥
 तें माझ्या स्वरूपीं मिळालें । सहज 'मी' होऊन राहिलें ।
 कोणतेंही आतां न उरलें । द्वैत त्यांच्या-माझ्यामध्ये ॥ ७४ ॥
 कळकविणें, काळे होणें । हे पितळाचे दोष जाणें ।
 ते नसल्यासी पूर्णपणें । सोनें वेगळे राहतें कां ॥ ७५ ॥
 तैसें यमनियमांच्या कसाला । जो पूर्णपणें उतरला ।
 आणि जो कां निर्मळ झाला । तपश्चर्येने ज्ञानानें ॥ ७६ ॥
 ते माझ्या स्वरूपीं मिळती । नव्हे केवळ मीचि होती ।
 येथ लवहि संशयाप्रति । स्थान नाहीं कोणतेंहि ॥ ७७ ॥

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।

मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।

क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ १२ ॥

अर्जुना पाहतां विचारीं । मज जो भजतो जैशापरी ।
 मीही उलट त्याचपरी । तयासी कीं वागवितो ॥ ७८ ॥

: १२३ :

मनुष्यप्राणी जे सकल । ते स्वभावानें भजनशील ।
 माझ्याठायींच केवळ । असती पहा तत्त्वतां ॥ ७९ ॥
 परी ज्ञान नसल्यामुळें । बुद्धिभेद त्यांचे झाले ।
 म्हणोनि त्यांनीं कल्पिलें । एक असतां अनेकत्व ॥ ८० ॥
 भेद पाहती अभेदांत । अनामा नाम ठेवितात ।
 ज्याच्याविषयीं न बोलता येत । देव देवी म्हणती तया ॥ ८१ ॥
 सदा सारखे सर्वकाळीं । तत्त्व असून, तें स्थलीं- ।
 भल्याबुऱ्याची कल्पना केली । भेदबुद्धीत घोटाळुनी ॥ ८२ ॥
 ७९ मग नाना कल्पना धरोनि । नानाविध पद्धतींनीं ।
 भजती नाना प्रकारांनीं । मानिलेल्या देवतांना ॥ ८३ ॥
 तेथ जें जें त्यांच्या मनांत । तें ते सर्व प्राप्त होत ।
 परी ही प्राप्ति निश्चित । फळ त्यांच्या कर्माचें ॥ ८४ ॥
 नीट विचारें पाहतां । कोणी न अन्य देता घेता ।
 आपुलेंच कर्म तत्त्वतां । मनुष्यलोकीं फलदायीं ॥ ८५ ॥
 शेतीं पेरिलें जयातें । तेंच जसें उगवून येतें ।
 आरशामधें पाहिलें जातें । तेंच येतें दिसोनि ॥ ८६ ॥
 वा डोंगराच्या कड्याजवळीं । राहून जी बोलूं बोली ।
 तीच पुन्हा उमटे भली । प्रतिध्वनीच्या रूपानें ॥ ८७ ॥
 तैशा सर्व ज्या उपासना । त्यांचा साक्षी मी अर्जुना ।
 उपासकाची जी भावना । तीच त्यासी फळ देतें ॥ ८८ ॥

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
 तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ १३ ॥

: १२४ :

न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
 इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥ १४ ॥
 आतां समज याचपरी । ब्राह्मणादि वर्ण चारी ।
 मी निर्मिले या भूवरीं । गुणकर्म विभागानें ॥ ८९ ॥
 देह-प्रकृति अनुसरून । गुणभेद लक्षांत घेऊन ।
 कर्म दिलीं विभागून । वर्णापरी मानवांना ॥ ९० ॥
 सर्व एक असून मूळचें । चार वर्ण झाले त्याचे ।
 स्वभाव ते गुणकर्माचे । पाहून केली विभागणी ॥ ९१ ॥
 ८९ म्हणोनिया पहा पार्था । ही जी वर्णभेदाची व्यवस्था ।
 तिचा मी नाहीं सर्वथा । कर्ता, शोधितां विचारें ॥ ९२ ॥
 माझ्यामुळें हे घडतें जरी । मी न त्याचा कर्ता तरी ।
 हें ओळखी जो अंतरीं । तो ज्ञाता मुक्त होतो ॥ ९३ ॥
 एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
 कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वंः पूर्वतरं कृतम् ॥ १५ ॥
 पूर्वीं मुमुक्षू जे झाले । त्यांनी मज ऐसें जाणिलें ।
 आणि निष्ठापूर्वक केलें । आचरण सर्व कर्माचें ॥ १४ ॥
 बीजें जैशीं जाळलेलीं । उगवतीं न जरी पेरिलीं ।
 तैशीं बंधक न होतां झालीं । मोक्षहेतू कर्म तया ॥ १५ ॥
 अर्जुना आणिकही येथ । एक महत्त्वाचें अत्यंत ।
 कीं स्वबुद्धीनें न करतां येत । विवेक कर्माकर्माचा ॥ १६ ॥

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
 तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्षयसेऽशुभात् ॥ १६ ॥

: १२५ :

कर्म म्हणावें तें कोण । वा अकर्माचें काय लक्षण ।
याचा विचार करितां पूर्ण । शाहणेहि घोटाळती ॥ १७ ॥
जैसे कां खोटे नाणें । थेट दिसे खऱ्याप्रमाणें ।
जाणत्यांच्याहि, त्या योगानें । संशय वाटे, दृष्टीला ॥ १८ ॥
प्रतिसृष्टि करण्याप्रत । सामर्थ्य ज्यांच्या संकल्पांत ।
तेही ' जाहलो कर्मातीत ' । या भ्रमें कर्मी गुंतती ॥ १९ ॥
दूरदृष्टीचेही होती भ्रांत । काय मूर्खाची कथा तेथ ।
म्हणोनि विवेक तो समस्त । सांगतों ऐक तुज आतां ॥ १०० ॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।

अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ १७ ॥

विश्व स्वभावं साकारतें । कर्म म्हणावें तयातें ।
नीटपणानें प्रथम तें । जाणून घेतलें पाहिजें ॥ १०१ ॥
मग वर्णाश्रमासी उचित । विशेष कर्म जें विहित ।
तेंही उपयुक्ततेसहीत । निश्चयानें ओळखावें ॥ १०२ ॥
११ मग निषिद्ध म्हणती जया । नीट जाणून घ्यावें तया ।
एवढें होतां धनंजया । कर्म बंधक होती ना ॥ १०३ ॥
एव्ही जग हें संपूर्ण । आहे कर्माच्या आधीन ।
त्याच्या विस्ताराचें वर्णन । करणें कठीण फार आहे ॥ १०४ ॥
म्हणून तसेंच असो तें । परी सार्थकता लाभे ज्यातें ।
वा जे पोंचले आत्मस्थितीतें । त्यांचे चिन्ह कथितों तुला ॥ १०५ ॥

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।

स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥

: १२६ :

' मी ' मूळचा कर्मातीत । हें जाणें, असतां कर्मात ।
आणि होत ना फलासक्त । जो कर्माच्या संगतीनें ॥ १०६ ॥
' कर्तव्य ते व्हावया सत्य । जगामधें नाहीं द्वैत ' ।
ऐसा निष्कर्मतेचा चित्तांत । बोध ज्याच्या ठसला असे ॥ १०७ ॥
सर्व प्रकारचीं कर्में परीं । जगांत उत्तमरीतीं करी ।
या लक्षणांनीं त्यास तरी । ज्ञानी म्हणून ओळखावें ॥ १०८ ॥
उभा राहून पाण्यापार्शी । पाण्यांत पाहून आपणासी ।
जसा निश्चय असतो मनासी । कीं आहे मी वेगळा ॥ १०९ ॥
वा जातां वेगें नावेतुनी । वृक्ष जे तीरावरूनी ।
ते चालती असे ये दिसोनि । वस्तुस्थितीनें वृक्ष स्थिर ॥ ११० ॥
तैसें आचरितां कर्मास । कर्म हा जाणून आभास ।
जो आपल्या निष्कर्मतेस । तें बाधे हे मानी ना ॥ १११ ॥
उगवतो नी मावळतो । यामुळें वाटे चालतो ।
वस्तुतः स्थिर असे तो । सूर्य जेवीं आकाशीं ॥ ११२ ॥
तैसें कर्मांमधें असून । वा कर्में करीत राहून ।
' अभंग असे ' जाणें पूर्ण । आपुली जो ' निष्कर्मता ' ॥ ११३ ॥
तो मनुष्यासम दिसे जरी । सामान्य मानव नसे तरी ।
प्रतिबिंबानें जलांतरी । बुडे न जेवीं सूर्यबिंब ॥ ११४ ॥
कर्मी असून निष्कर्मता । साधली ज्यासी तत्त्वतां ।
१०९ त्यानें विश्व ना पाहतां । सर्व पाहिल्यापरी होतें ॥ ११५ ॥
तो न करितां सर्व करी । ऐसें मानावें खरोखरी ।
आणि भोग नानापरी । भोगी, न भोगतां, जाणावें ॥ ११६ ॥

: १२७ :

जरी बसला स्थानीं एक । तरी तो सर्वत्र व्यापक ।
कारण सर्व हें विश्व देख । तो स्वयेंचि झाला असे ॥११७॥

यस्य सर्वे समारम्भाः कामसङ्कल्पवर्जिताः ।

ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥ १९ ॥

कर्माविषयींचा कंटाळा । नसतो त्या पुरुषाला ।
परी अपेक्षा नसे त्याला । लवही कर्माच्या फळाची ॥११८॥
किंवा मी हें कर्म करीन । वा आरंभिलें पुरें करीन ।
अशा अहंकारासी स्थान । नसें त्याच्या मनामधें ॥११९॥
ज्ञानरूपीं अग्निज्वाला । जाळीते ज्याच्या कर्माला ।
आतां मनुष्यरूपें त्याला । प्रत्यक्ष ब्रह्म समजे तूं ॥१२०॥

त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।

कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित्करोति सः ॥२०॥

तो शरीराविषयीं उदास । फळभोगाची न इच्छा त्यास ।
असें असूनही उल्हास । अखंड त्याच्या चित्तीं वसे ॥१२१॥
तो संतोषाच्या माजघरीं । आत्मबोधाचें भोजन करी ।
आणि या भोजना अंतरीं । पुरें असें न कधीं म्हणें ॥१२२॥

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।

शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥२१॥

अहंतेसह आशा सारी । कुर्वडून टाकी दुरी ।
परमानंदाभीतरीं । रमे वाढत्या प्रेमानें ॥१२३॥
म्हणोनि जें जें होईल प्राप्त । सहज सुख मानी तयांत ।
आपुलें परकें हें द्वैत । उरलें नसें तयाला ॥१२४॥

: १२८ :

तो दृष्टीनें जें पाहतो । तें स्वतःच होऊन जातो ।
वा कानानें जें ऐकतो । तेंही तोच होतो स्वयें ॥१२५॥
१११ त्याचें पायानें चालणें । किंवा मुखानें बोलणें ।
वा इतर कांहीं क्रिया करणें । हेंही सर्व तोच असे ॥१२६॥
फार काय विश्व पूर्ण । न मानी आपणाहून भिन्न ।
आतां कर्म कसलें कोण । बाधक होईल तयासी ॥१२७॥

यदृच्छालाभसन्तुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।

समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते ॥२२॥

‘ द्वैत ’ असता मत्सर वाटे । तें ज्या जवळीं झालें खोटें ।
मग वैशिष्ट्य राहिलें कोठें । तो निर्मत्सर बोलण्यांत ॥१२८॥
म्हणून सर्वप्रकारें तो मुक्त । कर्म करितां, कर्मरहित ।
गुणांत असुनी गुणातीत । जाणावें त्या निःसंशय ॥१२९॥

गतसङ्गस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।

यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥२३॥

तो देहधारी असे जरी । मूर्तिमंत चैतन्य परी ।
शुद्धतेत उतरे निर्धारी । परब्रह्माच्या कसोटीसी ॥१३०॥
असेंही असतां कौतुकातें । करी यज्ञादि कर्मातें ।
तरीं तें कर्म लय पावतें । सर्व त्याच्याच ठिकाणीं ॥१३१॥
मेघ अवेळीं जमलेले । बळ न दाविती आपुलें ।
नभीं उठती त्याचवेळें । विरघळुनी जाती जसें ॥१३२॥
तैसीं शास्त्राज्ञेनें विहित । तो कर्म करीं समस्त ।
परी नसल्यानें त्यास द्वैत । ऐक्यांत लीन होती तीं ॥१३३॥

: १२९ :

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥१४॥

हैं एक हवन, मी होता । वा हा यज्ञाचा कुणी भोक्ता ।
ही कल्पनांची भिन्नता । नसे तयाच्या बुद्धीमधे ॥१३४॥
म्हणून यज्ञ जे तो करी । त्यांतील मंत्र वा द्रव्ये सारीं ।
सर्वही आत्म्याभीतरीं । पाहीं अक्षयभावानें ॥१३५॥

१२१ म्हणोनि ब्रह्म आणि कर्म । एकरूप कळलें उत्तम ।
मग सहजपणानें निष्कर्म । ' कर्म करणें ' होय त्याचें ॥१३६॥
अविवेकरूपीं बालपण । सरून, ये विवेक-यौवन ।
मग तयानें पाणिग्रहण । केलें विरक्ति-युवतीचें ॥१३७॥
मग योगरूपीं अग्नीची । उपासना करिती साची ।
ऐशारीतीनें ज्ञानाचीं । घेतलीं त्यांनीं अग्निहोत्रें ॥१३८॥

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।

ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुहति ॥२५॥

यज्ञ करण्यामधे गुंतून । राहती जे रात्रंदिन ।
गुरुबोधाग्रीत देती हवन । मनाच्यासह अविद्येचें ॥१३९॥
हे जे योगाग्निहोत्री करिती । दैवयज्ञ त्यासी म्हणती ।
आत्मसुखाची व्हावी प्राप्ति । ऐशी इच्छा पार्था तया ॥१४०॥
दैवयज्ञ हा जो करितो । महायोगी जाणावा तो ।
तो न चिंता लवहि करितो । निजदेहाच्या पोषणाची ॥१४१॥
कारण देहाचें रक्षण । असें प्रारब्धाच्या आधीन ।
ऐसा निश्चय परिपूर्ण । जाहला असे तयाचा ॥१४२॥

: १३० :

आतां ऐक दुसरा प्रकार । ज्यांचें असें अग्निहोत्र ।
ब्रह्मरूप अग्नीचें, ते मात्र । यज्ञें यज्ञा उपासिती ॥१४३॥
म्हणजे जीवोपाधी टाकून । मिळविती शुद्ध आत्मज्ञान ।
आणि त्या ज्ञानानें पूर्ण । ब्रह्म घेती ओळखोनि ॥१४४॥

श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुहति ।

शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुहति ॥२६॥

धारणा ध्यान समाधि । यांना संयम ही प्रसिद्धी ।
या संयमाचे संबंधीं । अग्निहोत्री असती जे ॥१४५॥
ते मूल जालंदर उडियान । या तीन बंधांचे मंत्र जपून ।
इंद्रियां पवित्र द्रव्ये कल्पून । त्यांनीं यज्ञ संपादिते ॥१४६॥
वैराग्यसूर्य उगवतां, कोणी । कुंडें बांधितीं संयमानीं ।
त्या संयमाच्या कुंडांत अग्नि । इंद्रियरूप प्रगट होतीं ॥१४७॥
त्या इंद्रियरूपीं अग्नींत । विरक्तीचा जाळ पेटत ।
जळू लागतीं त्या जाळांत । लाकडे कामक्रोधादींचीं ॥१४८॥
मग प्रदीप्त होतो अग्नि । त्या पांचही कुंडामधुनि ।
तेणें आशारूपीं त्यांतुनी । धूर थांबे निघायाचा ॥१४९॥
मग त्या इंद्रियाग्रींच्या कुंडांत । विषयाच्या आहुति देतात ।
अनेक प्रकारांनीं चित्तांत । अर्थ जाणून शास्त्राज्ञेचा ॥१५०॥

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।

आत्मसंयमयोगाग्नौ जुहति ज्ञानदीपिते ॥२७॥

१३१ यापरी अर्जुना कांहींनीं । दोष टाकिले धुवोनि ।
कांहीं दुसऱ्या इतरांनीं । यज्ञ केले भिन्नरीती ॥१५१॥

: १३१ :

दोन काष्ठांच्या घर्षणांनी । प्रगट होतो जाणसी अग्नि ।
 त्यांतील खालचे काष्ठ ' अरणी ' । हें यांनी केलें हृदयाचें ॥१५२॥
 घर्षणांतील काष्ठ वरचें । ज्यांस ' मंथा ' म्हणती साचे ।
 तें मंथाकाष्ठ विवेकाचें । यांनी केलें तयाठायीं ॥१५३॥
 मग मनाच्या निग्रहानें । घट्ट धरिलें त्याकारणें ।
 वरून दिधला धैर्यानें । भार त्यावरी चांगला ॥१५४॥
 मग श्रीगुरूचा उपदेश । ही दोरी गुंडाळिली त्यास ।
 आणि केलें मंथनास । बळ लावोनि वेगानें ॥१५५॥
 ऐसें मंथन समदृष्टीनें । करितां काम झालें त्वरेनें ।
 प्रगट झाला या कृतीनें । तेथें अग्नि ज्ञानरूपी ॥१५६॥
 ऋद्धिसिद्धीचें आकर्षण । तो पहिला धूर गेला निघोन ।
 मग ते ठायीं अग्निकण । बारीक दिसूं लागले ॥१५७॥
 यमदमं शुष्क झालेलें । कामहीन मन मोकळें ।
 तेंच पेटवण घातलें । सूक्ष्माग्नि तो वाढवाया ॥१५८॥
 मग निरनिराळ्या वासना । समिधा कल्पून तयांना ।
 अग्निमधें केलें हवना । पेटवणानें वाढलेल्या ॥१५९॥
 समिधासर्वें अग्नींत । ममतेचें अर्पिलें घृत ।
 तेणें तो प्रज्वलित । अग्नि झाला सहजपणें ॥१६०॥
 मग यज्ञकर्त्या दीक्षितांनीं । ' ब्रह्म मी ' या मंत्रांनीं ।
 इंद्रियकर्मांच्या आहुतींनीं । ज्ञानाग्नींत हवन केलें ॥१६१॥
 वृत्तीरूप जी प्राणक्रिया । येथें सुवा मानून तया ।
 तिनें देती धनंजया । पूर्णाहुति या यज्ञांत ॥१६२॥

मग सहजीच शेवटीं । जीवशिवाची जी भेटी ।
 त्या ऐक्यबोधाची पडून मिठी । अवभृथ स्नान होतसें ॥१६३॥
 मग या संयमरूपीं यज्ञांत । विषयादि करून अर्पित ।
 राहते जें उर्वरित । सुखआत्मबोधाचें ॥१६४॥
 तोच मानून पुरोडाश । यज्ञांतील अवशेष ।
 सेवन करिती तयास । आत्मसंयम यज्ञांत या ॥१६५॥
 या ऐशा प्रकारांनीं । यज्ञ यथासांग करोनि ।
 कित्येक साधक त्रिभुवनीं । पार्था पहा मुक्त झाले ॥१६६॥
 या सर्वही यज्ञक्रिया । बाहेरुनी दिसावया ।
 जरी वाटताती वेगळ्या । तरी सर्वांचें साध्य एक ॥१६७॥

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।

स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥२८॥

१४१ एका द्रव्ययज्ञ म्हणती । एक तपोबळानें साधती ।
 योगामुळें जें निर्माण होती । योगयज्ञ म्हणती तया ॥१६८॥
 कित्येक शब्दांचें शब्दांनी । हवन करिती या जनीं ।
 म्हणजे मंत्रा उच्चारुनी । त्यास म्हणती वाग्यज्ञ ॥१६९॥
 कोणी मनाच्या वृत्तींतून । धारण करिती पूर्ण मौन ।
 या मौनास कांहीं सज्जन । वाग्यज्ञ ऐसे म्हणताती ॥१७०॥
 जें उचित जाणावयासी । जाणून घेती तयासी ।
 ज्ञानानें, पार्था तयासी । लोकीं म्हणती ज्ञानयज्ञ ॥१७१॥
 पार्था हे सर्व यज्ञ जाण । सर्व दृष्टीनें फार कठीण ।
 कारण त्याचें अनुष्ठान । असें अत्यंत त्रासाचें ॥१७२॥

जयांनीं सर्वथा आपुलीं । इंद्रियें आहेत जिंकिलेलीं ।
त्यासीच योग्यता प्राप्त झाली । या यज्ञाची जाणावें ॥१७३॥
योगाचें ऐश्वर्य संपादन । यज्ञीं मिळविती प्राविण्य ।
करून अहंतेचे हवन । आत्मज्ञाना प्राप्त होती ॥१७४॥

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ।

प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥२९॥

एक अपान अग्नीचें मुखांत । प्राणाच्या आहुति देतात ।
म्हणजे ते साधतात । प्राणायाम रेचकानें ॥१७५॥
उलट कांहीं प्राणाग्नीत । हवन करिती अपानाप्रत ।
म्हणजे तें साधतात । प्राणायाम पूरकानें ॥१७६॥
हे अभ्यासानें साधती । कोणी दोघांच्याही गति ।
निरोधोनि, स्थिर होती । प्राणायामी म्हणती तथा ॥१७७॥

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।

सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥३०॥

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।

नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥३१॥

कोणी साधक जे वज्रासन । त्या मूलबंधापासून ।
हटयोगासी अवलंबून । अभ्यास करिती क्रमानें ॥१७८॥
आणि विषय सर्व इंद्रियांचें । ज्या आहार म्हणती साचे ।
निग्रहें करिती त्यांचें । यथोचित नियंत्रण ॥१७९॥
आणि या साधनानें । उल्हास धरूनी मनानें ।
प्राणरूपीं अग्नीत हवनें । करितीं ते प्राणांचींच ॥१८०॥

: १३४ :

ऐसे यज्ञकर्ते हे सकळ । मोक्षासीच इच्छिती केवळ ।
त्यांनीं निजमनांतील मळ । टाकिले धुवोनि यज्ञें या ॥१८१॥
सर्व प्रकारचें अज्ञान । गेल्यावरती जळून ।
मग तेथें अवशिष्ट म्हणून । स्वभावानें उरतें जें ॥१८२॥
त्या ब्रह्मस्थितींत तत्त्वतां । अग्नि किंवा यज्ञकर्ता ।
ऐशी कांहींच भिन्नता । उरत नाही यत्किंचित् ॥१८३॥
यज्ञकर्त्याचें ज्या स्थितींत । पूर्ण होती मनोरथ ।
आणि यज्ञविधीहि समस्त । संपून जातो जे ठायीं ॥१८४॥
आणि यज्ञासाठीं क्रिया । विविध लागती करावया ।
काम संपल्यानें त्याही तथा ।-स्थितींतून फिरती मार्गे ॥१८५॥
१५१ जेथ न विचारा प्रवेश । स्थान न जेथें तर्कास ।
लेप न लागे ज्या स्थितीस । द्वैत-दोषाच्या संगतीनें ॥१८६॥
ऐसे अनादिसिद्ध निर्मळ । यज्ञानंतर उरे केवळ ।
तें आत्मज्ञान परमोज्वल । सेवन करिती यज्ञकर्ते ॥१८७॥
' मी ब्रह्म ' या मंत्रानीं । ब्रह्मनिष्ठ असे जे ज्ञानी ।
सेवन करिती आनंदानीं । यज्ञावशिष्ट आत्मज्ञान ॥१८८॥
याप्रमाणें यज्ञांतलें । अमृत शेष राहिलेलें ।
पिवोनि तुम होती भले । मग मृत्यूतें जिंकिती ॥१८९॥
अमर्त्यभाव ऐसा येतां । सहजपणें तो यज्ञकर्ता ।
ब्रह्मरूप होतो तत्त्वतां । पहा अर्जुना श्रमाविणें ॥१९०॥
परंतु ते इतर जन । जर्गीं जन्मल्यापासून ।
योगयागाचें आचरण । स्वधर्मानें करिती ना ॥१९१॥

: १३५ :

संयमरूपी अग्नीची । सेवा ज्या न घडते सार्ची ।
 त्यांना अर्जुना वैराग्याची । भेटहि ना होते कधीं ॥१९२॥
 मग अशांना संसारांतलें । सुख भोगाया धड न मिलें ।
 आतां परलोक त्यांचें भलें । विचारणेंच व्यर्थ आहे ॥१९३॥
 म्हणून पार्था त्याचेविषयी । उगीच येथें बोलूं कायी ।
 नांवही जया दुःख देई । यज्ञाचें वा विरक्तीचें ॥१९४॥

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
 कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानिवं ज्ञात्वा विमोक्षयसे ॥३२॥

ऐसे वेदानें सविस्तरां । ज्या कथिले परोपरी ।
 ते यज्ञ नानाप्रकारां । आम्ही कथिलें तुजलागीं ॥१९५॥
 परंतु त्या विस्तारासी । कर्तव्य नाहीं आपणासी ।
 कर्मजन्य जाणतां यज्ञासी । लागे न बंध कर्माचा ॥१९६॥

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ।
 सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥३३॥
 तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
 उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥३४॥
 यज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव ।
 येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥३५॥

जे वेदांनीं सांगितलेलें । ' स्थूल ' म्हणती क्रियेमुळें ।
 स्वर्गसुख हें मानिलेलें । आहे ज्याचें अपूर्व फळ ॥१९७॥
 जे द्रव्यादींनीं साधती । ते जरी यज्ञचि असती ।
 तरी न येई कवण्यारीतीं । ज्ञानयज्ञाची सरी तया ॥१९८॥

: १३६ :

नक्षत्रें जरी चमकतीं । तरी भास्कराचिया पुढतीं ।
 निस्तेज होऊन राहतीं । तैसेंच होते याठायीं ॥१९९॥
 पहा अर्जुना परमात्मसुख । हाच ठेवा अलौकिक ।
 तो लाभाया योगीलोक । ज्ञानरूपीं अंजनासी - ॥२००॥
 निजबुद्धीच्या लोचनांत । घालावयासी न विसरतात ।
 होतसे जया ज्ञानांत । समाप्ति केल्या कर्माची ॥२०१॥
 नैष्कर्म्य बोधाचें जें ज्ञान । आहे मूळ आश्रयस्थान ।
 जें करीतसें समाधान । आत्म्यासाठीं-भुकेल्याचें ॥२०२॥
 जेथ प्रवृत्ति पांगळी होते । तर्काची दृष्टि अंधारते ।
 ज्याच्यायोगें इंद्रियातें । विसर पडे विषयांचा ॥२०३॥
 जातें मनाचें मनपण । सरे शब्दांचें बोलकेंपण ।
 ज्यांत राहिलेलें गुंतून । ज्ञेय प्रत्यक्ष भेटतें ॥२०४॥
 जेथ वैराग्याची दीनता । नाहींशी होते तत्त्वतां ।
 विवेकासही तृप्तता । हांव संपून जेथ लाभे ॥२०५॥
 न पाहतांहि जे ठायीं । आत्मस्वरूप लवलाही ।
 सहजपणें प्रगट होई । असें जें कां अलौकिक ॥२०६॥
 तें श्रेष्ठ ज्ञान आपणासी । जरी प्राप्त व्हावें म्हणसी ।
 तरी अर्जुना तूं संतांसी । सर्वभावे शरण जावें ॥२०७॥
 संत ज्ञानाचें असती घर । सेवा हें त्या घराचें दार ।
 अर्जुना तें खरोखर । स्वाधीन करून घ्यावें तूं ॥२०८॥
 म्हणोनि देहासह जीवभावे । त्यांच्या पदा शरण जावें ।
 अभिमान सोडून करावें । दास्य त्यांचे नानारीतीं ॥२०९॥

: १३७ :

मग सेवेने संतोषवून । संतांप्रति करितां प्रश्न ।
 ते करितील समाधान । अर्जुना तुझ्या इच्छेचें ॥२१०॥
 त्यांच्या बोधानें अंतःकरण । जाहल्या ज्ञानसंपन्न ।
 पुन्हां कधीही परतून । संकल्पाकडे वळेल ना ॥२११॥
 संत-बोधाच्या प्रकाशांत । असें निर्भय होतें चित्त ।
 कीं कोणताहि संशय तेथ । ब्रह्मभावीं उरत नाही ॥२१२॥
 त्यावेळीं माझ्या स्वरूपांत । सर्वभूतां स्वतःसहित ।
 पाहशील तूं निश्चित । अखंडितपणें अर्जुना ॥२१३॥
 १७१ ऐशी गुरुकृपा झाल्यावरी । ज्ञान प्रकाशं सर्वतोपरी ।
 मग सहज होईल दुरी । अंधार हा मोहरूपी ॥२१४॥

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।

सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं सन्तरिष्यसि ॥ ३६ ॥

जरी पातकांचे कोठार । वा पार्था, भ्रांतीचा सागर ।
 तूं अससी, वा पर्वताकार । भ्रम गोंधळ असो तुझा ॥२१५॥
 तरी या ज्ञानशक्तीपुढें । तें सर्व ठरेल बापुडें ।
 ज्ञानाठायीं एवढें । सामर्थ्य आहे निःसंशय ॥२१६॥
 ब्रह्म निर्गुण निराकार । त्याच्या छायेसम हा थोर ।
 सर्व विश्वाचा आकार । जो भ्रमानें भासतो ॥२१७॥
 तोही सहजपणें जेथ । जयाच्या कीं प्रकाशांत ।
 नाहीसा होतो समस्त । असें प्रभावी ज्ञान हें ॥२१८॥
 त्याच्यापुढें काय कथा । या मनोमळांची तत्त्वतां ।
 दुसरें विचारी पाहतां । समर्थ न या ज्ञानापरी ॥२१९॥

: १३८ :

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।

ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ३७ ॥

धुराप्रमाणें लोक तिन्हीं । ज्यानें उडून जाती गगनीं ।
 त्या प्रलयाच्या वादळांनीं । मेघ टिकून राहती कां ? ॥२२०॥
 वा जो क्षोभला प्रभंजनें । आणि पेटतो पाण्यानें ।
 त्या प्रलयाग्रीस तृणानें । दाबून ठेवतां येई कां ? ॥२२१॥

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥३८॥

म्हणोनि विचारानें पाहतां । हें अशक्य असें सर्वथा ।
 असो ज्ञानासम पवित्रता । अन्यत्र कोठें दिसते ना ॥२२२॥
 यास्तव उत्तम अद्वितीय । ज्ञान हेंच एक होय ।
 चैतन्यासारिखें काय । दुसरें कांहीं जर्गी असें ॥२२३॥
 जरी प्रतिबिंबाची सूर्यासी । तुलना येई करायासी ।
 वा कवळून आकाशासी । जरी धराया सांपडेल ॥२२४॥
 १८१ वा पृथ्वीच्या तुलनेंत । कांहीं मिळतां भारयुक्त ।
 तरी अर्जुना ज्ञानाप्राप्त । उपमा देतां येईल ॥२२५॥
 विचार केल्या नानापरी । पुन्हा पुन्हा शोधिल्यावरी ।
 ज्ञानाची पवित्रता पुरी । ज्ञानामध्यें दिसोन ये ॥२२६॥
 जेवी अमृतासारखें मधुर । एक अमृत खरोखर ।
 तैसें ज्ञानास शोभे निर्धार । उपमा एक ज्ञानाची ॥२२७॥
 याहून अधिक बोलणें । म्हणजे वेळ नासणें ।
 तेव्हां म्हटलें अर्जुनानें । देवा योग्य कथिलें तुम्हीं ॥२२८॥

: १३९ :

परी त्या ज्ञानाची प्राप्ति । होईल आम्हां कैशारीति ।
असें पुसावेसें चित्तीं । वाटलें जों अर्जुनाला ॥२२९॥
तों तें कृष्णांनीं जाणिलें । आणि ते त्यास म्हणाले ।
ज्ञानप्राप्तीचे उपाय भले । कथितों ऐक सावचित्त ॥२३०॥

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।

ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥३९॥

आत्मसुखाच्या आवडीनें । जो विषया वितला मनें ।
महत्त्व इंद्रियांकारणें । जो न देतो केव्हांहि ॥२३१॥
ज्याच्या हृदयीं कसलीहि । इच्छा उत्पन्न होत नाही ।
प्रकृतीचें कर्तृत्व कांहीं । जो न घेतो आपणाकडे ॥२३२॥
जो श्रद्धेच्या संगतीनें । सुखी झाला पूर्णपणें ।
कोणत्याही संशयानें । स्पर्श न केला जयासी ॥२३३॥
हें ज्ञान तयासी हुडकित । येऊन भेटतें निश्चित ।
वास करी ज्या ज्ञानांत । सहजपणानें शांति ती ॥२३४॥
तें ज्ञान हृदीं होता स्थिर । शांतीस फुटती अंकुर ।
मग आत्मज्ञानाचा विस्तार । विपुलतेनें प्रगटतो ॥२३५॥
१९१ मग तो जिकडे पाहील । तिकडे एक शांति दिसेल ।
मर्यादा न कोणती उरेल । व्यापकतेसी शांतीच्या ॥२३६॥
ऐशापरी वरचेंवर । ज्ञानबीज पावें विस्तार ।
किती सांगावें तें अपार । म्हणोनि आतां राहू दे तें ॥२३७॥

अज्ञश्चाश्रद्धानश्च संशयात्मा विनश्यति ।

नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥४०॥

: १४० :

या जगतीं ज्या मानवास । ज्ञानाचा न लाभे प्रकाश ।
काय म्हणावें त्याच्या जिण्यास । त्याच्याहून मरण बरें ॥२३८॥
ओसाड जैसें कां घर । वा प्राणांवाचून शरीर ।
तैसें मोहयुक्त खरोखर । जीवन ज्ञान-विहीनाचें ॥२३९॥
एकवेळ नसलें जरी ज्ञान । त्याची आस्था धरीं मन ।
तरी संभव असे पूर्ण । त्यासी ज्ञानप्राप्तीचा ॥२४०॥
अन्यथा ज्ञान मनीं नाही । वरी आस्थाहि नसे कांहीं ।
तरी निश्चित पडतो पाही । संशयरूपीं अग्निमधें ॥२४१॥
अरुचि ऐशी वाढते । की अमृतहि ना आवडतें ।
तरी त्याचें ओढवतें । मरण जेवीं निश्चयानें ॥२४२॥
तैसा विषयसुखांत रंगून । जो उपेक्षीतसें ज्ञान ।
त्यासी संशय घेरून । निश्चयानें टाकितानी ॥२४३॥
असा जो पडला संशयांत । त्याचा घात होतो निश्चित ।
इहपरलोक-सुखाप्रत । मुकावें लागतें तयासी ॥२४४॥
सन्निपात ज्वर जयासी । उष्ण शीत न कळे तयासी ।
सारखेंच वाटें मानसीं । आग आणि चांदणें त्या ॥२४५॥
२०१ तैसें खरें खोटें हिताहित । कर्म निषिद्ध किंवा विहित ।
हें न कांहीं ओळखूं येत । संशयग्रस्त मानवासी ॥२४६॥
जैसे पार्था जन्मांधास । न कळे रात्र वा दिवस ।
तसें संशयानें मनास । योग्य कांहीं न वाटतें ॥२४७॥
म्हणोनि संशयापेक्षां थोर । अन्य पातक नाहीं घोर ।
हा पसरला भूमीवर । पाश जीवा मारण्यासी ॥२४८॥

: १४१ :

म्हणोनि संशया टाकावें । आधीं त्यासीच जिंकावें ।
 अर्जुना याचें स्थान बरवें । असे ज्ञानाच्या अभावांत ॥२४९॥
 अज्ञान जेव्हां दाटतें । तेव्हां याची वाढ होते ।
 म्हणोनि वाट मोडते । विश्वासाची पूर्णपणें ॥२५०॥
 हा हृदयासी व्यापून । बुद्धिहि घेतो घेरून ।
 मग सर्वही लोक तीन । भरून जाती संशयानें ॥२५१॥

योगसंन्यस्त कर्माणं ज्ञानसंछिन्न संशयम् ।
 आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ॥४१॥

ऐसा जरी हा वाढला । तरी त्यासी जिंकण्याला ।
 एक उपाय आहे भला । तो म्हणजे ज्ञानखड्ग ॥२५२॥
 ज्ञानाचें खड्ग येतां हातीं । त्याच्या तीक्ष्ण धारेपुढती ।
 संशयाचे होऊन जाती । तुकडे तुकडे निश्चयानें ॥२५३॥
 संशय संपता समूळ । मनांतले सर्व मळ ।
 निःशेष होऊन उज्वल । सहज होतें अंतरंग ॥२५४॥

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
 छिन्नं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ४२ ॥

यास्तव अर्जुना मानसीं । असलेल्या या संशयासी ।
 वेगें नाशून प्रयत्नेंसी । युद्धासाठीं सज्ज व्हावें ॥२५५॥
 राजा ऐक ऐशापरी । ज्ञानदीप तो श्रीहरी ।
 ज्याच्यापासून भूमीवरी । ज्ञान सर्व प्रगट झालें ॥२५६॥
 तो जगदीश श्रीकृष्ण । परमकृपाळू होऊन ।
 अर्जुनास असें ज्ञान । सांगता झाला ते ठायीं ॥२५७॥

: १४२ :

२११ मागचें पुढचें बोलणें । कृष्णाचें हे अर्जुनांन ।
 मनीं आणून, मार्मिकपणें । प्रश्न कृष्णा विचारिला ॥२५८॥
 अनुक्रमानें तें वृत्त । सांगू पुढच्या अध्यायांत ।
 रस उत्कर्षा पावले जेथ । संपन्न होऊन भावानें ॥२५९॥
 ज्या शांताच्या गौरवें । आठही रस ओवाळावें ।
 जें विश्रांतिस्थान व्हावें । सज्जनांच्या बुद्धीचें ॥२६०॥
 तो शांत अभिनवपणें । प्रगटेल जेथ वैभवानें ।
 तो मी मराठी भाषेनें । सांगेन आपणा ऐका तें ॥२६१॥
 बोल मराठी प्राकृत । तरी असती अर्थभरीत ।
 ज्यापुढें सखोलपणांत । उथळ वाटे समुद्रहि ॥२६२॥
 सूर्यबिंब दिसतें सानें । विश्व उजळवीं प्रकाशानें ।
 शब्दांची व्यापकता त्याप्रमाणें । तुम्हां अनुभवा येईल ॥२६३॥
 जें जें कांहीं इच्छिलें । कल्पतरू दे तैसीं फळें ।
 शब्दांत तें सामर्थ्य भलें । म्हणून नीट लक्ष द्यावें ॥२६४॥
 असो काय सांगू आतां । तुम्हीं सहज सर्व जाणतां ।
 परी श्रवणांत ठेवा चित्ता । हीच माझी विनवणी ॥२६५॥
 मी जें करीन वर्णन । तें काव्यगुणांनीं परिपूर्ण ।
 असतां, तें न जाई त्यजून । शांतरसाची मर्यादा ॥२६६॥
 जेवी युवती कुलीन । असून लावण्यसंपन्न ।
 आपुलें घालवी जीवन । पातिव्रत्य धर्मानें ॥२६७॥
 मुळांत रुचते साखर । ती औषधा योजिल्यावर ।
 कां न तिचे वारंवार । सेवन करावें आनंदें ॥२६८॥

: १४३ :

परी हें कां अन्य कुणी । तुम्हां द्यावें समजावुनी ।
 तुम्हीं सगळें जाणतां मनीं । अनंता सर्वज्ञपणानें ॥ ५ ॥
 यास्तव आपणां मी मागुतें । महाराज विनविलें होतें ।
 कीं तुम्हीं या परमार्थातें । संदिग्धपणें सांगू नका ॥ ६ ॥
 असो सोडा मागील कथा । स्पष्टपणानें सांगा आतां ।
 या दोहोंमधील कोणता । मार्ग आहे चांगला तें ॥ ७ ॥
 ज्याचा परिणाम निर्मळ । निश्चयानें दे जो फळ ।
 आणि असे सहज सरळ । आचरणांत आणावया ॥ ८ ॥
 झोपमोड ना होऊं देतां । मार्ग पुष्कळ येई जातां ।
 अशा वाहनाची सुखदता । असावी त्या मार्गामधें ॥ ९ ॥
 अर्जुनाच्या या भाषणीं । कृष्ण प्रसन्न झाले मनीं ।
 आणि म्हणाले त्या, तोषुनीं । सांगतों तू म्हणशी तसें ॥ १० ॥
 पहा कामधेनूप्रमाणें । आई लाभली सुदैवानें ।
 तरी चंद्राचेंही खेळणें । प्राप्त होतें खेळावया ॥ ११ ॥
 ११ प्रसन्न भगवान शंकर । जाहले उपमन्युवर ।
 तरी तया क्षीरसागर । मिळाला दूधभातासी ॥ १२ ॥
 तैसें औदार्य-निधान कृष्ण । जाहला अर्जुनाच्या स्वाधीन ।
 सर्व सुखाचें आश्रयस्थान । मग न पार्थ होय केवीं ॥ १३ ॥
 आश्चर्य काय या स्थानीं । लक्ष्मीपति लाभे धनी ।
 आतां कां न घ्यावें मागुनी । त्यानें आपणा हवें तसें ॥ १४ ॥
 म्हणून जें म्हणें अर्जुन । तें प्रसन्न होऊन दे कृष्ण ।
 तेंच कृष्णाचें भाषण । सांगतो मी आतां तुम्हां ॥ १५ ॥

: १४६ :

श्रीभगवानुवाच ।

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।
 तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥

म्हणती अर्जुना दोन्हीहि । संन्यास कर्मयोग पाही ।
 मार्ग असती मोक्षदायी । तत्त्व शोधितां विचारें ॥ १६ ॥
 सर्व जाणत्या नेणत्यातें । कर्मयोगांत सोपें जातें ।
 जैशी नदी ओलांडण्यातें । नाव बायका मुलासी ॥ १७ ॥
 सारासार पाहतां तसें । हाच सोपा सरळ दिसे ।
 यानें लाभतें अनायासें । फळ जें संन्यास-मार्गाचें ॥ १८ ॥
 यास्तव आतां लक्षण । तुज संन्यासाचें सांगेन ।
 ज्याने येईल कळून । तुज दोघांची अभिन्नता ॥ १९ ॥

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
 निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

जो गेल्याचे स्मरण न करी । लाभासाठीं हांव न धरी ।
 जो कीं मेरू पर्वतापरी । निश्चल राहे अंतरांत ॥ २० ॥
 ' मी, माझें ' हे भाव दोन्ही । उठती न कधीं ज्याच्या मनीं ।
 अर्जुना तूं त्यास जाणी । सदा संन्यासी म्हणून ॥ २१ ॥
 २१ ज्याच्या मनाची ऐशी स्थिति । त्यास उपाधी सोडिती ।
 म्हणून अक्षय सुखप्राप्ति । तया होते विनाश्रमें ॥ २२ ॥
 आतां गृहादिक या ठायां । सोडावें न लागतें तया ।
 कारण अनासक्ति हृदया । त्याच्या बाणली पूर्णपणें ॥ २३ ॥

: १४७ :

पहा आग विझून जाते । मग राखुंडी मागे उरते ।
ती उचलून घेतां येते । धरून कापसामध्येही ॥ २४ ॥
त्यापरी ज्याच्या बुद्धींत । संकल्पाची न उठे मात ।
तया असून उपाधींत । बंध न लागे कर्माचा ॥ २५ ॥
म्हणून होतो कल्पना-नाश । तयीं घडतसे हा संन्यास ।
यास्तव संन्यास वा योगास । दोघां सारखे लेखावे ॥ २६ ॥

सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यग्भयोर्विन्दते फलम् ॥ ४ ॥

परी जे पुरते अज्ञानी । ते न जाणती नीटपर्णी ।
सांख्य-कर्म-योगां मनीं । कीं वैशिष्ट्य काय यांचे ॥ २७ ॥
ते अज्ञानी म्हणून । सहज यांना मानिती भिन्न ।
परी कां दोन दीपांतून । प्रकाश पडे वेगळाला ॥ २८ ॥
यांतील कोणताही ज्यांनीं । एक आचरिला निष्ठेनी ।
आणि त्या अनुभवबळानीं । दर्शन घेतलें तत्त्वांचें ॥ २९ ॥
ते सांख्ययोग कर्मयोग । हे दोन्हीहि विभाग ।
भिन्न न पाहतां एक अंग । ऐक्यभावानें मानिती ॥ ३० ॥

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥

आणि सांख्य जें मिळविती । कर्मयोगानें त्याची प्राप्ति ।
होते सहज म्हणून येती । ऐक्यासी हे मार्ग दोन्ही ॥ ३१ ॥
आकाश आणि अवकाश । यांत भेदाचा नसे लेश ।
तैसें कर्मयोग वा संन्यास । एकरूप जाणतो जो ॥ ३२ ॥

: १४८ :

३१ त्यासीच जर्गीं उजाडलें । आत्मस्वरूप त्यासी दिसलें ।
भेदाविण लक्षांत आले । सांख्य योग दोन्हीं जया ॥ ३३ ॥

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म नचिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥

साधून निष्काम कर्मयोग । जो मोक्षाचा पर्वत उत्तुंग ।
क्रमानें चढतो सवेग । परमानंद लाभे तया ॥ ३४ ॥
परी न घडें ज्याकडून । कर्मयोगाचें अनुष्ठान ।
स्वधर्मा जो विसरून । व्यर्थ भलती हांव धरी ॥ ३५ ॥
तरी त्यासी कांहींहि । लाभ अर्जुना होत नाहीं ।
संन्यासाची कधीं न होई । प्राप्ति तया कर्मनष्टा ॥ ३६ ॥

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥

ज्यानें काढून भ्रमांतून । गुरुबोधानें धुतलें मन ।
आणि तयास केले लीन । आत्मस्वरूपामधें ज्यानें ॥ ३७ ॥
मीठ न पडें समुद्रांत । तोंवर अल्प मर्यादित ।
परी सागरीं पडता होत । सहज त्याच्या एवढें तें ॥ ३८ ॥
तैसे संकल्प टाकिलेलें । मन ज्याचें चिद्रूप झालें ।
तरी अल्पत्व त्याचें गेले । मन तें व्यापी लोकां तिन्हीं ॥ ३९ ॥
आतां कर्ता, कर्म करावें । हें सरलें त्याचें स्वभावं ।
आणि अकर्ता त्या जाणावें । जरी तो करीं सर्व कर्म ॥ ४० ॥

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्ननाच्छन्वपञ्चसन् ॥ ८ ॥

: १४९ :

प्रलपन्विसृजनगुह्यनुमिषन्निमिषन्नपि ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥ ९ ॥

धनंजया ज्याच्याठायीं । मी देह हा भाव नाही ।
 आतां उरेल सांग कायी । त्याच्याजवळीं कर्तेपणा ॥ ४१ ॥
 ऐसे देहत्यागाविण । अव्यक्त परमात्म्याचे गुण ।
 दिसून येती संपूर्ण । निष्काम कर्म योग्याठायीं ॥ ४२ ॥
 एरवीं इतर लोकांपरी । तोही दिसे शरीरधारी ।
 सर्वप्रकारें व्यवहारी । दिसून येतो वागतांना ॥ ४३ ॥
 ४१ तोहि डोळ्यांनीं पाहतो । तोहि कानांनीं ऐकतो ।
 परंतु ना लिस होतो । त्यामधें, हें नवल असें ॥ ४४ ॥
 तोही जाणतो स्पर्शासी । हुंगतो कीं सुगंधासी ।
 जें जें ज्या ज्या समयासी । बोलणें योग्य, बोलतो तें ॥ ४५ ॥
 योग्यरीतीं आहार घेई । टाळावें तें टाकून देई ।
 सुखानें घेतो झोपहि । उचित झोपणें ज्यावेळीं ॥ ४६ ॥
 आपुल्या इच्छेप्रमाणें । तोहि चालतो मार्गानें ।
 अशीं सर्वहीं आचरणें । कर्माचीं दिसतीं त्यापाशीं ॥ ४७ ॥
 हें एकेक सांगू किती । त्याचे श्वासोच्छ्वास चालती ।
 डोळें मिटती उघडती । ऐशीं सहज देहकर्म ॥ ४८ ॥
 अर्जुना पहा त्याचेठायीं । हें सर्वहि जरी राही ।
 परी तो कर्ता नव्हे कांहीं । आत्मानुभवाच्या शक्तीनें ॥ ४९ ॥
 भ्रांतीरूप शय्येवर । स्वप्नसुखें घेरितीं फार ।
 परी तो आतां जागृतीवर । आला ज्ञानाच्या उदयानें ॥ ५० ॥

: १५० :

ब्रह्मण्याथाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ १० ॥

अशा त्या ज्ञानी पुरुषाचे । सर्व व्यापार इंद्रियांचे ।
 चालती सत्तेनें आत्म्याचे । तो केवळ तेथ साक्षी ॥ ५१ ॥
 जैसे दिव्याच्या प्रकाशांत । व्यवहार घडती घरांत ।
 तैशीं सर्व कर्म होतात । कर्म योग्याच्या देहामध्ये ॥ ५२ ॥
 तो सकल कर्म करीं । कर्मबंध न लागे परी ।
 जैसें असून जलांतरी । भिजे ना पान कमळाचें ॥ ५३ ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११ ॥

५१ बुद्धींत नसते जाणीव । मनीं न ये विचार लव ।
 ऐसें कर्म घडे जंव । तें मानावें शरीराचें ॥ ५४ ॥
 हेंच सोप्या शब्दांत । ऐक सांगतो तुजप्रत ।
 अर्भकाची जशी होत- । असते पहा हालचाल ॥ ५५ ॥
 कर्मयोगी तैशापरी । सहजभावे कर्म करी ।
 अहेतुकपणें निर्धारी । केवळ निज शरीरानें ॥ ५६ ॥
 पंचभूतांनीं घडलेला । जेव्हां देह असे झोपला ।
 एकटें मन त्यावेळेला । व्यापार करी स्वप्नापरी ॥ ५७ ॥
 आश्चर्य पहा हें अर्जुना । कशा पसरल्या वासना ।
 देहा न आणितां जागेपणा । सुखःदुखांना भोगविती ॥ ५८ ॥
 न कळतां इंद्रियांप्रति । हे असे जे व्यापार होती ।
 त्यांना केवळ जाणिती । कर्म मनाचें म्हणून ॥ ५९ ॥

: १५१ :

योगी तेंही आचरिति । परी त्यानें न बद्ध होती ।
कारण त्यांनीं संगति । सोडिली अहंभावाची ॥ ६० ॥
आतां पिशाच्चानें पीडित । वा झाल्यासी भ्रांत-चित्त ।
मग केवळ अस्ताव्यस्त । व्यापार करितीं इंद्रियें ॥ ६१ ॥
डोळ्यांनीं तरी पाहती । हांक मारितां ऐकिते ।
शब्द मुखानीं बोलती । परी जाणीव त्याची नसे ॥ ६२ ॥
हें असो, उद्देशावीण । जें जें घडतें आचरण ।
तें केवळ कर्म जाण । इंद्रियांचें अर्जुना तूं ॥ ६३ ॥
श्रीकृष्ण म्हणती अर्जुनातें । ' जाणण्याचें कार्य ' घडतें ।
सगळीकडे जें तयातें । जाणावें कर्म बुद्धीचें ॥ ६४ ॥
६१ मानून बुद्धीचें नेतेपण । कर्म करितीं मनापासून ।
ते मुक्त दिसती तयाहून । लाभली ज्या निष्कर्मता ॥ ६५ ॥
कारण बुद्धीपून देहावरी । ते न गुंतती अहंकारी ।
म्हणून कर्म केलीं तरी । अत्यंत शुद्ध होती ते ॥ ६६ ॥
पार्था अहंकाराविण । जें कर्म घडें हातून ।
तेंच आहे परिपूर्ण । निष्कर्म ऐसें जाणावें ॥ ६७ ॥
या स्थितीचें वर्म जें तें । गुरुकृपेनें कळून येतें ।
पूर्णपणानें तयातें । जाणती ते योगीजन ॥ ६८ ॥
आतां शांतरसाचा पूर । पात्र सोडून उसळे वर ।
बोलण्याच्या जें असे पार । बोल बोलतां आले तें ॥ ६९ ॥
पूर्णपणें इंद्रियें सगळीं । ज्यांच्या स्वाधीन जाहलीं ।
केवळ त्यांना प्राप्त झाली । हें ऐकण्याची योग्यता ॥ ७० ॥

: १५२ :

संत म्हणाले त्यावर । पुरें हें विषयांतर ।
सोड न कथेचा आधार । भंगेल संगति श्लोकांची ॥ ७१ ॥
जें आकळणें कठीण मना ! । लाभें न बुद्धीच्या श्रमांना ।
तें सद्भाग्यानें पहा ना । तुजसी आलें सांगता ॥ ७२ ॥
जें स्वभावतः शब्दातीत । तें सांपडलें बोलण्यात ।
आतां न गुंतावे आणिकांत । कृष्णार्जुन संवाद सांगे ॥ ७३ ॥
श्रोत्यांची उत्कंठा ही अति । जाणोनि निवृत्तिदास म्हणती ।
त्या दोघांचा संवाद पुढती । पुन्हां ऐका सांगतो मी ॥ ७४ ॥
युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ १२ ॥
मग अर्जुना म्हणे श्रीकृष्ण । कृतार्थ पुरुषाचें लक्षण ।
आतां तुज मी सांगेन । नीटपणानें लक्ष देई ॥ ७५ ॥
७१ जो आत्मज्ञानें संपन्न होतो । जो कर्माच्या फळा विटतो ।
त्यास शांतीचा लाभ होतो । बसल्याठायीं घरामधें ॥ ७६ ॥
इतर कर्माच्या बंधनानें । अभिलाषेच्या दाव्यानें ।
फळभोगाच्या खुंट्याकारणें । बांधून असतो ठेविलेला ॥ ७७ ॥
सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ १३ ॥
परी जो असतो ज्ञानी । तो कर्म करी नीटपणीं ।
जेवी फळाची आशा धरोनि । संसारी नर करी कर्म ॥ ७८ ॥
तैशीं कर्म करी सारी । परी वागे न केल्यापरी ।
उदासीन राही अंतरी । न घे, फळ कर्तेपण ॥ ७९ ॥

: १५३ :

मग तो जिकडे पाहतो । तिकडे सुखवर्षाव होतो ।
तो म्हणेल तेथें नांदतो । येऊनिया आत्मबोध ॥ ८० ॥
नऊ द्वारांचें हें शरीर । त्यांतही तो निर्विकार ।
आशा नसल्यानें फळावर । त्याचें कर्म न केल्यापरी ॥ ८१ ॥

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥

वस्तुतः पाहता सर्वेश्वर । जैसा कीं असे निर्व्यापार ।
परी त्याच्याचमुळें विस्तार । निर्माण होतो त्रिभुवनाचा ॥ ८२ ॥
त्यास कर्ता जरी म्हणती । तरी कर्म न स्पर्शें तयाप्रति ।
तयाची ती उदास वृत्ति । बिघडते ना यत्किंचित ॥ ८३ ॥
त्याची न भंगे निर्विकल्पता । तेवी न मोडे अकर्तृता ।
परी सर्वहि महाभूता । उभारी तो समूहानें ॥ ८४ ॥
जगाच्या जीवीं असूनहि । तो कधीं कोणाचा होत नाही ।
जग जन्मतें नष्ट होई । परी पत्ता नसे तया ॥ ८५ ॥

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ १५ ॥

जीवांचीं पापपुण्यें सकळ । न पाहतो असून जवळ ।
साक्षीही न होतो केवळ । मग काय इतर गोष्टी ! ॥ ८६ ॥
जरी नामरूपाच्या स्वरूपांत । सगुणपणें राही खेळत ।
तरीहि न कधीं भ्रष्ट होत । निर्गुणता त्या समर्थाची ॥ ८७ ॥
हाच करीतसे विश्वोत्पत्ति । त्याचें रक्षण वा लय अंतीं ।
असे सर्व लोक बोलती । परी केवळ अज्ञान तें ॥ ८८ ॥

: १५४ :

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥

निःशेष होतां ते अज्ञान । भ्रांतीही जाते मावळून ।
ईश्वराचें अकर्तेपण । मग येतें लक्षामधें ॥ ८९ ॥
अकर्ता आहे ईश्वर । हा विश्वास झाल्यावर ।
तोच मी हा निर्धार । सहज होतो चित्ताचा ॥ ९० ॥
ऐसा विवेक येतां चित्तांत । भेद न उरे त्रिलोकांत ।
तो ' सर्व हें जगचि मुक्त ' । असे पाही अनुभवानें ॥ ९१ ॥
जैसें पूर्व दिशेच्या मंदिरीं । सूर्यराज ये उदयावरी ।
तेव्हां अन्य दिशांचा तरी । अंधार सहज संपतो ॥ ९२ ॥

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥

बुद्धीचा निश्चय होऊन । जाहल्यामुळें आत्मज्ञान ।
तो सर्वकाळीं परिपूर्ण । आपणा मानी ब्रह्मरूप ॥ ९३ ॥
ब्रह्माकार ठेवून वृत्ति । ब्रह्मनिष्ठा बाणवी चित्तीं ।
आणि अखंड दिवसराती । तन्मयतेनें तेथ राही ॥ ९४ ॥
ऐसें व्यापक ज्ञान भलें । ज्याच्या मना शोधीत आलें ।
आतां सांगाया कां उरलें । कीं त्या लाभे समदृष्टि ॥ ९५ ॥
ते आपणां ब्रह्म पाहती । तसेंच विश्वाहि देखिती ।
अर्जुना यांत कोणती । गोष्ट आहे नवलाची ॥ ९६ ॥
सुदैव जैसें कधींहि । दारिद्र्यासी पाहत नाहीं ।
वा न जेवीं ओळख होई । कधीं विवेका भ्रांतीची ॥ ९७ ॥

: १५५ :

८१ वा अंधाराची कल्पना । सूर्य करूं न शके स्वप्ना ।
किंवा अमृताचिया काना । वार्ताहि नसे मृत्यूची ॥ १८ ॥
वा उष्णता असे कशी । हे न ठावुके चंद्रम्यासी ।
तेवीं लवही भेदासी । ज्ञानी न पाही भूतामधें ॥ १९ ॥

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।

शुनि चैव श्रपाके च पण्डिताः समदर्शिनाः ॥१८॥

मग हें चिलट वा हा गज । हा तो चांडाळ वा हा द्विज ।
हें परकें, हा आत्मज । भेद ऐसा उरेल कां ? ॥१००॥
ही गाय पवित्र, हा श्वान । हा श्रेष्ठ पुरुष, हा हीन ।
हें त्यास उरें कोटून । जागृतासी स्वप्न जेवीं ॥१०१॥
अहंकार असतां कांहीं । भिन्नतेची प्रचीति येई ।
तो ज्याजवळीं आधीच नाहीं । तेथें कुठला भेदभाव ॥१०२॥

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।

निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥१९॥

सर्वकाळीं सर्वठायीं । सारखेपणीं भरून राही ।
द्वैत जेथें नुरतें कांहीं । असे अद्वैत ब्रह्म जें ॥१०३॥
तेंच मी आहे निश्चयानें । हें समदृष्टीचें तत्त्व ज्यानें ।
जाणून घेतलें पूर्णपणें । आपुल्याठायीं मर्मासह ॥१०४॥
विषय-संगति टाकितां न । करितां न इंद्रियपीडन ।
परंतु निष्काम राहून । ज्यांनीं भोगिली अलिप्तता ॥१०५॥
अनुसरून लोकरीति । जे लोकामधें वागती ।
परी लोकासम ज्यांचें चित्तीं । अज्ञानासी स्थान नसें ॥१०६॥

: १५६ :

जैसी असून पिशाच्च योनि । लोकां न येते दिसोनि ।
देहधारी तैसा ज्ञानी । जना न येतो ओळखाया ॥१०७॥
वारा वाहूं लागल्यावरी । पाणी खेळतें पाण्यावरी ।
तरंगरूपें त्यास परी । भिन्न मानिती लोक जसें ॥१०८॥
१०१ तैसें सर्वत्र ज्याचें मन । समभावना धरीं पूर्ण ।
नामरूपें असून भिन्न । ब्रह्म जाणें प्रत्यक्ष तो ॥१०९॥
ऐशीं समदृष्टि सर्वांशीं । लाभते ज्या पुरुषासी ।
त्याचें लक्षण आतां तुशीं । संक्षेपानें सांगतों मी ॥११०॥

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।

स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥ २० ॥

जैसें मृगजळाच्या प्रवाहांत । वाहात न जाई पर्वत ।
तैसें न विकार पावें चित्त । त्याचें शुभ वा अशुभानें ॥१११॥
तोच विचारें पाहतां । समदृष्टि जाणें तत्त्वतां ।
आणि जाणावा पंडुसुता । तोच एक ब्रह्म स्वयें ॥११२॥

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।

स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्रुते ॥ २१ ॥

सोडून आत्मस्वरूपाप्रति । जो न घेई इंद्रियवृत्ति ।
तरी नवलाई कोणती । तो न सेवी विषया ही ॥११३॥
सहज अपार सुखांत । आत्म्याच्या जो झाला तृप्त ।
तेथ रमून ना पाहत । बाह्यविषयाकडे कधीं ॥११४॥
जो चंद्रविकासी कमलांत । चांदणें भक्षी सदोदित ।
तो चकोर काय चाटीत । बसे कधीं गारगोट्या ? ॥११५॥

: १५७ :

तैसें आत्मसुख विकसित । जया स्वतःपाशीं झालें प्राप्त ।
त्याचे विषय सहज सुटतात । हें का हवें सांगाया ॥११६॥
एरवीं जरा कौतुकांनीं । पहा विचार करोनि ।
कीं या विषयाच्या सुखांनीं । कोण फसलें जातें तरी ॥११७॥

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।

आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥ २२ ॥

ज्यांनीं आत्मस्वरूप ना पाहिलें । तेच विषयीं रमती भले ।
जेवी भिकारी हपापले । बरें म्हणून कोंडा खाती ॥११८॥
१११ किंवा तान्हेलें हरीण । खरें पाणी विसरून ।
मृगजळासी भुलून । माळाकडे धांव घेते ॥११९॥
तसें न आत्मदर्शन ज्यातें । आत्मसुख न ये अनुभवातें ।
तेच पहा या विषयातें । सुखदायी मानिताती ॥१२०॥
एरवीं विषयीं सुख आहे । हें बोलणेंहि योग्य नोहे ।
उजाडलें कां म्हणतां ये । नभीं विजा चमकल्यानें ॥१२१॥
जरी ऊन वारा पावसांत । रक्षण ढगाच्या सावलींत ।
तरी कां बांधावे लागतात । वाडे उंच तीन तळीं ॥१२२॥
म्हणून सुख म्हणती विषयांत । ते अज्ञानें बडबडतात ।
बचनागाच्या कंदाप्रत । गोड म्हणावें तैसेंच हें ॥१२३॥
जेवीं ग्रहाचें नांव मंगळ । मृगजळासी म्हणती जल ।
तैसेंच सुख म्हणणें बाष्कळ । आसक्तीसी विषयाच्या ॥१२४॥
पुरें बोलणीं हीं सगळीं । नागाच्या फण्याची साउली ।
सांग काय सुखद झाली । कधीं तरी उंदरासी ? ॥१२५॥

: १५८ :

बरें, गळा लाविलें आमिष । मासा जोंवर न गिळी त्यास ।
तैसेंच विषयाच्या संगतीस । मानावें कीं निश्चयानें ॥१२६॥
विरक्त पुरुषाच्या दृष्टीनें । पाहतां विषयांकारणें ।
ते-दिसती पांडुरोगानें । पुष्टता यावी जशी-तसे ॥१२७॥
म्हणून विषयांमधे सुख । ते आद्यंतीं समज दुःख ।
परी तयांना वेडे लोक । भोगल्याविणें राहती ना ॥१२८॥
१२१ विषयाचें स्वरूप सत्य । ते बापुडे न जाणतात ।
म्हणून भोगीत राहतात । अगतिकतेनें विषयासी ॥१२९॥
घाण पुवाच्या चिखलांत । किडे सुखानें वळवळतात ।
त्या निज परिस्थितींत । किळस काय वाटे तया ॥१३०॥
विषयासक्तीनें दुःखी जन । दुःखचि मानिती जीवन ।
राहती बेडुक होऊन । विषयरूपीं चिखलामधें ॥१३१॥
मासे न जला सोडिती । जला सोडितां मरून जाती ।
त्यापरीच होते स्थिति । विषयासक्त पुरुषांची ॥१३२॥
योनी ज्या दुःखदायक । त्या न व्हाव्या निरर्थक ।
म्हणून विषयभोगा लोक । विटती ना वाटते असे ॥१३३॥
ध्यावें गर्भवासाचें संकट । जन्ममृत्यूचे भोगावे कष्ट ।
न थांबता ही चालेल वाट । कोण तरी त्यांच्याविणें ॥१३४॥
विषय टाकितां आसक्तांनीं । कोठें रहावें पातकांनीं ।
संसार हा शब्द जनीं । खोटा न काय ठरेल ॥१३५॥
म्हणोनि माया मिथ्या जरी । तिला यांनींच केली खरी ।
ज्यांनीं विषयाचीं दुःखें पुरीं । घेतलीं सुखाच्या बुद्धीनें ॥१३६॥

: १५९ :

विचार करून पाहतां । दिसे विषयाची दुष्टता ।
यास्तव तूं तिकडे चित्ता । जाऊं न देई चुकूनहि ॥१३७॥
या विषयासी ' विरक्त ' । विष मानून टाकितात ।
सुखरूपी दुःखाप्रत । भुलती ना निरिच्छ ते ॥१३८॥

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्धवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥२३॥

आत्मज्ञान्याजवळ पाही । या विषयाची वार्ताच नाही ।
स्वाधीन ठेविल्या ज्यांनीं देहीं । कामादिक सर्व वृत्ति ॥१३९॥
जयांनी भोगिली अंतरीं । ती आत्मसुखाची माधुरी ।
ते बाह्य विषयांची खरी । मुळीं न जाणती भाषाही ॥१४०॥
१३१ फळापासून वेगळा । पक्षी जेवीं खातो फळा ।
तसें न हे, भोक्तेपणाला - । यथे विसरलें पाहिजे ॥१४१॥
आत्मसुख भोगितां, वृत्तींत । अशी एक अवस्था येत ।
दूर होतो ज्या स्थितींत । पडदा अहंकाराचा ॥१४२॥
मग सर्व भावानिशीं । जीव झोंबे त्या सुखाशीं ।
विसरूनिया भिन्नतेसी । गाढ देई आलिंगन ॥१४३॥
कवळी आपणा आपण । हें या मिठीचें लक्षण ।
पाण्यांत पाणी मिसळून । वेगळें ना दिसें जेवीं ॥१४४॥
वायू विरतां आकाशांत । भाषेंतही नुरें द्वैत ।
तसेंच या सुखभोगांत । आत्मरूप होतें सुख ॥१४५॥
अशी द्वैताची भाषा सरतां । जरी म्हणो झाली एकता ।
तरी तें ठायीं कोण ज्ञाता । साक्षी म्हणून उरतो कां ? ॥१४६॥

योऽन्तः सुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥

असो, जें न बोलतां यावें । तें कां बोलून दाखवावें ।
हें मर्म जाणती स्वभावें । जे असती ब्रह्मनिष्ठ ॥१४७॥
असा भोगून आत्मानंद । जे आपसांत झाले धुंद ।
ते मी मानीतसे संबंध । -पुतळे ब्रह्मैक्यभावाचे ॥१४८॥
ते आनंदाची प्रतिकृति । जणूं सुखाचे अंकुर फुटती ।
वा विहार करण्याप्रति । मंदीर आत्मबोधाचें ॥१४९॥
ते विवेकाचें वसतिस्थान । परब्रह्माचे स्वभाव जाण ।
वा ब्रह्मविद्या बसे नटून । शृंगारूनी निजदेहा ॥१५०॥
ते सत्त्वाची सात्विकता । ते चैतन्याची आत्मसत्ता ।
ऐसें वर्णन करूं जातां । निवृत्तिनाथ म्हणती कीं ॥१५१॥
१४१ अरे एकेक ऐशापरी । वर्णन करिशी कोठवरी ।
संतांच्या स्तवनाभीतरीं । तन्मय होऊन जाशीं तूं ॥१५२॥
मग तुजसी नुरे भान । कथेचें होतें विस्मरण ।
बोलसी विषयासी सोडून । जरी रसाळ असतें तें ॥१५३॥
परी तें रसाळ वर्णन । आतां घ्यावें आवरून ।
येथें ग्रंथार्थाचे लावून । दीप तेवढे ठेवावें ॥१५४॥
संतांच्या हृदयमंदिरीं । अर्थबोधाची उषा करी ।
जी मंगल सर्वतोपरी । शोभते आत्मप्रकाशानें ॥१५५॥
ऐसा सद्गुरूचा आदेश । मिळाला ज्ञानेश्वरांस ।
मग ते म्हणती श्रोतयांस । कृष्ण बोलला तें ऐका ॥१५६॥

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥१५॥

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥१६॥

पार्था अनंत सुखाच्या डोहांत । ते पोंचले तळापर्यंत ।
आणि स्थिरता पावून तेथ । तन्मय झाले पूर्णपणे ॥१५७॥
अथवा शुद्ध आत्मज्ञाने । जो आपणा विश्व जाणें ।
तरी मानावें त्या, सुखानें । देही असुनी परब्रह्म ॥१५८॥
परब्रह्म ज्या म्हणती । ती नसे सामान्य स्थिति ।
खरोखरी श्रेष्ठ अति । सीमाविहीन अव्यय तें ॥१५९॥
पूर्ण निष्काम ज्यांची वृत्ति । तेच तेथें प्राप्त होती ।
थोर ऋषि जे सन्मति । तेच घेऊं शकती त्या ॥१६०॥
जे असती वैराग्ययुक्त । त्यांनाच तें प्राप्त होत ।
संशयहीन ज्यांचें चित्त । तेच भोगू शकती त्या ॥१६१॥
ज्यांनीं विषयांपासून । चित्त घेतलें हिरावून ।
आणि आपुल्या स्वाधीन । केलें जिंकून तयासी ॥१६२॥
ते त्या परब्रह्माठायीं । एकदां लीन झाल्या पाही ।
पुन्हां पार्था ते कधींहि । वृत्तीवरी येतात ना ॥१६३॥
जे कीं आत्मज्ञान्यांचें । मोक्षरूप ध्येय साचें ।
ऐशा त्या परब्रह्माचे । स्वरूप होती पुरुष ते ॥१६४॥
यापरी हें कसें घडतें । कीं देहीं ब्रह्मत्व लाभतें ।
हें विचारिसी तरी तूतें । सांगतो तें थोडक्यांत ॥१६५॥

: १६२ :

स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥२७॥

१५१ वैराग्याच्या आधारावर । विषया करिती तडीपार ।
आणि देहीं मन एकाग्र । करिती सर्व वृत्तींसह ॥१६६॥
मग इडा पिंगला सुषुम्ना । या नाड्यांच्या संगमस्थाना ।
जेथ भिंवया एकमेकींना । येऊनिया भेटती ॥१६७॥
तेथेंच भ्रूमध्यावर । निजदृष्टि करून स्थिर ।
प्रयत्नानें योगीवर । अंतर्मुख करिती तिला ॥१६८॥
नाकपुडी डावी उजवी । ख्यात इडा पिंगला नांवी ।
तेथें वायूची गती व्हावी । ती ते घेती रोधुनी ॥१६९॥
मग कुंभका साधिती । प्राणापाना एकवटती ।
आणि त्यासह चित्ताप्रति । करिती आकाशसंचारी ॥१७०॥

यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।

विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥२८॥

जैसे जल सर्व रस्त्यांतलें । घेऊन गंगा सागरीं मिळे ।
मग एकएका वेगळें । येत नाहीं निवडावया ॥१७१॥
तैशा निरनिराळ्या वासना । लोप पावती अर्जुना ।
वायु ज्या समयीं मना । विलीन करितो आकाशीं ॥१७२॥
ज्या मनाच्या पडद्यावर । संसारचित्र घें आकार ।
तें मन लीन झाल्यावर । संसार न ये प्रत्यया ॥१७३॥
जैसे पाणी आटल्यावर । कोरडें होते सरोवर ।
आतां तेथें खरोखर । प्रतिबिंब पडेल कां ? ॥१७४॥

: १६३ :

मनाचें मनपण संपतां । कोठे राहिल अहंता ।
म्हणोनि तो देहीं असतां । ब्रह्म होतो अनुभवानें ॥१७५॥

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।

सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥१२९॥

आम्हीं जे कथिलें मागुती । कीं शरीरांत ब्रह्म होती ।
तयांना ती लाभते स्थिति । या सांगितल्या मार्गानें ॥१७६॥
यमनियमांचे डोंगर । अभ्यासाचे सागर थोर ।
ओलांडून ते झाले पार । मग पावले ब्रह्मत्वा ॥१७७॥
शुद्ध करून आपणासी । ओळखिलें या प्रपंचासी ।
मग शाश्वत ब्रह्मासी । तद्रूप होऊन राहिले ॥१७८॥
१६१ योगमार्गाचें रहस्य ऐसें । तेथें कथिलें हृषीकेशें ।
सुज्ञ पार्थ तेणें मानसें । आश्चर्यानें चकित झाला ॥१७९॥
तें जाणिलें कृष्णानें । मग हांसोनि पार्था म्हणे ।
काय आमुच्या बोलण्यानें । चित्त उत्सुक झालें तुझें ॥१८०॥
तरीं पार्थ म्हणे प्रेमांनीं । श्रीकृष्णा तूं अंतर्ज्ञानी ।
जाणिलासी पूर्णपणीं । भाव माझ्या चित्तांतला ॥१८१॥
मी जें विचारण्या योजिलें । तें तुम्ही आधींच जाणिलें ।
तरी आतां जें सांगितलें । तेंच करावें स्पष्ट पुन्हां ॥१८२॥
नदी पोहून करणें पार । त्याहून सोपा पायउतार ।
तैसा सुलभ वाटे साचार । दाखविलेला मार्ग तुम्हीं ॥१८३॥
ज्ञानमार्गाहुनी येथें । सुलभता आहे वाटते ।
मजसारिख्या अशक्तातें । जरी वेळानें यश लाभें ॥१८४॥

: १६४ :

परी वेळानें यश लाभेल । हाही विश्वास पुष्कळ ।
तो विलंब सोसवेल । निश्चितीनें सिद्धीच्या ॥१८५॥
आतां श्रीहरि ! म्हणोनि । पुन्हां करावी उजळणी ।
जरी सांगवें विस्तारांनी । तरी सांगोपांग सांगा ॥१८६॥
तेव्हां कृष्ण ' हो कां ' म्हणती । मार्ग हा रुचे तुजप्रति ।
तरी आम्हांसी काय क्षति । ऐक सांगतों आनंदे ॥१८७॥
अर्जुना तूं ऐकितोसी । ऐकून वर्तनीं आणिसी ।
तरी येथे सांगण्यासी । काय संकोच आम्हांते ॥१८८॥
देव आधींच वत्सल । त्यांत भेटला प्रेमळ ।
आतां कुणा वर्णवेल । अद्भुतता त्या प्रेमाची ॥१८९॥
१७१ श्रीकृष्णाची कृपादृष्टि । करी कारुण्याची वृष्टि ।
किंवा झाली नवी सृष्टि । तेथें वात्सल्य-प्रेमाची ॥१९०॥
हें कांहीच उमजें न । न ये कराया वर्णन ।
काय अमृतापासून । दृष्टि निर्माण झाली ती ॥१९१॥
वा अर्जुनाच्या प्रेमासी । पिओनि धुंदी चढली तिशीं ।
म्हणून मोहानें अर्जुनासी । सोडून जाणें जाणते ना ॥१९२॥
असो जो बोलणें वाढतें । तो तो कथा दुरावते ।
तरीहि त्या वात्सल्यातें । यथार्थतेनें वर्णवेना ॥१९३॥
यांत नवल कांहीं नसें । ईश्वर कोणा कळतसे ।
जो स्वतः ना जाणतसे । स्वयें आपुलें मोठेंपण ॥१९४॥
परी वरी भगवंतांनीं । म्हटलें आशय जाणुनी ।
बळेंच अर्जुनालागुनी । ' अरे बाबा ! ऐक ' असें ॥१९५॥

: १६५ :

त्यायोगें वाटलें मला । कीं अर्जुनाच्या प्रेमाला ।
 श्रीकृष्ण हा मोहित झाला । म्हणोनि सांगे आग्रहानें ॥१९६॥
 अर्जुना ज्या प्रकारांनीं । बोध होई तुझ्या मनीं ।
 त्यारीतीनें कौतुकांनीं । सर्व सांगेन आतां तुला ॥१९७॥
 कशास म्हणती तरी योग । तयाचा काय उपयोग ।
 वा आचरायाप्रति सांग । अधिकार तेथें कोणाचा ॥१९८॥
 ऐसें जें जें सर्व कांहीं । शास्त्रांतरीं कथिलें पाही ।
 तें मी तुजसी ये ठायीं । आतां सांगेन विस्तारें ॥१९९॥
 तूं ऐकावें देऊन चित्त । ऐसें म्हणाले भगवंत ।
 आणि मग जें कथिलें वृत्त । षष्ठाध्यायीं गोविलें तें ॥२००॥
 अर्जुनाविषयींच्या सख्यांत । बाध न आणितां किंचित ।
 अष्टांगयोगाचें समस्त । वर्णन करील श्रीकृष्ण ॥२०१॥
 तें मी आतां आपणापुढती । सांगेन कीं स्पष्ट रीति ।
 ऐसें श्रीज्ञानदेव म्हणती । शिष्य निवृत्तिनाथांचें ॥२०२॥

: १६६ :

॥ श्रीशंकर ॥

अनुवाद ज्ञानेश्वरी

३८०१२११३८३३स्वस्ति

अध्याय सहावा

श्रीगणेशाय नमः ।

१ मग धृतराष्ट्र म्हणें संजय । ऐका तुम्ही हा अभिप्राय ।
 योगरूप जो सांगता होय । अर्जुनाप्रति श्रीकृष्ण ॥ १ ॥
 ब्रह्मरसाचें मिष्ट भोजन । अर्जुनास देई नारायण ।
 तेवेळीं पाहुणे म्हणून । आम्ही पोचलों ते ठायीं ॥ २ ॥
 कैसी देवाची थोरवी । कुणी तान्हेला जल सेवी ।
 परी तयाची घेतां चवी । तें तों अमृत निघालें ॥ ३ ॥
 तैसें मज तुम्हां आतां झालें । तत्त्वज्ञान अचानक भलें ।
 कल्पना नसतां लाभलें । ये ठायीं हे अत्युत्तम ॥ ४ ॥
 तेव्हां धृतराष्ट्र म्हणाला । कां बोलसी व्यर्थ बोला ।
 आम्ही तें कांहीं तुजला । विचारलेलें नव्हतें कीं ॥ ५ ॥

: १६७ :

राजाच्या या बोलण्याने । त्याचें मन जाणिलें संजयानें ।
 म्हणे पुत्रांच्या प्रेमानें । घेरलें आहे चित्त याचें ॥ ६ ॥
 मनी हांसून संजय म्हणें । म्हातारा बिघडला मोहानें ।
 कृष्णार्जुनांचें हें बोलणें । एरवीं आहे उत्कृष्ट ॥ ७ ॥
 परी तें कैसें रुचेल यासी । उजाडेल कां जन्मांधासी ।
 तरी उघड संजयासी । बोलवेना भयानें हें ॥ ८ ॥
 परंतु तो निजचित्तांत । संतुष्ट जाहला अत्यंत ।
 कारण त्यासी झाला प्राप्त । संवाद कृष्ण-अर्जुनांचा ॥ ९ ॥
 त्या संवादाच्या श्रवणानें । तृप्त झाला आनंदानें ।
 भाषणानुरोधे आदरानें । सांगू लागला धृतराष्ट्रां ॥ १० ॥
 अध्याय सहावा गीतेचा । आहे अत्यंत महत्त्वाचा ।
 जैसा लाभ अमृताचा । झाला क्षीरसमुद्रांतुनी ॥ ११ ॥
 ११ मंथनें काढिलें अमृत । तसा गीतार्थ हा सारभूत ।
 वा हा पैलतीर शोभत । विवेकरूपी सागराचें ॥ १२ ॥
 वा योगाच्या ऐश्वर्याचें । उघडलें हें कोठार साचें ।
 कुणीही निज उन्नतीचें । साधन येथें मिळवावें ॥ १३ ॥
 आदिशक्ति जयाठार्या । विश्रांतीसि येऊन राही ।
 शब्दब्रह्म वेदासीही । मौन घ्यावें लागें जिथें ॥ १४ ॥
 ज्या निर्विकल्प स्थितींत । राहून बीज-भावांत ।
 पुढें होते अंकुरित । वेल गीतारूपी ही ॥ १५ ॥
 तो हा सहावा अध्याय । सांगेन शब्दे काव्यमय ।
 म्हणून तुम्ही निजहृदय । सावध करून एका हो ॥ १६ ॥

माझें कौतुकें मराठी बोल । अमृता पैजेनें जिंकितली ।
 ऐसीं मी अक्षरें रसाळ । गीता सांगतां मेळवीन ॥ १७ ॥
 शब्द असे हे कोमल । जे सप्तस्वराहून मंजुळ ।
 हे असा वेध लावतील । कीं वाटावा सुगंध फिका ॥ १८ ॥
 ऐसा यांचा रसाळपणा । कीं जिभा फुटतील कानांना ।
 इंद्रियें मोहून शब्दांना । परस्परांशीं भांडतील ॥ १९ ॥
 सहजपणानें शब्द होय । जरी कानाचाचि विषय ।
 तरी रसाळपणानें प्रिय । रस वाटे जिभेसी हा ॥ २० ॥
 सुवासाची घ्राणेंद्रियासी । आवडी असते विशेषीं ।
 तरी हा शब्द नासिकेसी । सुखवी सुगंधी होऊनी ॥ २१ ॥
 याठार्यांची शब्दरचना । समाधान देई डोळ्यांना ।
 वाटेल उघडली तयांना । सौंदर्याची खाण येथ ॥ २२ ॥
 वाक्य पुढें ठाकतां पूर्ण । भेटण्या धावें बाहेर मन ।
 दोन्हीं भुजा सरसावून । आलिंगाया शब्दासी ॥ २३ ॥
 असें माझें माझें म्हणून । इंद्रियें करितीं भांडण ।
 तरी हे शब्द समाधान । सारखें करिती सर्वांचें ॥ २४ ॥
 जैसा सहस्रकर भास्कर । एकटा उदया आल्यावर ।
 सर्व जगाचे व्यापार । घडवी तया जागवुनी ॥ २५ ॥
 २१ तैसें शब्दांचें व्यापकपण । येथ नसें साधारण ।
 चिंतामणीचे सर्व गुण । दिसती येथें मार्मिकासी ॥ २६ ॥
 असो शब्दांचीं ताटें ठेविलीं । मोक्षाचीं पक्कानें वाढिली ।
 अशी पंगत मी मांडिलीं । येथें निष्काम सज्जनासी ॥ २७ ॥

अखंड अक्षय आत्मज्योति । ठाणवई समजावी ती ।
जेवावें ती घेऊन पुढती । कळूं न देतां इंद्रियांना ॥ २८ ॥
श्रवणाच्याही बंधांतुनी । सुटावें लागेल श्रोत्यांनीं ।
केवळ मनाच्या कानांनीं । भोगिलें पाहिजें शब्दां या ॥ २९ ॥
शब्दांचीं सोलून टरफलें । पाहिजें अर्थब्रह्मा भेटलें ।
तरीच तन्मय होण्या मिळें । सुखें होऊन सुखरूप ॥ ३० ॥
कोमलता येईल ऐशीं । तरी ती पडे उपयोगासी ।
अन्यथा मुक्यानें बहिन्याशीं । चर्चा करावी होय तसें ॥ ३१ ॥
परी हें सर्व असो आतां । निवडायासी नको श्रोता ।
निष्काम जे ते स्वभावता । असती येथें अधिकारी ॥ ३२ ॥
आत्मलाभासाठीं ज्यांनीं । इहपरसुखें ओवाळुनीं ।
टाकिलीं, घ्यावी गोडी त्यांनीं । येथीची, अन्या न कळे ती ॥ ३३ ॥
कावळा न ओळखी चंद्रासी । हा ग्रंथ न कळे सामान्यासी ।
चंद्राविणें चकोरासी । खाद्य दुसरें आवडेना ॥ ३४ ॥
तेवीं सज्ञानी जे होती । ते या ग्रंथीं रुचि घेती ।
परि अज्ञानी जनाप्रति । गांव चुकलें वाटें इथें ॥ ३५ ॥
असो विशेषें हें वर्णन । करायाचें न कारण ।
ओघानें आलें म्हणून । थोडें बोलून गेलों मी ॥ ३६ ॥
^{३१} त्याची मजसी कृपेनीं । क्षमा करावी सज्जनांनीं ।
आतां कथिलें श्रीकृष्णांनीं । तेंच आपणा निवेदीन ॥ ३७ ॥
ज्याचें कराया आकलन । बुद्धीसहि वाटें कठीण ।
तयासी शब्दांत आणून । बोलणें कां शक्य होई ? ॥ ३८ ॥

परी निवृत्तिनाथ सकृप । हेच मज जाहले दीप ।
त्यांच्या प्रकाशांत मी रूप । पाहीन कृष्णाच्या बोधाचें ॥ ३९ ॥
जेथ दृष्टिहि ना पोंचते । दृष्टीवीण पाहतां ये तें ।
जरी भाग्यानें लाभतें । बळ अतीन्द्रियज्ञानाचें ॥ ४० ॥
जें न लाभतें किमयेंत । तें सोनें मिळें लोखंडांत ।
जरी सांपडला हातांत । परीस तो सुदैवानें ॥ ४१ ॥
तैशी सद्गुरुकृपा होतां । नाहीं दुर्घट, कांहीं करितां ।
ज्ञानदेव म्हणती मज आतां । अपारपणें लाभली ती ॥ ४२ ॥
त्या बळें मी बोलूं शकेन । शब्दें अव्यक्ता व्यक्तवीन ।
अतीन्द्रिय परी भोगवीन । मी इंद्रियाकरवीं तें ॥ ४३ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।

स संन्यासी च योगी च न निरमिर्न चाक्रियः ॥ १ ॥

एका यश, श्री, औदार्य, । ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य ।
या साही गुणांचा समुदाय । जेथें घेई विश्रांति ॥ ४४ ॥
म्हणून त्या भगवंत म्हणती । जो निःसंगाचा सांगाती ।
तो म्हणाला अर्जुनाप्रति । चित्त देऊन एके हें ॥ ४५ ॥
कर्मयोगी आणि संन्यासी । हे एक, न मानी भिन्न त्यासी ।
विचार करतां प्रत्ययासी । दोन्ही येती एकपणें ॥ ४६ ॥
टाकितं नामाच्या भिन्नतेस । तरी जो योग तो संन्यास ।
ब्रह्मस्थितींत ना अवकाश । या दोघांच्या भिन्नतेसी ॥ ४७ ॥

४१ जशीं वेगळीं घेऊन नांवे । एका पुरुषा बोलवावे ।
किंवा एकाच गांवा जावे । जैसे दोन्ही मार्गांनीं ॥ ४८ ॥
अथवा तें एकचि पाणी । ठेवावे नाना पात्रीं भरोनी ।
तशी भिन्नता ही असे जाणी । योग आणि संन्यासाची ॥ ४९ ॥
एक मतानें तयाला । योगी म्हणून मानिला ।
जो फळाच्या आसक्तीला । सोडूनिया कर्म करीं ॥ ५० ॥
पृथ्वी अहंकाराविण । वनस्पतीस करी उत्पन्न ।
आणि तयांच्या पासून । फळ कांहीं अपेक्षी ना ॥ ५१ ॥
तैसें वर्णाश्रमाप्रमाणें । वा कुलपरंपरेनें ।
जें जें जयावेळीं करणें । स्वधर्मानें विहित ठरें ॥ ५२ ॥
तें तें सारें योग्य करी । परी अहंता न तेथें धरी ।
आणि न ठेवी अंतरीं । आसक्त-बुद्धि फळाविशीं ॥ ५३ ॥
ऐसें जयाचें वर्तन । तो संन्यासी म्हणून ।
ओळखावा, तोच पूर्ण । कर्मयोगी निश्चयानें ॥ ५४ ॥
जो नित्य नैमित्तिक उत्तम । बंधक म्हणून टाकीं कर्म ।
आणि तेथेंच अविरामें । अन्य कार्ये करू लागे ॥ ५५ ॥
काढून टाकी लेप एक । वरी लगेच लावी आणिक ।
तैसा दुराग्रहाचा सेवक । तो भोगितो कष्ट वायां ॥ ५६ ॥
गृहस्थाश्रमाचें तें शिरीं । ओझें आधींच आहे भारी ।
संन्यासाचें त्यांत वरी । कर्म लावून घेई तो ॥ ५७ ॥
५१ म्हणून अग्निसेवा न सोडितां । कर्माचरणें न टाळितां ।
योगाचें सुख तत्त्वता । आपुल्याठायीं भोगता ये ॥ ५८ ॥

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥
जो संन्यासी तोच योगी । ऐशी एकवाक्यता जर्गी ।
शास्त्रें कथिलीं लोकालागीं । झेंडे हातीं नाचवून ॥ ५९ ॥
संकल्पाचा होता त्याग । तोच संन्यास तोच योग ।
ऐसें अनुभवानें सवेग । एक सत्य कळून ये ॥ ६० ॥
आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥
योगरूप पर्वतावरी । चढण्याची ज्या आस्था खरी ।
त्यानें कर्ममार्गाची पायरी । चढायासी चुकूं नये ॥ ६१ ॥
यमनियमांचा पायथा आधीं । पायवाट-आसनें सार्धीं ।
मग चढून पोचें, मधीं । प्राणायामाचा खडा चढ ॥ ६२ ॥
मग प्रत्याहाराचे कडे । बुद्धीसही जे निसरडे ।
माघार घेती ज्याच्यापुढें । पण सोडून हटयोगी ॥ ६३ ॥
परी साधक प्रत्याहारी । त्या निराधार कड्यावरी ।
अभ्यासाच्या बळावरी । मार्ग काढिती हळूहळू ॥ ६४ ॥
वैराग्यरूपी नखांनीं । खोवून धरिती बिलगुनी ।
त्या अवघड कड्यावरुनी । हळूहळू सरती पुढें ॥ ६५ ॥
मग जिंकिलेला पवन । त्याचें करून वाहन ।
योगी पोचतो येऊन । पठारावरी धारणेच्या ॥ ६६ ॥
पठारींच्या विस्तृत । मार्गे राहून चालत ।
ध्यानाच्या शिखरापर्यंत । येऊन, टाकी तें मार्गे ॥ ६७ ॥

मग मार्ग चालणें संपतें । प्रवृत्तीची हाव पुरते ।
 साध्यसाधन एक होतें । समरसून समाधीसी ॥ ६८ ॥
 जेथें पुढें कांहीं नुरतें । स्मृति मागची संपते ।
 अशा ऐक्याच्या भूमिकेतें । समाधी राही निश्चयें ॥ ६९ ॥
 ६९ ऐशा उपायांनीं योगांत । जो अत्यंत निष्णात ।
 त्या योग्याच्या लक्षणांप्रत । ऐक तुजसी सांगतों मी ॥ ७० ॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषजते ।

सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

ज्याच्या इंद्रियांच्या घरी । विषयांची न होते वारी ।
 स्वस्थ झोपला निर्धारी । आत्मबोधाच्या गुहेंत जो ॥ ७१ ॥
 सुख-दुःखें धक्के देतीं । तरी न मना ये जागृती ।
 जरी विषय जवळ येती । तरी जाणिव नसे तया ॥ ७२ ॥
 जरी तयाचीं इंद्रियें सारीं । कर्में करितीं परोपरी ।
 तरी तयाच्या अंतरीं । फळाविषयीं इच्छा नसे ॥ ७३ ॥
 जो देहधारी असून । ऐशापरी ये दिसून ।
 जागृती ज्या निद्रेसमान । योगारूढ म्हणे तया ॥ ७४ ॥

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

तेथ अर्जुन म्हणे कृष्णासी । ऐकतां वाटे आश्चर्यासी ।
 अशी ही योग्यता तयासी । कोणी दिली सांग कृष्णा ॥ ७५ ॥
 तेव्हां हांसून कृष्ण म्हणे । नवलाचें हें तव बोलणें ।
 अद्वैतामधें या कवणें । काय द्यावें कवणासी ॥ ७६ ॥

: १७४ :

अविवेकाचीं अंथरुणें । तेथ माया निजवी बळानें ।
 तई जीव भोगितो दुःस्वप्नें । जन्ममृत्यूचीं परोपरी ॥ ७७ ॥
 मग सहसा ये जागृति । तयीं कळते सर्व भ्रांति ।
 ऐशी उमजे सत्यस्थिति । ती ही ठायीं आपुल्याचि ॥ ७८ ॥
 म्हणून आपला आपण । घात करिती सर्व जन ।
 देऊन निज अंतःकरण । मिथ्या देहाभिमानाकडे ॥ ७९ ॥

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥

७९ विवेकें टाकितां अहंता । लाभे सिद्ध स्व-रूपता ।
 असें सहज यें साधितां । कल्याण आपणा आपुलें ॥ ८० ॥
 अन्यथा कोशकिड्यापरी । आपुला आपण होतो वैरी ।
 ज्यानें श्रेष्ठ म्हणून शरीरीं । आत्मबुद्धि ठेविलीसे ॥ ८१ ॥
 लाभाच्या नेमके वेळें । आंधळेपणाचे डोहाळे ।
 करंट्यास होती, तो डोळे । आपुले आपण झांकितो ॥ ८२ ॥
 वेड लागलेला भ्रमानें । तो मी नव्हे दुसरा म्हणे ।
 भलतेंच वेड तयानें । घेतलें असें ऐशापरी ॥ ८३ ॥
 असावा तोच आहे खरा । परी न पटे त्याचें अंतरा ।
 काय स्वप्नामधला सुरा । प्रत्यक्ष ठार करूं शके ॥ ८४ ॥
 जसें पोपटाच्या भारानें । फिरून उलटावें नळीनें ।
 तयीं उडून जावें पोपटानें । परी शंका आडवी तया ॥ ८५ ॥
 व्यर्थ भयें तो मुरडी मान । छाती आवळी घाबरून ।
 चवड्यामधें धरून । नळी राहे घट्टपणें ॥ ८६ ॥

: १७५ :

म्हणे मी गेलों बांधला । या भ्रमपाशांत गुंतला ।
 अधिक गुंतवी पंजाला । मुक्त असून मुळामधें ॥ ८७ ॥
 कारणाविण असा गुंते । सांग बांधिले कुणी त्यातें ।
 ओढून काढितां तयातें । तुटे, परी न सोडी नळी ॥ ८८ ॥
 म्हणून आपण आपणां । वैरी असतो अर्जुना ।
 जो वाढवी देहाभिमाना । संकल्पून तसें चित्तीं ॥ ८९ ॥
 खोट्याचा अभिमान परी । विवेकानें जो न धरी ।
 तयासी म्हणे श्रीहरी । आत्मज्ञानी समजावें ॥ ९० ॥

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥

८९ आणि ज्यांनीं आपुलें मन । घेतलें आहे जिंकोन ।
 ज्याच्या सर्व कामना पूर्ण । शांत झाल्या मनोजयें ॥ ९१ ॥
 आतां अर्जुना तयाते । परमात्म्यासी भेटण्यातें ।
 दूर न कोठें लागतें । जावयासी अन्यत्र ॥ ९२ ॥
 हिणकसांतले जाता हीण । तेंच होतें शुद्ध सुवर्ण ।
 तैसें संकल्पाचें निरसन । होता, जीव ब्रह्म आहे ॥ ९३ ॥
 घट भंगून गेल्यासी । घटांतल्या अवकाशासी ।
 मिळून जावया आकाशीं । अन्यत्र जावें लागतें कां ॥ ९४ ॥
 तैसा मिथ्या देहाभिमान । समूळ गेल्या निरसून ।
 तरी परमात्मा व्यापून । सर्वत्र असे मुळांतचि ॥ ९५ ॥
 आतां संपलें शीतउष्ण । सुखदुःखें जातीं लोपून ।
 हा मान वा हा अपमान । असें बोलणें उरतें ना ॥ ९६ ॥

: १७६ :

ज्या मार्गानें सूर्य जाई । प्रकाश तेथें भरून राही ।
 तसें यातें जें प्राप्त होई । स्वरूप होतें तें याचें ॥ ९७ ॥
 मेघांतून धारा सुटती । त्या समुद्रासी न बोंचती ।
 तसें ऐक्यभावे न भासतीं । शुभाशुभें योगिराजा ॥ ९८ ॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।

युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाश्चनः ॥ ८ ॥

आतां हें जें दिसणारें । विज्ञानात्मक विश्व सारें ।
 तें ज्यासी आत्मविचारें । व्यर्थ जाहलें मिथ्यापणें ॥ ९९ ॥
 मग तो योगी आत्मज्ञानी । जें जें पाहतो लोचनीं ।
 तें तें आपण होऊनी । राहिलों हें दिसें तया ॥ १०० ॥
 व्यापक किंवा मर्यादित । ऐसी चर्चा करण्यांत ।
 आतां नुरल्यामुळें द्रैत । अर्थ कांहीं राहिला ना ॥ १०१ ॥
 ऐसा असून शरीरीं । करी ब्रह्माची बरोबरी ।
 ज्यानें निज इंद्रियें सारीं । जिंकून असतीं घेतलीं ॥ १०२ ॥
 ११ तोच मानावा जितेंद्रिय । योगयुक्तहि तोच होय ।
 कधींहि न ज्याचें हृदय । सान थोर हा भेद जाणें ॥ १०३ ॥
 मेरूपर्वता एवढें । ढीग सोन्याचे आले पुढें ।
 वा मातीचे कांहीं खडे । त्या जो मानी सारखेंच ॥ १०४ ॥
 शुद्ध तेजस्वी रत्न जरीं । पृथ्वीमोलाचें आलें करीं ।
 तरीं त्यासी दगडापरी । मानीं ऐसा निरिच्छ जो ॥ १०५ ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।

साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥

: १७७ :

आतां, अद्वैत स्थितींत । शत्रू मित्र न उरतात ।
 उदास वा चिंती हित । भेदकल्पना हीहि नुरे ॥१०६॥
 सर्व विश्व झालों मीचि । ऐशी प्रतीति जयाची ।
 शत्रुता त्यासी न कोणाची । बंधु त्याचा कोणी नसे ॥१०७॥
 मग ना तयाच्या दृष्टीस । उच्चनीच ऐसा विशेष ।
 लोहाप्रति लागता परीस । कसांत उणीव राहे ना ॥१०८॥
 बावन्न कशी होत सोनें । जैसे परिसाच्या स्पर्शानें ।
 तैसें चराचर साम्यानें । प्रकाशें त्याच्या बुद्धीमधें ॥१०९॥
 विश्वरूप हे अलंकार । जरी शोभती विविधाकार ।
 तरी ते सर्वहि प्रकार । एका ब्रह्मरूप सोन्याचे ॥११०॥
 ऐसें सत्य-वस्तु-ज्ञान । धारण करी त्याचे मन ।
 तो न फसला जाई म्हणून । आकाराच्या कवचानें ॥१११॥
 जसें पाहतां वस्त्राकडे । तंतूच दिसती तेवढे ।
 सूक्ष्मतेच्या दृष्टी पडे । त्यावीण ना अन्य कांहीं ॥११२॥
 १०१ ऐसी प्रतीति होते जया । तीच मिळे अनुभवाया ।
 तरीच समबुद्धी तया । म्हणावें हें न अन्यथा ॥११३॥
 त्याचें नांव तीर्थासमान । पावन, दर्शन दे समाधान ।
 त्याच्या संगती भ्रांत जन । पावती ब्रह्मभावासी ॥११४॥
 पहा तयाच्या बोलांतून । धर्मास लाभें जीवन ।
 सिद्धीचें करी ' निर्माण ' । पार्था त्याची कृपादृष्टि ॥११५॥
 सुखें सर्व प्रकारचीं । स्वर्गीचीं वा भूवरीचीं ।
 मिळवून देणें ही ज्याची । सहज लीला असते कीं ॥११६॥

: १७८ :

केवळ त्याच्या स्मरणानें । योग्यता ये त्याप्रमाणें ।
 त्या श्रेष्ठाची स्तुती करणें । होतें सर्वांच्या हिताचें ॥११७॥
 मावळणें नाही जयास । असा उगवे अद्वैत दिवस ।
 मग तो ठेवी आपणास । निमग्न सदा स्वात्मसुखीं ॥११८॥
 योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
 एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥
 ऐसा विवेक जया होय । तो होतसे अद्वितीय ।
 तिन्ही लोकीं त्याचा ठाय । म्हणून उपाधीशून्य तो ॥११९॥
 ऐसीं लोकोत्तर लक्षणें । योगयुक्ताचीं श्रीकृष्णें ।
 आपुल्या व्यापकपणानें । कथिलीं तेशें अर्जुनासी ॥१२०॥
 जो सद्गुरु ज्ञानियांचा । प्रकाश द्रष्ट्यांच्या दृष्टीचा ।
 संकल्प ज्या समर्थाचा । करी रचना विश्वाची ॥१२१॥
 ॐ काराचिया पेठेंत । वेदरूपीं वस्त्र होत ।
 तेहि वेढण्या ना पुरत । जयाचिया यशाप्रति ॥१२२॥
 ज्याच्या अंगच्या तेजानें । तळपावें चंद्रसूर्यानें ।
 जगहि त्याच्या सत्तेनें । झालें आहें प्रकाशित ॥१२३॥
 १११ पहा जयाच्या नांवापुढें । आकाशहि भासें तोकडें ।
 त्याचे गुण किती केवढे । एकेक कैसे जाणावें ॥१२४॥
 म्हणून पुरें हें वर्णन । या मिषें जें बोलिलें लक्षण ।
 तें कोणाचें वा काय म्हणून । कथिलें, न कळें देवानें ॥१२५॥
 द्वैतदशेचें ठावठिकाण । नष्ट करीं जें आत्मज्ञान ।
 तें सांगतां उघड करून । प्रेम अर्जुनीं उणावेल ॥१२६॥

: १७९ :

म्हणून देवांनीं तें न केलें । द्वैत कल्पित आड लाविलें ।
 आणि मन ठेविलें वेगळें । भक्तिसुखासी भोगावया ॥१२७॥
 मी ब्रह्म या भावनेंत । जे अडकून राहतात ।
 लालचावलें ज्यांचें चित्त । मोक्षाचें सुख भोगावया ॥१२८॥
 असा ब्रह्मज्ञानाचा फार । वाढे जया अहंकार ।
 त्यांच्या दृष्टीचा विकार । बाधो न अर्जुन-प्रेमासी ॥१२९॥
 जाऊन पार्थाची अहंता । जरी त्या ये ब्रह्मरूपता ।
 तरी काय करूं मी आतां । येथें एकटेपणानें ॥१३०॥
 ज्या बघतां वाटें समाधान । ज्यासी बोलावें तोंड भरून ।
 वा प्रेमें घ्यावें दृढ आलिंगन । ऐसें आणावे कोण मग ? ॥१३१॥
 जें कां वाटून चांगलें । जीवांत न जातें मावलें ।
 तें सांगावें कोणा भलें । पूर्ण ऐक्य होई जरी ॥१३२॥
 या विचाराने व्याकूळ । जाहला तो घननीळ ।
 म्हणून अन्योक्तीनें केवळ । लक्षणें कथिली योग्यांचीं ॥१३३॥
 अर्जुनाचें अर्जुनपण । जाऊं देतां न मावळून ।
 बोधमिषें त्याचें मन । निज मनानें आलिंगिलें ॥१३४॥
 हें सर्वही वर्णन । अवघड वाटें ऐकून ।
 परी खरोखरी अर्जुन । मूर्ति कृष्णाच्या सुखाची ॥१३५॥
 १११ जेवीं उतरत्या वयांत । वांझोटीला मूल होत ।
 मग मोहचि मूर्तिमंत । त्रिविधतेनें नाचूं लागे ॥१३६॥
 आपण आणि आपुलें मूल । एकुलतें एक लडिवाळ ।
 आणि प्रेम त्याच्यावरील । मोह नांदे त्रिविध असा ॥१३७॥

तैसें कृष्णासी तेथें । अर्जुनामुळें झालें होतें ।
 प्रेम उत्कट पाहिलें मी तें । म्हणून ऐसें वर्णिलें हें ॥१३८॥
 पहा आश्चर्य कैसें अगाध । कोठें उपदेश कोठें युद्ध ।
 परी कृष्णरूपें हें प्रसिद्ध । अर्जुनप्रेम नाचें तयीं ॥१३९॥
 प्रेम आणि लाजवितें । व्यसन आणि कष्ट देतें ।
 वेड आणि न मोहवितें । ऐसें काय होतें कधी ? ॥१४०॥
 या बोलण्याचा भावार्थ । एवढाच आहे येथ ।
 कीं अर्जुन हा मूर्तिमंत । आश्रयस्थान मित्रतेचें ॥१४१॥
 वा सुखानें शृंगारिलेला । श्रीकृष्णाचा ' भाव ' भला ।
 त्याच्या पुढतीं ठेविला । अर्जुनरूपें आरसा हा ॥१४२॥
 ऐशापरी तो अर्जुन । धन्य धन्य पुण्यपावन ।
 भक्तीच्या बीजालागुन । सुपीक क्षेत्र झाला जो ॥१४३॥
 यास्तव कृष्णाच्या कृपेसी । पात्र झाला विशेषीं ।
 म्हणून तेथें अर्जुनासी । योग-ज्ञान कृष्ण सांगें ॥१४४॥
 वा आत्मनिवेदनाची भूमिका । सख्यभक्ति असे जी कां ।
 तिची अधिष्ठात्री मातृका । अर्जुन झाला स्वयमेव ॥१४५॥
 प्रभूचें न करितां वर्णन । सेवकाचे घ्यावे गुण ।
 असा आवडता अर्जुन । सहज होता कृष्णासि ॥१४६॥
 प्रेमें करी जी पतिभक्ति । फार मानितो जिला पति ।
 त्या पतिव्रतेची स्तुति । पतीपेक्षां अधिक होते ॥१४७॥
 तैसा पार्थ विशेषें वर्णावा । असें वाटलें माझ्या जीवा ।
 कीं जो त्रिभुवनाच्या सुदैवा । आधार एक झाला असे ॥१४८॥

१३१ ज्याच्या प्रेमाच्या स्वाधीन । होऊन, अव्यक्त झाले सगुण ।
 सर्वथा असून परिपूर्ण । कृष्णा ज्याची ओढ लागे ॥१४९॥
 तेव्हां श्रोते म्हणाले । भाग्य आमुचें फळा आलें ।
 सौंदर्य आहे ओसंडलें । व्याख्यानार्थं यावेळीं ॥१५०॥
 हें कीं वर्णन चांगलें । मंजुळपणें ओथंबलें ।
 नादब्रह्मा जिंकून आलें । असें शोभतें ये ठायीं ॥१५१॥
 आश्चर्य मराठी प्राकृत । इतुकी सुंदर बोलतां येत ।
 उधळले जाती आकाशांत । जिच्यामुळें काव्यरंग ॥१५२॥
 ज्ञानाचें चांदणें उज्वल । जें भावार्थानें शीतल ।
 श्लोकार्थाचें चंद्रकमल । कसें पहा हें विकसलें ॥१५३॥
 निष्कामाच्याहि चित्तातें । व्याख्यान ऐकावें वाटतें ।
 मोहून भाषेच्या सद्गुणातें । डोलू लागले श्रोते असे ॥१५४॥
 तें ज्ञानेश्वरांनीं जाणलें । मग लक्ष द्या म्हणाले ।
 पहा पांडवा भाग्य उजळलें । कृष्णरूपी दिवसानें ॥१५५॥
 जो देवकीनें उदरीं वाहिला । कष्टें यशोदेनें वाढविला ।
 परी तो उपयोगी पडला । अंतीं एका पांडवांच्या ॥१५६॥
 म्हणून सेवा बहु करावी । विनविण्या संधी शोधायी ।
 ऐसें प्रयास कांहीं जीवीं । पडले न त्यां भाग्यवंता ॥१५७॥
 हें असो, पुढती कथा । श्रोते म्हणाले सांगा आतां ।
 तें मानून निज चित्ता । म्हणती असे ज्ञानदेव ॥१५८॥
 सलगी करून अर्जुन म्हणे । देवा हीं संतांचीं लक्षणें ।
 जीं तुम्हीं कथिलीं प्रेमानें । माझ्या अंगीं नसतीं तीं ॥१५९॥

: १८२ :

लक्षणांचा करितां विचार । मी अपुरा ठरेन फार ।
 परी बोधाच्या बळावर । तुमच्या, थोर होईन मी ॥१६०॥
 १४१ तुम्हीं जरी आणाल मनीं । तरी नांदेन ब्रह्मपणीं ।
 तुम्हीं सांगाल त्या रीतीनीं । करीन मी अभ्यासहि ॥१६१॥
 तुम्हीं कोणाविषयीं बोलतां । तें नेमकें न कळें चित्ता ।
 परीं मनीं वाटें हें ऐकतां । त्या स्थितीसी प्रशंसावें ॥१६२॥
 मग प्रत्यक्ष ब्रह्मस्थिति । लाभली असे ज्याप्रति ।
 त्याच्या आनंदाची मिति । करावी कोणत्या मापानें ॥१६३॥
 प्रभो ती स्थिति लाभेल मला । असे करा, मानून आपुला ।
 तयीं तो श्रीकृष्ण हांसला । आणि म्हणाला, 'बरें करूं' ॥१६४॥
 पहा जंव ना समाधान । तंव सुखाची अडचण ।
 संतोष तो लाभतां पूर्ण । सुखा न्यूनता कुठें नसे ॥१६५॥
 होतां सर्वेश्वराचा सेवक । ब्रह्म होणें न त्या कौतुक ।
 परी कसा अलौकिक । कृष्ण पांवल्ला भाग्यानें ॥१६६॥
 सहस्रजन्म कष्टून । जो इंद्रादिका न दे दर्शन ।
 तो पहा किती आधीन । अर्जुनाच्या झाला असे ॥१६७॥
 अर्जुनानें कांहीं मागावें । तेंहि न कृष्णा सोसवें ।
 बोलण्या उत्सुक असावें । कृष्णें प्रश्नापूर्वींहि ॥१६८॥
 असो, मी ब्रह्म व्हावें अशी । इच्छा अर्जुनाच्या मानसीं ।
 सांगता, ती, सर्व अंशी । विचारीं घेतली कृष्णानें ॥१६९॥
 तेथ म्हणे, पार्था लागले । हे जे ब्रह्मत्वाचे डोहाळे ।
 त्यावरून वैराग्य आलें । गर्भांत बुद्धीच्या निश्चयें ॥१७०॥

: १८३ :

एरवीं दिवस न झाले पुरते । परी वैराग्याचिया वसंतें ।
 मोहोर डंवरला या येथें । सोऽहं भावाच्या वृत्तीचा ॥१७१॥
 म्हणून ब्रह्मप्राप्तीचें फळ । येण्या आतां न लागें वेळ ।
 हा पूर्ण विरक्त होईल । आला विश्वास देवा असा ॥१७२॥
 १५१ आतां जें जें हा करील । तें तें शीघ्र यासी साधेल ।
 म्हणून न वायां जाईल । यास अभ्यास सांगता ॥१७३॥
 या विचारानें श्रीहरी । अर्जुना म्हणाले, अंतरीं ।
 दक्ष होऊन ऐके तरी । श्रेष्ठ मार्ग कथितों तुला ॥१७४॥
 ज्या पंथराज योगांत । प्रवृत्तीच्या वृक्षाप्रत ।
 मुळाशीं लागली दिसतात । निवृत्ति फळें कोट्यवधी ॥१७५॥
 या मार्गाची थोर महती । अर्जुना तुज सांगू किती ।
 अजुनी ईश-पशुपति । यात्रेकरू या मार्गातला ॥१७६॥
 आलंबहीन मार्गांनीं । धाव घेतली योगीजनीं ।
 त्यांच्या अनुभवाच्या पाउलांनीं । रुळून गेला मार्ग तो ॥१७७॥
 आत्मबोधाच्या मार्गें सरळ । योगी सतत गेले सकळ ।
 दुर्लक्षिले मार्ग पुष्कळ । अज्ञानानें भरलेले ॥१७८॥
 महर्षी याच मार्गें गेले । येथे साधकांचे सिद्ध झाले ।
 आत्मज्ञान्यांसीं प्राप्त झालें । महत्त्व याच मार्गामुळें ॥१७९॥
 ओळखतां या मार्गातें । तहान भूक विसरते ।
 रात्र दिवसांचें न उरतें । भान चालतां मार्गें या ॥१८०॥
 चालतां पाऊल जेथ पडें । तेथ मोक्षाची खाण उघडे ।
 भ्रष्ट होतांही सांपडें । भोगण्या येथें स्वर्गसुख ॥१८१॥

येथें पूर्वदिशेसी चालावें । तरी पश्चिमेच्या घरीं यावें ।
 येथचें चालणें जाणावें । पार्था निश्चलपणा हेंचि ॥१८२॥
 जेथें जाण्यासी चालावें । तोच गांव आपण व्हावें ।
 असो हें किती सांगावें । सहज कळें तुजला तें ॥१८३॥
 १६१ तयीं कृष्णास म्हणे अर्जुन । द्यावी ती स्थिति मिळवून ।
 उत्कंठेच्या समुद्रांतून । बुडतो, काढा त्वरेनें ॥१८४॥
 तयीं कृष्ण म्हणती अर्जुना । किती हा उतावीळपणा ।
 सांगत होतो, तोंच प्रश्ना । विचारिलें तूं आम्हांप्रति ॥१८५॥

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।

नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

तुझी अपेक्षा जयानें । पुरेल असें विस्तारानें ।
 सांगेन परी अनुभवानें । तें उपयोगा येईल ॥१८६॥
 तो अनुभव घ्यावयासी । साधकें अनुष्ठानासी ।
 बसलें पाहिजें, तयासी । योग्य स्थान एक हवें ॥१८७॥
 जाऊन बसतां ज्या स्थानीं । चित्त रमेल समाधानीं ।
 उठावें ना वाटेल मनीं । वैराग्यासी चढेल बळ ॥१८८॥
 जे संतांनीं पावन केलें । जेथ संतोषा साह्य मिळें ।
 धैर्य मनाचें टिकून भलें । जेथ उत्साह वाढे त्याचा ॥१८९॥
 अभ्यास घडे सहज जेथें । अनुभव भेटे हृदयातें ।
 अशी रमणीयता नांदते । विशेषानें जिथें सदा ॥१९०॥
 जें स्थलीं येतां अर्जुना । नास्तिकाच्याहि वाटें मना ।
 कीं येथें बसून चिंतना । तपश्चर्या आचरावी ॥१९१॥

सहज जातां स्थल तें जरी । विषयासक्तानें पाहिलें तरी ।
 त्यासहि तेथून माघारी । फिरावेसें वाटूं नये ॥१९२॥
 जें न राहणाऱ्यासी राहवितें । भटकणाऱ्यासी बैसवितें ।
 जें जागृत करीं वैराग्यातें । कौतुकानें थापटुनी ॥१९३॥
 जें स्थान पाहतांक्षणीं । येथें बसावें निवांतपणीं ।
 राज्य आपुलें टाकुनी । ऐसें म्हणे विलासीहि ॥१९४॥
 १०१ असें तें असावें सुंदर, । निर्मल, पवित्रतेचें घर ।
 ध्येय होऊन साकार । डोळ्यापुढें राही जितें ॥१९५॥
 आणिक एक असावा गुण । की तेथें हो साधकजन ।
 तसेंच नसावें तें स्थान । लोकांच्या वर्दळींतलें ॥१९६॥
 अमृतापरी फळें मुळें । जे देतात सर्व काळें ।
 अशा वृक्षांनीं शोभलेलें । तिथें असावें दाट वन ॥१९७॥
 विपुलपणें मिळावें जल । जें वर्षाकालींहि निर्मल ।
 झरे वाहणारे सलील । सुलभ असावें त्या स्थानीं ॥१९८॥
 ऊन्ह त्या स्थळीं पडलेलें । सौम्य असावें कोवळें ।
 वारे जेथ स्थिरावले । शीत वाहती मंद मंद ॥१९९॥
 बहुधा असे निःशब्द शांत । श्वापदें फार नसावीं तेथ ।
 विशेषसें ना आढळावेत । राघू किंवा भुंगे तिथें ॥२००॥
 हंस किंवा चक्रवाक । असावेत कांहीं एक ।
 वसंताचा स्तुतिपाठक । कोकिल तो येवो कधीं ॥२०१॥
 जरी नको वरचेवर । तरी कधीं कधीं सुंदर ।
 आले गेले जरी मोर । आमुची ना नसे तया ॥२०२॥

: १८६ :

ऐसें अवश्य शोधून । काढावें रमणीय स्थान ।
 असावी निवासाकारण । तेथ गुहा वा शिवालय ॥२०३॥
 जें रुचेल या दोहींत । मानवेल जें मनांत ।
 बहुत करुनी एकांत । जेथें मिळावा अनुष्ठाना ॥२०४॥
 १८१ हें सर्व नीट शोधावें । मन रमते कां बघावें ।
 आणि रमेल तरी लावावें । आसन तेथें ऐशापरी ॥२०५॥
 न मोडलेले दर्भ खालीं । मृगाजिन त्यावरी घाली ।
 नंतरी पाहिजे ठेविली । घडी धुतल्या वस्त्राची ॥२०६॥
 दर्भ व्यवस्थित घालावे । ते कोमल सारखे असावे ।
 एकमेकांसी ठेवावे । घट्टपणानें जोडुनी ॥२०७॥
 आसन उंच होईल । तरी शरीर डोलेल ।
 भूमिदोष बाधतील । तें पातळ ठेविल्यानें ॥२०८॥
 असो, घातिलेल्या आसनांत । दोष कांहीं नसावेत ।
 सारखें समस्थितींत । राहिल ऐसें असावें तें ॥२०९॥

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।

उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

मग त्या आसनीं बसून । एकाग्र करावें मन ।
 आणि सद्गुरुचें चरण । आदरांनीं आठवावें ॥२१०॥
 त्या आदराच्या स्मरणांनीं । सात्विकता वाढे देहीं, मनीं ।
 आणि जातसे विरघळोनी । अहंतेचा कठिणपणा ॥२११॥
 विषयांचा पडे विसर । इंद्रियें न धांवतीं बाहेर ।
 मन मोडून होतें स्थिर । हृदयामाजीं तयाच्या ॥२१२॥

: १८७ :

ऐसी एकाग्रता सहजपणें । मिळेतों थांबावें साधकानें ।
मग त्या ऐक्याच्या बोधानें । आसनावरीं स्थिर व्हावें ॥२१३॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।

संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥

तेव्हां देह देहातें सांवरी । प्राण प्राणां धारण करी ।
असा पुढें वरचेवरी । अनुभव येऊं लागतो ॥२१४॥
१११ प्रवृत्ति अंतर्मुख होते । समाधी ती निकट येते ।
ऐसें बसतां आसनातें । अभ्यास ये संपावया ॥२१५॥
ज्या मुद्रेच्या थोरवीनें । हे साधे, ती ऐक मनें ।
आपुल्या मांड्या पोटरीनें । घट्ट दाबून ठेवाव्या ॥२१६॥
एका पायाचा तळवा । वाकडा दुज्यावरी ठेवावा ।
आधार-चक्रासी लावावा । घट्टपणें तो गुदस्थानीं ॥२१७॥
उजवी टांच खालीं घेऊनी । शिवणीस ठेवावी दाबुनी ।
पाऊल डावें सहजपणीं । वरती लावून ठेवावें ॥२१८॥
खालीं गुद वरी शिप्र । मधें चार बोटांचें स्थान ।
त्यांतील द्यावें सोडून । दीड अंगुल दोन्हीकडे ॥२१९॥
मग मधें जें एक बोट । तेथें टांच रोवणें नीट ।
आणि वरी बसून ताठ । शरीर धरावें पेलुनी ॥२२०॥
उचललेलें न कळावें । ऐसें शरीर उचलावें ।
नीट तोलून धरावें । माकडहाड, तसे घोटे ॥२२१॥
ऐसें सर्व शरीर । तोललें जाई टांचेवर ।
जणू तो टांचेचा आधार । स्वयंभू आहे देहाचा ॥२२२॥

: १८८ :

अर्जुना हें असें जाण । मूळबंधाचें लक्षण ।
वज्रासन म्हणून । गौण नाम याचें असें ॥२२३॥
असे चक्र जे आधार । मूळबंधाची तयावर ।
मुद्रा पडून अधोद्वार । अपानाचें बंद होतें ॥२२४॥
मग खुंटतां अधोगमन । आंत संकोचे अपान ।
त्या संकोचें करून । ऊर्ध्वगति होतसे तो ॥२२५॥
२०१ हातांचें संपुट करोनि । तें ठेवावें वामचरणीं ।
त्यामुळें थोडके उचलुनी । दोन्ही खांदे दिसती वर ॥२२६॥
पाठ, ताठ खांदे उचलले । त्यांत मस्तक दिसें रोविलेलें ।
डोळ्याच्या पापणीचीं दळें । मिटूं पाहतीं दारें जशीं ॥२२७॥
वरच्या पापण्या उतरती । खालच्या खालीं राहती ।
तेणें अर्धोन्मीलित स्थिति । प्राप्त होते लोचनांना ॥२२८॥
दृष्टि अंतर्मुख राही । कधीं कौतुकें बाहेर येई ।
तरी नासाग्राच्या ठायीं । निवास होई दृष्टीचा ॥२२९॥
फार करून आंतल्या आंत । दृष्टी राहे सदोदित ।
मिटल्या पापणीनें ना जात । वरच्या, नाकापलीकडे ॥२३०॥
आतां दिशांना अवलोकावें । वा रूपांना न्याहाळावें ।
ऐशी इच्छा ना संभवे । अर्जुना, त्या दृष्टीठायीं ॥२३१॥
मग आखडावें मानेप्रत । हनुवटी रोवावी खळग्यांत ।
छातीच्या वरच्या भागांत । घट्टपणें ती ठेवावी ॥२३२॥
तेणें कंठांतील अस्थिमय । घंटिका लोपून जाय ।
-यामुळें जो बंध होय । जालंधर म्हणती तया ॥२३३॥

: १८९ :

नाभी थोडी उंचावते । पोट सपाट होऊन जाते ।
आणि अंतरी विकसते । हृदयाचें कमल पहा ॥२३४॥
शिश्नाजवळीं स्वाधिष्ठान । नाभींखालतीं तेथून ।
बंध पडतसे जो जाण । वोढियाणा म्हणती तया ॥२३५॥

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।

मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥१४॥

२११ ऐसा बाह्य शरीरांत । अभ्यासाचा लाभ होत ।
तरीं आश्रय नाहीसा होत । आंत, मनाच्या धर्माचा ॥२३६॥
कल्पना होते नाहीशी । वृत्ति न धांवे विषयासी ।
शरीर आणि मनासी । सहज लाभते विश्रांति ॥२३७॥
भूक ती काय जाहली । झोप कोणीकडे गेली ।
याची स्मृति न राहिली । वेग त्यांचे सरल्यामुळें ॥२३८॥
मूळ-बंधामुळें कोंडून । माघारी फिरतो अपान ।
तो वरी आखडला जाऊन । फुगोटी धरूं लागतो ॥२३९॥
वाट नसल्यानें खवळतो । ठार्यांच गुरगुरूं लागतो ।
आणि मणीपूर-चक्रा देतो । धक्के तेधवां अपान तो ॥२४०॥
मग तो उन्मत्त अपान । करी देहाचें शोधन ।
काढून टाकी कुचकी घाण । बाळपणापासूनची ॥२४१॥
संकोचून ना राही स्थिर । करी कोठ्यामधें संचार ।
कफपित्ताचें मुळीं थर । उरो न देई तेथें तो ॥२४२॥
सप्तधातूंचे समुद्र ते । अपान त्या करी पालथे ।
मेदाचिया पर्वतांते । फोडून काढी तेधवां तो ॥२४३॥

: १९० :

सर्व अस्थींच्या आंत । मज्जा असते राहत ।
अपान तिला शिरून तेथ । ओढून काढी बाहेरी ॥२४४॥
सर्व नाड्या मोकळ्या करी । शैथिल्य आणी गात्रांतरी ।
साधका भय दाखवी भारी । परी त्यानें भिऊ नये ॥२४५॥
व्याधी करून उत्पन्न । लगेच टाकी नाशून ।
पृथ्वी जल कालवून । एक करी देहांतलें ॥२४६॥
२२१ अपानाचें कार्य ऐसें । एकीकडे चालत असें ।
तंव दुसरीकडे घडतसें । वेगळें कांही धनंजया ॥२४७॥
वज्रासनीं राहतां । जी वाढलीसे उष्णता ।
तिनें केलीसे जागृता । कुंडलिनी नामें शक्ति ॥२४८॥
रंगें न्हाऊन केशराचें । पिलूं जसें का नागाचें ।
वेढे घालून शरीराचें । स्वस्थ झोपलें असावें ॥२४९॥
तशी दिसे ती कुंडलिनी । नेमकी साडेतीन वळणी ।
निजमुख खालीं घालुनी । नागीण जणूं झोपलेली ॥२५०॥
कडी निर्मावी विजेची । घडी वा अग्निज्वालांची ।
वा घडण करावी वळ्याची । जेवीं शुद्ध सुवर्णानें ॥२५१॥
तशी तेजस्वी कुंडलिनी । आपुला देह संकोचुनी ।
दाटली होती ती वज्रासनीं । डिवचून केली सावध ॥२५२॥
तेव्हां जणूं तारा तुटला । कीं स्थानभ्रष्ट सूर्य झाला ।
वा जणूं अंकुर फुटला । प्रकाशाच्या बीजासी ॥२५३॥
तैशी कुंडलिनी त्यावेळें । सोडीत वेढे आपुले ।
अंगा आळोखे देत लीलें । कंदावरी उभी राही ॥२५४॥

: १९१ :

फार दिवसांची भुकेली । आणि बळें जागी केली ।
 म्हणून ती रागावलेली । निजमुखा पसरी वरी ॥२५५॥
 मग हृदयाच्या खालतीं । जे वायू भरले असती ।
 ही तया सगळ्यांप्रति । गिळून टाकी पूर्णपणें ॥२५६॥
 ज्वाला तिच्या मुखांतल्या । खालीं वरती पसरल्या ।
 आणि त्या घेऊं लागल्या । घांस मांसाचे पुनः पुनः ॥२५७॥
 २३१ जो जो भाग मांसयुक्त । ही तयाचे घांस घेत ।
 हृदयासही ना सोडीत । घांस न घेतां एक दोन ॥२५८॥
 मग तळपाय तळहात । येथलेंहि मांस खात ।
 ऊर्ध्वांग फोडून झाडा घेत । अंगाअंगांच्या सांध्यांचा ॥२५९॥
 आपुला न सोडिता आधार । नखांतलेंहि काढी सार ।
 त्वचा स्वच्छ धुवोनि पार । भिडवी नेऊन हाडासी ॥२६०॥
 हाडांच्या नळ्या आणि शिरा । वोरपिते हा भाग सारा ।
 त्वचेमधल्या केसांकुरा । मुळासकट जाळिते ती ॥२६१॥
 मग सप्तधातूंना पिऊन । भागवी ती आपुली तहान ।
 शरीरांत ठेविते करून । खडखडीत उन्हाळा ती ॥२६२॥
 नाकांतुनी अंगुळें बारा । जो श्वासाचा वाहे वारा ।
 त्यासी पकडुनी माघारा । आणून आंत घाली ती ॥२६३॥
 वर ओढला जाई अपान । खालीं खेंचला जातो प्राण ।
 चक्रांचे पदर उरती जाण । त्या दोघांच्या आलिंगनीं ॥२६४॥
 प्राणापानाचें मीलन । कधींच झालें असतें पूर्ण ।
 परी कुंडलिनीनें क्षोभून । दूर ठेविलें तयांना ॥२६५॥

पार्थिव धातू देहांतले । कांहीं न उरवी तयांतले ।
 जलप्रधान धातू सगळे । स्वच्छ करी पुसोनिया ॥२६६॥
 ऐशी दोन्ही भूतें खाई । मग संपूर्ण तृप्त होई ।
 आणि सौम्य होऊन राही । सुषुम्नेपाशीं येऊनी ॥२६७॥
 २४१ तेथ तृप्तीच्या समाधानें । तिच्या गरळ पडें मुखानें ।
 अमृतासम त्याच्या प्राशनें । रक्षण होतें प्राणाचें ॥२६८॥
 कुंडलिनीच्या मुखांतून । हा जो रस होई निर्माण ।
 तो असून अग्नीसमान । अंतर्बाह्य देह निववी ॥२६९॥
 मग पूर्वी जीं गात्रें सकल । झालेलीं होतीं शिथिल ।
 त्यांना आतां पुन्हां बळ । येऊं लागतें अमृतें या ॥२७०॥
 नाड्यांचें वाहणें संपते । वायूची नवविधता जाते ।
 त्या योगाने धर्म कोणते । राहती ना शरीराचें ॥२७१॥
 इडा पिंगळा एक होती । तिन्ही नाड्यांच्या गांठी सुटती ।
 आणि चक्रें फुटून जातीं । सहाहीं तेव्हां देहांतलीं ॥२७२॥
 नाकपुडींत डावी उजवी । जी वायूची गति बरवी ।
 त्यांना क्रमानें चंद्ररवि । ऐसें मानिलें योगशास्त्रीं ॥२७३॥
 आतां ती चंद्रसूर्य गति । येत ना प्रत्ययाप्रति ।
 जरी नाकाशीं धरुन वाती । यत्न केला जाणण्याचा ॥२७४॥
 बुद्धीची जाणीव थांबते । नाकांत वसती सुवास ते ।
 प्रविष्ट होती सुषुम्नेते । कुंडलिनी शक्तीसर्वें ॥२७५॥
 तेव्हां वरती असलेलें । चंद्रामृताचें तें तळें ।
 कलंडू लागून त्यांतलें । अमृत पडें शक्तिमुखीं ॥२७६॥

रस तो कुंडलिनींतुनी । संचार करी सर्वांगांनीं ।
 मग जेथल्या तेथ मुरोनि । जातसे कीं प्राणवायू ॥२७७॥
 तापलेल्या मुशींतलें । मेण निघून जाई सगळें ।
 मग तेथ कोंडून राहिलें । ओतलेले रस जेवीं ॥२७८॥
 तैसें देहाच्या आकारांत । अवतरलें तें अमृत ।
 वरून पांघराया घेत । परी त्वचेचें वस्त्र जणूं ॥२७९॥
 २५१ जेवी ढगांच्या पडद्यांनीं । सूर्य राहतो झांकूनि ।
 ते ढग जाता विरोनि । तेज न येतें आवराया ॥२८०॥
 तैसा वरिवरी कोरडा । असे त्वचेचा पोपडा ।
 तो, निघून जातो कोंडा । तैसा जाई निघोनि ॥२८१॥
 मग स्फटिक मूर्तिमंत । वा रत्न झालें अंकुरित ।
 तैसी अवयवाची शोभत । कांती तेथें योग्याच्या ॥२८२॥
 घेऊन संध्याकाळचे रंग । जणूं त्याचें निर्मिलें अंग ।
 वा तो योगी शोभतो लिंग । विशुद्ध प्रत्यग् आत्म्याचें ॥२८३॥
 वा तयाचें शरीर । म्हणजे भरलें केशर ।
 सिद्ध पारद साकार । किंवा शांति मूर्तिमंत ॥२८४॥
 आनंदाच्या चित्रांतला । रंग जणूं साकार झाला ।
 घाट ये ब्रह्मसुखाला । वा संतोष-रोप वाढें ॥२८५॥
 सोनचांफ्याची कळी सुंदर । वा अमृताचा पुतळा थोर ।
 वा त्याच्या रूपें आला बहर । कोमलतेच्या मळ्यासी ॥२८६॥
 शरदृक्तूचा चंद्र पूर्ण । तसें तें दिसें शोभून ।
 वा तेज आकार धरून । बैसलें येथें आसनीं ॥२८७॥

: १९४ :

ऐसें योग्याचें शरीर होत । कुंडलिनी पीता चंद्रामृत ।
 मग यमहि होतो भयभीत । पाहून आकृति देहाची ॥२८८॥
 मग वृद्धपणा संपतो । तरुणपणा तोहि नुरतो ।
 पुन्हां देहीं प्रगटतो । पूर्वीचा तो बालभाव ॥२८९॥
 २६१ वय दिसतें बालकापरी । थोर सामर्थ्य देहीं तरी ।
 धैर्य त्याच्या जें अंतरी । उपमा त्यासी न देतां ये ॥२९०॥
 सोन्याच्या वृक्षास पालवी । फुटून रत्नाची कळी यावी ।
 तैसीं त्यासीं नखें नवीं । येतीं सुंदर चांगली ॥२९१॥
 दांतहि दुसरे येतात । परी बारीक आकारांत ।
 जणूं दुहेरी पंगत । हिन्यांची बसली ओळीनें ॥२९२॥
 माणिकांचे कण सूक्ष्म । असावे जसे मनोरम ।
 तैसें अंकुरती रोम । त्याच्या सर्व अंगावरी ॥२९३॥
 तळपाय नि तळहात । तांबडीं कमळें शोभतात ।
 दिसे तयाच्या लोचनांत । निर्मळता ती किती सांगू ॥२९४॥
 पूर्णपणें वाढतां मोतीं । शिंपीमधें ना मावती ।
 मग जैशीं विलग होतीं । पुटें दोन्हीं शिंपल्याचीं ॥२९५॥
 तैसीं पापण्यांच्या कवेंत । दृष्टी न मावता बाहेर येत ।
 पूर्वीचीच असुनि होत । आता आकाशा व्यापिणारी ॥२९६॥
 शरीर सुवर्णाचें होत । परी वायूचें लाघव त्यांत ।
 कारण अंश नुरती तेथ । जलाचे वा पृथ्वीचे ॥२९७॥
 मग समुद्रा पैल पाही । स्वर्गीचा शब्द ऐकू येई ।
 मनोगत जें मुंगीचेंहि । तें येतें त्या ओळखाया ॥२९८॥

: १९५ :

बसे वायूच्या घोड्यावरी । अधर चाले जलावरी ।
 योग्यासी ऐशाप्रकारीं । अनेक सिद्धि लाभताती ॥२९९॥
 २७१ असो, मग ती कुंडलिनी । प्राणाचा हात धरूनी ।
 सुषुम्नेच्या दादऱ्यांनीं । ज्याला पायऱ्या नभाच्या ॥३००॥
 त्याच्यावरून चढोनि । येतसे हृदयस्थानीं ।
 जगज्जननी कुंडलिनी । लक्ष्मी चैतन्य सम्राटाची ॥३०१॥
 विश्वबीजाचा जो अंकुर । ही पाखर घाली त्यावर ।
 परब्रह्म जें निराकार । त्याची पिंडी होते जी ॥३०२॥
 परमात्मा जो कां शिव । त्याची संबळी ही नव ।
 प्राणाचा जेथें उद्भव । ती ही त्याची जन्मभूमि ॥३०३॥
 असो अशी ही कुंडलिनी । आली हृदयाचे ठिकाणी ।
 तेव्हां अनाहताच्या भाषणीं । नाद घुमवूं लागते ती ॥३०४॥
 कुंडलिनीसह ते ठायीं । बुद्धीचें जें चैतन्य येई ।
 त्यानें ऐकिला तो कांहीं । नाद तेथें मृदुतेनें ॥३०५॥
 सतत घोषाच्या रंगानें । केली नादांचीं चित्रणें ।
 उँकाराच्या आकृतीनें । रेखिलेलीं असतीं जीं ॥३०६॥
 याची जरी कल्पना येई । तरी जाणावी स्थिति ही ।
 परी कल्पिणारें जें होई । तें मन कोठून आणावे ॥३०७॥
 असो, म्हणून त्याठायीं । काय वाजें तें कळत नाही ।
 मग त्या नादाचें रूप कायी । सांगता येईल शब्दानें ॥३०८॥
 असो, एक सांगणें विसरलें । कीं जंव न वायू लीन झाले ।
 तोंवरी आकाशामधें भले । नाद घुमत राहताती ॥३०९॥

अनाहतीचा मेघ नाद । जंव आकाशीं गर्जे मंद ।
 तेव्हां ब्रह्मस्थानाचीं बंद । दारें सहज उघडतीं ॥३१०॥
 कमळगर्भाच्या समान । मूर्ध्नि आकाश जें अन्य ।
 पार्था ज्याठायीं चैतन्य । अतृप्तपणें राहतसें ॥३११॥
 २८१ तयीं हृदयाच्या परिसरीं । कुंडलिनी परमेश्वरी ।
 ती निजतेजाची शिदोरी । अर्पीं अतृप्त चैतन्या ॥३१२॥
 बुद्धीचें तोंडीं लावणें । दिलें नैवेद्यासह हातानें ।
 द्वैत न दिसेल पूर्णपणें । तसें केलें तें ठायीं ॥३१३॥
 ऐसें निजतेज समर्पून । होऊन राही केवळ प्राण ।
 तेव्हां कुंडलिनी दिसून । कैशी येतें सांगतों तें ॥३१४॥
 वायूच्या बाहुलीवर । घातिला होता पीतांबर ।
 तो फेडून टाकितां दूर । दिसे जैशी बाहुली ती ॥३१५॥
 वा झुळूक लागून वाऱ्याची । ज्योत निमाली दिव्याची ।
 वा चमक विद्युल्लतेची । हरवली आकाशामधें ॥३१६॥
 तैसें हृदयकमळापर्यंत । जी सोन्याची सरी शोभत ।
 किंवा आलीसे वहात । प्रकाशाची निर्झरिणी ॥३१७॥
 मग ती हृदयभूच्या पोकळींत । जिरोनिया लीन होत ।
 तसें मावळून रूप जात । शक्तीमार्जीं शक्तीचें ॥३१८॥
 तेव्हां शक्तीच म्हणती जरी । प्राण जाणावा तो तरी ।
 आतां न भेद त्यांभीतरीं । नाद, बिंदु, कला, ज्योति ॥३१९॥
 आतां मन न मारावें लागतें । पवन नको आधारातें ।
 ध्यानाच्याहि आदरातें । आतां न लागतें करावें ॥३२०॥

एक कल्पना करावी । अथवा दुसरी सोडावी ।
 ऐशी तेथे ना उरावी । आतां कांहीं भानगड ॥३२१॥
 धारण करिती देहातें । अशीं पांच महाभूतें ।
 पूर्णपणें त्या स्थितीतें । आटून जाती विलयाला ॥३२२॥
 पिंड म्हणजे शरीर । त्यानें अभ्यास बळावर ।
 जिंकून शरीरा जावें पार । म्हणजे ग्रासावें पिंडासी ॥३२३॥
 वा पिंड म्हणजे चैतन्य । कुंडलिनी ही पिंड जाण ।
 त्याचें होतां मीलन । पिंडें ग्रास पिंडाचा ॥३२४॥
 २९१ असा पिंडें पिंडाचा ग्रास । हें नाथपंथीचें वर्म विशेष ।
 तें दाखवी इथें जगदीश । महाविष्णु श्रीकृष्ण ॥३२५॥
 तीं गूढार्थाचीं गांठोडी । सोडून वस्त्रे केलीं उघडीं ।
 त्यांच्या यथार्थतेची घडी । उलगडली श्रोत्यांपुढें ॥३२६॥
 कारण हे श्रोतेजन । आहे गिऱ्हाइक सज्जन ।
 ते या माला देतील मान । ऐसें म्हणती ज्ञानदेव ॥३२७॥
 कृष्ण म्हणे अर्जुनातें । ऐक शक्तीचें तेज लोपतें ।
 तेव्हां योग्याच्या शरीरातें । स्थूलपणा न राही मुळीं ॥३२८॥
 म्हणून तें सूक्ष्म होतें । तें लोकांच्या नेत्रां न दिसतें ।
 शरीर सावयव राहतें । परी अमूर्त वायूरूप ॥३२९॥
 केळीचा सोलून गाभा । साली काढून केला उभा ।
 किंवा अवयव फुटले नभा । तैसा दिसे योगी तो ॥३३०॥
 असे जरीं होतें शरीर । तेव्हां त्या म्हणती खेचर ।
 या स्थितीचा चमत्कार । सामान्य जना फार वाटे ॥३३१॥

: १९८ :

असो योगाभ्यास वाढवीत । साधक पुढें निघोनि जात ।
 मार्गें उमटलेल्या पावलांत । राहताती अष्टसिद्धि ॥३३२॥
 या सिद्धीसी न काम आपुलें । अर्जुना ऐक पुढें भले ।
 तीन भूतांचे असे झाले । लोप देहाच्या देहांत ॥३३३॥
 जल पृथ्वीसी विरघळवी । जलाप्रती अग्नि जिरवी ।
 आणि वायू अग्नीस लोपवी । हृदयामाजि योगामधें ॥३३४॥
 नंतर स्वयें एकटा उरे । परी देहाच्या आकारें ।
 मग तो तेथून पुढें विरे । मूर्ध्नि आकाशीं जाऊनी ॥३३५॥
 ३०१ तयीं कुंडलिनी हें नांव जातें । मारुत नांव प्राप्त होतें ।
 परी शक्तीपण तें उरतें । लीन न होतें शिवांत जां ॥३३६॥
 मग जालंधर बंध सोडी । आणि जी कां सुषुम्ना नाडी ।
 तिचें मुख भेदून तांतडी । मूर्ध्नि आकाशीं पोंचते ॥३३७॥
 मग उँकाराच्या पाठीवर । पाय देऊन सत्वर ।
 सारूनिया मार्गें दूर । पश्यंतीच्या पायरीसी ॥३३८॥
 पुढें अर्धमात्रा उँकाराची । मूर्ध्नि आकाशीं मिळे साची ।
 जशी भरती नद्यांची । सागरीं होते एकरूप ॥३३९॥

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ।

शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥१५॥

मग ब्रह्मरंध्रीं स्थिरावोनि । सोहंभावाच्या भुजा पसरुनी ।
 मारुतरूप ती कुंडलिनी । परमात्म्यासी मिठी घाली ॥३४०॥
 तयीं महाभूतांचा अजुनी । पडदा होता तो सरुनी ।
 त्या दोघांच्या आलिंगनीं । पूर्णपणें ऐक्य झालें ॥३४१॥

: १९९ :

मग त्या समरस ऐक्याठायीं । मूर्ध्नि आकाशासह सर्वहि ।
 आटोनिया विलीन होई । पूर्ण प्रगटें अद्वैत ॥३४२॥
 समुद्र मेघामधें जातो । नदीरूपें परत येतो ।
 नदी मिळतां पुन्हां होतो । लीन आपण आपणांत ॥३४३॥
 तेवीं कुंडलिनीच्या निमित्तें । शक्ति शिवामधें मिळते ।
 मग शक्तीपण संपतें । केवळ उरतें एकत्व ॥३४४॥
 आतां तेथें द्वैत होतें । कीं स्वतःसिद्ध एकत्व तें ।
 ऐशी चर्चा करावयातें । संधी कांहीं उरेचि ना ॥३४५॥
 आकाश विरतें आकाशीं । स्थिति असे जी कांहीं ऐशी ।
 ती लाभतसे तयासी । अनुभवे जो तीच होतो ॥३४६॥
 ३११ या स्थितीची वस्तुस्थिति । ये न शब्दाचिया हातीं ।
 मग चर्चा करोनि ती । कैशी द्यावी समजावुनी ॥३४७॥
 मी सांगतें हा अभिमान । वैखरी जी धरी जाण ।
 ती या स्थितीपासून । दूर राहे कितीतरी ॥३४८॥
 भिवई मार्गें आज्ञाचक्र । तेथ विरून जाई मकार ।
 पुढें आकाशीं येणें दुर्धर । वाटे एकट्या प्राणासही ॥३४९॥
 मूर्ध्नि आकाशीं वायू प्राण । सर्वेच होतो विलीन ।
 तंव शब्दाचाहि मावळून । दिवस जाई तें ठायीं ॥३५०॥
 पुढें परब्रह्म डोहाठायीं । थांग न लागे नभाचाहि ।
 तेथें शब्दाचा या कांहीं । टिकाव कधीं लागेल कां ? ॥३५१॥
 म्हणून सांपडे अक्षरांत । वा कानासी ऐकूं येत ।
 ऐशी स्थिति ही ना खचित । सत्य आहे त्रिवार हें ॥३५२॥

भाग्य जेव्हां उजाडेल । तेव्हां हे अनुभवा येईल ।
 मग राहावें केवळ । तेंच आपण होऊनी ॥३५३॥
 ऐसी तल्लीनता येते । तेथ जाणीवहि ना उरते ।
 किती वेळां हेंच येथें । व्यर्थ सांगावें पुन्हां पुन्हां ॥३५४॥
 येथून शब्द मार्गें फिरति । संकल्प ते मरून जाती ।
 जेथ न शिरायाची शक्ति । विचाराच्या वाऱ्यासही ॥३५५॥
 जें यौवन तूर्या स्थितीचें । सौंदर्य उन्मनी दशेचें ।
 पार सर्व मापनाचें । अनादि जें परमतत्त्व ॥३५६॥
 ३२१ जें आकाराचा शेवट । जें मोक्षाचें अद्वैतपीठ ।
 जेथ उरलें होऊन नष्ट । आदि अंत हे दोन्हीही ॥३५७॥
 जें या विश्वाचें असें मूळ । जें योगवृक्षा लागलें फळ ।
 परमानंदाची केवळ । जीवनकला जें आहे ॥३५८॥
 जें महाभूतांचे बीज । जें महातेजाचें तेज ।
 तेंच आहे स्वरूप निज । अर्जुना माझें प्रत्यक्ष ॥३५९॥
 आदितत्त्वाची शोभा सगळी । या चतुर्भुज रूपें प्रगटली ।
 जेव्हां नास्तिकानें पीडा दिली । माझिया भक्तजनासी ॥३६०॥
 ज्यांचे धैर्य आणि विश्वास । टिकती पोंचे तों फळास ।
 लाभते तयाचि पुरुषास । शब्दातीत ही सुखस्थिति ॥३६१॥
 अष्टांगयोगाचें साधन । हें जें आम्ही केले कथन ।
 तयालाच ज्यांनीं संपूर्ण । मानिलें आपुलें शरीर ॥३६२॥
 मग या योगाभ्यासानें । शुद्ध झाल्या पूर्णपणें ।
 ते आमुच्याच प्रमाणें । मूर्त होती परब्रह्म ॥३६३॥

देहाकृतीची जी मूस । तेथ ओतला ब्रह्मरस ।
 आणि घडवियले तयास । असे दिसती योगी ते ॥३६४॥
 अंतःकर्णां हा अनुभव । प्रकाशता अभिनव ।
 अर्जुना हें विश्व सर्व । मावळुनी जाईल कीं ॥३६५॥
 तयावेळीं अर्जुन म्हणे । देवा खरें तुमचें म्हणणें ।
 ब्रह्मप्राप्तीच्या उपायानें । ब्रह्मप्राप्ति घडेलचि ॥३६६॥
 जो करून दृढनिश्चय । अभ्यासितो हा उपाय ।
 तो निश्चयें ब्रह्म होय । वर्णनानें कळलें हें ॥३६७॥
 ३३१ केवळ ऐकतां वर्णन । चित्तामधें उपजें ज्ञान ।
 मग तो होईल तल्लीन । अनुभवे हें कां सांगावें ? ॥३६८॥
 म्हणून तुझ्या वर्णनाठायीं । अन्यथा तें कांहीं नाहीं ।
 परी कृष्णा चित्त देई । थोडें माझ्या बोलाकडे ॥३६९॥
 तूं जो योगमार्ग कथिला । तो माझ्या मनासी पटला ।
 परी उलगडा न जाहला । योग्यता हवी काय तिथें ॥३७०॥
 जेवढी माझ्या अंगांत । योग्यता आहे आज सत्य ।
 ती जरी पुरेशी होत । तरी अभ्यासीन मार्ग हा ॥३७१॥
 अथवा तुम्हीं हें कथिलेलें । मला साधणें शक्य नसलें ।
 तरी मम शक्तीनुसार भलें । दुसरें सांगा मज कांहीं ॥३७२॥
 ऐसें माझिया मनांत । आलें तें मी विचारीत ।
 तुम्हीं आहा कृपावंत । भाव त्यांतील जाणावा ॥३७३॥
 तुम्हीं कथिलें योगसाधन । तरी त्याचें अनुष्ठान ।
 केवळ आवडलें म्हणून । कोणासही साधेल कां ? ॥३७४॥

: २०२ :

अथवा योग्यतेवांचून । तेथें प्रगती होत न ।
 हें ऐकतां म्हणे कृष्ण । वा, हें काय विचारिसी ॥३७५॥
 अरे काम साधारण । सिद्धी न जाई योग्यतेविण ।
 मग येथचा काय प्रश्न । श्रेष्ठ अत्यंत गोष्ट ही ॥३७६॥
 परी योग्यता म्हणती जीतें । ती तो सिद्धीवरून ठरते ।
 कारण योग्य व्यक्ति ज्यातें । हात घाली तें कार्य साधें ॥३७७॥
 ३४१ अर्जुना महत्वाचें कांहीं । सहजपणें लाभत नाहीं ।
 आणि खाण ना कोठेही । योग्यतेच्या पुरुषाची ॥३७८॥
 परी जो थोडा विरक्त । देहधर्म ज्याचे नियमित ।
 तो समजावा तूं येथ । योग्य आहे अधिकारी ॥३७९॥
 आणि ऐशी ही योग्यता । विवेकें तुज ये जोडितां ।
 म्हणून योगाचे विशेष आतां । अवघड कांहीं मानी ना ॥३८०॥

नात्यश्रतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्रतः ।

न चाति स्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥१६॥

मग म्हणती अर्जुनासी । सुलभ व्यवस्था ही ऐशी ।
 असूनहि उच्छृंखलासी । येथ योग्यता लाभे ना ॥३८१॥
 जो जिव्हेच्या अंकित । झोप न जया आवरत ।
 त्यास या योगमार्गांत । अधिकारी म्हणतां न ये ॥३८२॥
 वा जो दुराग्रह धरून । आहार टाकी तोडून ।
 मारितो भूक नि तहान । तोही न येथें अधिकारी ॥३८३॥
 नांव न काढी झोंपेचें । असा हट्ट ज्याचा नाचे ।
 शरीरही न राही त्याचें । मग योगाची काय कथा ॥३८४॥

: २०३ :

म्हणोनि योगा विरोधक । नको अत्यंत विषयसुख ।
वा हट्टानें दुसरें टोक । गांठून पूर्ण त्यजावें ना ॥३८५॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।

युक्तास्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥१७॥

आहार करावा सेवन । योग्यरीतीनें मोजून ।
इतरहि कर्मीं वर्तन । तसेंच नेमस्त असावें ॥३८६॥

अल्प असावें भाषण । चालावें नियम धरून ।

झोंपेलाही द्यावा मान । योग्यवेळीं योग्यपणें ॥३८७॥

३५१ जरी लागलें जागावें । तरी प्रमाण तया असावें ।

येणें देहा लाभेल बरवें । आरोग्य धातूंच्या साम्यानें ॥३८८॥

ऐसें इंद्रियां युक्तीनें । विषयांचा खाऊं देणें ।

तेणें मन समाधानें । संतोषासी वाढवी ॥३८९॥

असें बाहेर नियंत्रण । पडतां, आंत सुखावें मन ।

तेथें घडें योगसाधन । सहज अभ्यासावांचुनी ॥३९०॥

जैसे कृपा करितां भाग्याने । उद्योगाच्या निमित्तानें ।

चालत यावें ऐश्वर्यानें । आपुल्या घरीं आपोआप ॥३९१॥

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।

निस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥१८॥

ऐसें वागणारा नियमानें । योग अभ्यासी लीलेनें ।

तरी फळते अनुभवानें । तयालागीं आत्मसिद्धी ॥३९२॥

म्हणोनि नियमाची ही युक्ति । लाभे जया सभाग्याप्रति ।

तो होतसे चक्रवर्ती । कैवल्याच्या राज्याचा ॥३९३॥

: २०४ :

योगा मिळे युक्ती उत्तम । तरी होतो प्रयागसंगम ।
तेथ मन पावें विश्राम । क्षेत्रसंन्यासी होऊनी ॥३९४॥

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।

योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥१९॥

निवातस्थलींचा दीप तो । स्थिरपणानें प्रकाशतो ।

या लक्षणानें शोभतो । अर्जुना तो योग-युक्त ॥३९५॥

आतां तुझे मनोगत । जाणून कांहीं बोलतो येथ ।

तरी नीट देऊन चित्त । तें सारें तूं ऐकावें ॥३९६॥

तूं योग सिद्धि व्हावी म्हणसी । परी दक्ष नससी अभ्यासी ।

काय भीति वाटे तुशीं । योगांतल्या कठिणतेची ॥३९७॥

३६१ यांत कष्ट असती भारी । ऐसा ग्रह ना मनीं धरी ।

इंद्रियें हीं दुष्ट सारीं । उगाच भीति दाखवितीं ॥३९८॥

जे स्थिर करी आयुष्यास । वाचवी संपल्या जीवनास ।

जीभ तया औषधास । शत्रु मानी आपुला ॥३९९॥

तैसें जें जें हितकर । इंद्रियांचें त्यासीं वैर ।

एवीं नाहीं खरोखर । सोपें योगासारिखें ॥४००॥

म्हणून वज्रासनापासून । आम्ही अभ्यास केला कथन ।

त्यायोगें इंद्रियदमन । साधेल तरी साधते ॥४०१॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।

यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥२०॥

एवीं जरीं योगामुळें । इंद्रियांचें दमन झालें ।

तरी चित्त उतावळें । होतें आत्म्याच्या भेटीसी ॥४०२॥

: २०५ :

अंतर्मुख होता मन । पाही आपणासी आपण ।
आणि ओळखी कीं तत्क्षण । तत्त्व जें म्हणती तेंच मी ॥४०३॥

सुखमात्यन्तिकं यत्तद् बुद्धिप्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥२१॥

ओळख पटतां ही अंतरी । बसे सुखाच्या राज्यावरी ।
समरसून आत्म्याभीतरी । विरे चित्ताचा चित्तपणा ॥४०४॥
दुसरें नाही जयाहून । ज्याचें इंद्रिया न होतें ज्ञान ।
असें जें चैतन्य तें मन । निज ठायीं होऊन राही ॥४०५॥

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥२२॥

मग मेरूपेक्षांही थोर । दुःख कोसळों देहावर ।
तरी त्या भारानें निरंतर । चित्त दडपलें जाईना ॥४०६॥
वा देह शस्त्रानें तोडिला । वा तो अग्नीमधें पडला ।
तरी न जागृति ये मनाला । आत्मानंदीं रमलेल्या ॥४०७॥
मन आत्म्यांत होऊनि स्थिर । येतें न देहभावावर ।
सर्वांचा त्या पडे विसर । अनिर्वाच्य सुखामुळें ॥४०८॥

तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥२३॥

संसारामधें गुंतलेलें । विषयाप्रति भुललेलें ।
मन ज्या सुखाच्या गोडीमुळें । स्मरें न आतां विषयाहि ॥४०९॥
सुख जें सौभाग्य योगाचें । साम्राज्य जें संतोषाचें ।
प्राप्तीसाठीं जयाचें । ज्ञान शोधावें लागतें ॥४१०॥

: २०६ :

तें योगाच्या अभ्यासानें । प्रत्यक्ष होतें अनुभवानें ।
आणि तयाच्या प्रत्ययानें । सहज येते तद्रूपता ॥४११॥

संकल्पप्रभवान्कामास्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥२४॥

तो हा योग पार्था पाहे । एका दृष्टीनें सोपा आहे ।
परी दाखविणें अवश्य हें । संकल्पासी पुत्रशोक ॥४१२॥
विषय चांगले वाटती । या वृत्तीस संकल्प म्हणती ।
संकल्पाची संतति । सहज पुढें आहे काम ॥४१३॥
तो विषयांचा काम मेला । इंद्रियांचा निग्रह झाला ।
हें कळतां संकल्पाला । हृदय फुटोनि मृत्यू ये ॥४१४॥
अंतरीं प्रगटे विरक्ति । तरी संकल्पाची खुंटे गति ।
बुद्धि घेते विश्रांति । धैर्याचिया मंदिरांत ॥४१५॥

शनैः शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥२५॥

धैर्या आश्रय बुद्धि होते । तरी ती हळुहळू मनातें ।
अनुभवाच्या वाटे नेते । आणि बैसवी आत्म्याठायीं ॥४१६॥
याही रीतीनें ब्रह्मप्राप्ति । होते, घ्यावी विचारीं ती ।
हेंही न साधे तरी युक्ति । याहून सोपी सांगतो ॥४१७॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥२६॥

साधकें आपुल्या वर्तनाचें । नियम बांधावे निग्रहाचें ।
आणि दृढतेनें तयांचें । पालन करावें जीवानिशी ॥४१८॥

: २०७ :

३८१ हे एवढें केल्यावरी । चित्त स्थिर झाले जरी ।
सहज आपुलें काम तरी । पुरें झालें समजावें ॥४१९॥
परी एवढ्यानें स्थिरता । जरी आली नाही चित्ता ।
तरी साधकानें तत्त्वता । त्यास मोकळें सोडावें ॥४२०॥
मग तें स्वैर जाईल जेथ । तेथून नियम आणील परत ।
अशा रीतीनें तयाप्रत । संवय लागेल स्थैर्याचि ॥४२१॥

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।

उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥२७॥

कांहीं काळानें नंतरी । त्या स्थैर्याच्या बळावरी ।
आत्मस्वरूपाजवळ तरी । चित्त सहजें येईल ॥४२२॥
मग आत्मस्वरूपासी पाहुनी । त्यांत जाईल मिसळुनी ।
द्वैत अद्वैतीं बुडोनी । विश्व प्रकाशेल ऐक्यानें ॥४२३॥
आकाशामधें वेगळा । दिसणारा ढग निमाला ।
तरी सर्वहि विश्वाला । भरून उरतें आकाश ॥४२४॥
तैसें चित्त लया जातें । आणि विश्व चैतन्य होतें ।
ऐशी सिद्धि लाभते । यें सुलभ उपायानें ॥४२५॥

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।

सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥२८॥

या सुखद योग मार्गांनीं । अनुभव घेतला बहुतांनीं ।
विषयवासना त्यजुनि । संकल्पाची संपदा जी ॥४२६॥
सुखाची धरून संगत । आले परब्रह्माच्या आंत ।
तेथ विरती, जसें जलांत । मीठ होतें एकरूप ॥४२७॥

: २०८ :

योगी असे तद्रूप होती । मग ती ऐक्यभाव स्थिति ।
दाखवी जगासह त्याप्रति । ब्रह्मसुखाच्या दिवाळीसी ॥४२८॥
असो, ऐसें मनानें मन । आवरणें हा मार्ग कठीण ।
जेवीं आपुल्या पाठीवरून । चालावें आपुल्या पायांनीं ॥४२९॥
म्हणोनिया तो तुला । जरी अवघड वाटला ।
तरी अन्य उपायाला । सांगतो तें ऐकावें ॥४३०॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।

ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥२९॥

३११ तरी मी सकलदेहीं वसें । येथ चर्चेचें काम नसें ।
आणि माझ्या ठायीं तैसें । सकलहि हें राहतें ॥४३१॥
ऐसें परस्पर मिसळून । आहे हें मुळापासून ।
परी बुद्धीनें तें जाणून । घेतलें मात्र पाहिजे ॥४३२॥

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।

तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्याति ॥३०॥

या ज्ञानबळानें अर्जुना । करून ऐक्याची भावना ।
जो सर्व भूतांत भेदाविना । मातें भजतो सर्वदा ॥४३३॥
भूतांचिया विविधतेनें । भिन्नपणा न मानी मनें ।
जो सर्वांठायीं पूर्णपणें । जाणतो माझे एकत्व ॥४३४॥

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥३१॥

मग ' तो ' आणि ' मी ' एक । हें बोलणें व्यर्थ देख ।
न बोलतां हि निःशंक । ' तो ' ' मी ' आहों एकरूप ॥४३५॥

: २०९ :

दिवा आणि त्याचा प्रकाश । येथ भेदासी ना अवकाश ।
 तसा तो माझ्या स्वरूपास । व्यापितो, मी रूप त्याचें ॥४३६॥
 उदक आणि त्याचा रस । आकाश आणि अवकाश ।
 या संबंधांपरी ' विशेष ' । रूपां त्याच्या माझ्या असे ॥४३७॥
 ज्यानें ऐक्याच्या दृष्टीतुनीं । सर्वत्र पाहिलें मज जाणी ।
 जैसें वस्त्राच्या दर्शनीं । पाहती कीं एक तंतू ॥४३८॥
 भिन्नरूपांचें अलंकार । तरी सोन्यांत नसती प्रकार ।
 असा निश्चय ज्याचा स्थिर । ऐक्याचा, पर्वतापरी ॥४३९॥
 वा वृक्षार्ची पानें जेवढीं । रोपें न लावलीं तेवढीं ।
 अशी अद्वैताच्या उजेडीं । अज्ञानाची रात्र सरे ॥४४०॥
 *०१ पंचभूतात्मक शरीरीं । तो असे, न गुंते तरी ।
 जो अनुभवाच्या बळावरी । झाला माझ्या योग्यतेचा ॥४४१॥
 माझी व्यापकता सगळी । त्याच्या अनुभवा गवसली ।
 तरी बोलण्यावांचून आली । सहज त्याशीं व्यापकता ॥४४२॥
 तो जरी असतो देही । तरी देहासी तादात्म्य नाहीं ।
 परी तयाची स्थिति ही । शब्दें न येई सांगतां ॥४४३॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥३२॥

असो, सांगू काय फार । हें सर्वहि चराचर ।
 आपणासम निरंतर । पाहतसे तत्त्ववेत्ता ॥४४४॥
 सुख झालें अथवा दुःख । हें अशुभ, हें शुभदायक ।
 हे दोन्हीहि न स्पर्शती देख । त्याचिया मनोवृत्तीसी ॥४४५॥

: २१० :

असे बरे वाईट भाव । वा विविध वस्तू सर्व ।
 आपुल्या देहाचे अवयव । आहेत ऐसे मानी तो ॥४४६॥
 हें एकेक सांगू किती । विश्व सारे निश्चिती ।
 ' मीच झालों ' ऐशा रीतीं । ज्ञान स्वभावें होतें त्या ॥४४७॥
 तो देहास करी धारण । त्यां सुखी दुःखी म्हणती जन ।
 परी आमुची प्रचीति पूर्ण । कीं आहे तो परब्रह्म ॥४४८॥
 म्हणोनि आपण विश्व व्हावें । वा आपणांत विश्व बघावें ।
 पार्था, ऐशा साम्यभावें । नित्य करावी उपासना ॥४४९॥
 असा तुजसी बहुत वेळां । आम्हीं बोध आहे केला ।
 कीं साम्यभावाहून निराळा । लाभ अन्य नाहीं जर्गी ॥४५०॥

अर्जुन उवाच ।

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।

एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥३३॥

*११ तयीं कृष्णा अर्जुन म्हणे । तुम्हीं आमुच्या करुणेनें ।
 सारें सांगता परी उणें । स्वभावापुढती मनाच्या ॥४५१॥
 मन हें कैसें केवढें । पाहूं म्हणतां न सांपडें ।
 परी सारें विश्व थोडें । संचारासी वाटे तया ॥४५२॥
 ते मन कैसें स्थिरावेल । माकड कां शांत बसेल ।
 थांब म्हणता कां थांबेल । सोसाट्याचा वारा कधीं ॥४५३॥

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥३४॥

: २११ :

मन बुद्धीचा छळ करी । निश्चयातें ठेवी दुरी ।
 हें धैर्याच्या हातीं तुरी । देऊन जातें निसटुनी ॥४५४॥
 मोहांत पाडी विवेकाला । हाव, उपजवी संतोषाला ।
 हिंडवी दाही दिशाला । स्वस्थ बसूं म्हटलें तरी ॥४५५॥
 जो आवरावें तों उसळें । स्वैर होतें संयमामुळें ।
 तरी सांग कवणाबळें । स्वभाव निज टाकी मन ॥४५६॥
 म्हणोनि हें स्थिरावेल । आम्हां साम्यभाव लाभेल ।
 हें कधीं शक्य होईल । ऐसें न वाटे मजलागीं ॥४५७॥

श्रीभगवानुवाच ।

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
 अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥३५॥

तयीं श्रीकृष्ण म्हणती सत्य । तूं जें आहेस बोलत ।
 चंचल असणें अत्यंत । हा मनाचा स्वभावचि ॥४५८॥
 परी वैराग्याच्या बळावर । अभ्यासासी लाविलें जर ।
 मनास, तरी होईल स्थिर । कांहीं वेळानें अर्जुना तें ॥४५९॥
 कांहीं असो, एक भलें । या मनाचें आहे चांगलें ।
 कीं जें या गोड वाटलें । त्या गोडीसी चटावतें ॥४६०॥
 म्हणून यासीं साधकें । दाखवावी कीं कौतुकें ।
 आत्मानुभवाचीं सुखें । वारंवार प्रयत्नानें ॥४६१॥

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
 वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवामुमुपायतः ॥३६॥

: २१२ :

४२१ एरवीं विरक्ती नाही ज्यास । जें कधीं न करिती अभ्यास ।
 ते आवरूं न शकती मनास । हें आम्हांही मान्य आहे ॥४६२॥
 यमनियमाकडे न पाहती । विरक्तीची न ठेविती स्मृति ।
 अहर्निश बुडोनि राहती । विषयरूपी जलांत जे ॥४६३॥
 ज्यांनीं जन्मापासून मनाला । युक्तीचा चिमटा न लाविला ।
 तरी निश्चलता तयाला । येईल कैशी सांग मग ॥४६४॥
 म्हणोनि मनाचा निग्रह होई । असे उपाय जे आहेत कांहीं ।
 ते करी, मग कशी न येई । पाहूं निश्चलता मनाला ॥४६५॥
 अरे योगसाधन जेवढें । निरुपयोगी कां तेवढें ।
 परी अभ्यासासी वाकडें । आपुलें आहे हेंच खरें ॥४६६॥
 अंगीं योगाची असता शक्ति । तरी मनाची चपलता किती ।
 ज्या योगशक्तीनें स्वाधीन होती । महत्तत्वादिहि सारे ॥४६७॥

अर्जुन उवाच ।

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
 अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥३७॥
 कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
 अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥३८॥
 एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
 त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥३९॥

तयीं अर्जुन म्हणे कृष्णाप्रत । तुम्हीं बोलता तें आहे सत्य ।
 मनोबळाची न करतां येत । तुलना योग सामर्थ्यासी ॥४६८॥

: २१३ :

योग काय तो कैसा कळे । हें अज्ञात आम्हां राहिलें ।
 इतुके दिवस तेणें म्हटलें । मी मनासी अनावर ॥४६९॥
 तुझ्या प्रसादें कृपावंता । साऱ्या जन्मांत हा आतां ।
 योगाचा परिचय अनंता । जाहला हा आज आहे ॥४७०॥
 महाराज आणिक परी । एक संशय माझ्या अंतरीं ।
 तो फेडावया श्रीहरी । समर्थ अन्य नसे कोणी ॥४७१॥
 ४३१ देवा योग्य मार्गाविण । केवळ श्रद्धा मनीं धरून ।
 पहात होता एक कवण । मोक्षपदासी मिळवाया ॥४७२॥
 तो इंद्रियरूपीं गांवातुनीं । निघाला आस्थेच्या मार्गांनीं ।
 पुढे पोहोंचावया लागुनी । आत्मसिद्धीच्या नगरासी ॥४७३॥
 तो आत्मसिद्धीसी न पोंचला । आणि परत न येववें तयाला ।
 कारण मध्येच मावळला । आयुष्याचा सूर्य त्याच्या ॥४७४॥
 जैसे आकाशीं अवेळे । विरळ थोडे ढग जमले ।
 ते न टिकून राहिले । वा न करिती वर्षाव ॥४७५॥
 तैसीं दोन्हीहि दुरावली । आत्मप्राप्ति नसे झाली ।
 आणि श्रद्धेमुळें न राहिली । निराशा आत्मप्राप्तीची ॥४७६॥
 ऐसें दोन्हीसीहि मुकला । परी श्रद्धा ठेवून मेला ।
 आतां सांगावें तयाला । गती कोणती प्राप्त होते ॥४७७॥

श्रीभगवानुवाच ।

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
 न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥४०॥

: २१४ :

तरीं कृष्ण म्हणती अर्जुनासी । मोक्षसुखाची आस्था ज्यासी ।
 मोक्षाच्या वांचून त्यासी । गती अन्य कधीं नसे ॥४७८॥
 परी एवढें एक होते । कीं मधें थांबावें लागतें ।
 परी तेंहि सुखद ठरतें । जें सुख नाहीं देवांही ॥४७९॥
 अभ्यासाचीं पाऊलें त्यानें । टाकिलीं असतीं त्वरेनें ।
 तरी येण्यापूर्वीं मरणें । पोंचता ब्रह्मपदासी ॥४८०॥
 परी तितुका वेग न राहिला । म्हणून विसावा घेणें पडला ।
 पुढें मोक्ष तो आहे ठेविला । त्याच्यासाठीं निश्चयानें ॥४८१॥

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।

शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥४१॥

४४१ पहा आश्चर्य हें किती । जेथ इंद्राहि कष्ट पडती ।
 ते लोक सहज लाभती । अर्जुना या मुमुक्षूसी ॥४८२॥
 त्या दिव्य लोकांतले मग । अलौकिक भोगितो भोग ।
 परी वैराग्य याचें अव्यंग । म्हणून ये त्या कंटाळा ॥४८३॥
 भगवंता हा अडथळा । माझ्या मार्गीं कसा आला ।
 ऐसा अनुताप चित्ताला । त्याच्या वाटे दिव्यलोकीं ॥४८४॥
 मग सर्व धर्माचें माहेर । पुण्यस्थल असें थोर ।
 त्याठायीं तो नंतर । येतो पहा जन्माला ॥४८५॥
 वा ऐश्वर्यलक्ष्मीच्या आगरांत । रोप होऊन जन्मा येत ।
 जन्म घेई त्या वंशांत । जेथें चालती नीतीनें ॥४८६॥
 ज्या कुलांतलें भाषण । असतें सत्यासी धरून ।
 आणि सर्वहि वर्तन । होतें शास्त्राच्या आधारें ॥४८७॥

: २१५ :

आणि वेद हे ज्या कुलांत । असें जागतें दैवत ।
 वर्णाश्रमाची जी रीत- । स्वधर्म, ' उद्योग ' तो ज्यांचा ॥४८८॥
 ' विवेक ' सार असाराचा । हा ' मंत्री ' जया कुळाचा ।
 समुदाय ऋद्धिसिद्धींचा । ' गृहदेवता ' झाला जिथें ॥४८९॥
 आणि चिंता ज्या कुलांतली । ईश्वराची पतिव्रता झाली ।
 म्हणजे ज्यांना नाहीं उरली । ओढ ईश्वराविण दुजी ॥४९०॥
 ऐसा पुण्याच्या बळावर । जेथें सुखरूप व्यवहार ।
 त्या कुळामधें थोर । योगभ्रष्ट जन्म घेई ॥४९१॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥४२॥

किंवा योग्यांच्या कुळीं पवित्र । जेथ ज्ञानाचें अग्निहोत्र ।
 ब्रह्मसुखाचें जें क्षेत्र । ती मिराशी असे ज्यांची ॥४९२॥
 परब्रह्मरूपाविषयीं । परमनिष्ठा ज्यांचे हृदयीं ।
 वेदज्ञान वर्तनाठायी । -आणून वेदसंपन्न जे ॥४९३॥
 तत्त्वाच्या सिंहासनावरतीं । बसून विश्वाचें राज्य करिती ।
 या संतोषाच्या वनीं शोभती । मधुरवाणी कोकिळ जे ॥४९४॥
 ४५१ जे विवेकाच्या नगरांत । बसून मुख्य स्थानांत ।
 ब्रह्मरूप सेवितात । अक्षय फळ सदोदित ॥४९५॥
 अशा ब्रह्मनिष्ठांच्या कुळांत । योगीजनांचिया वंशांत ।
 अर्जुना तो जन्मा येत । योगभ्रष्ट भूमीवरी ॥४९६॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।

यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥४३॥

: २१६ :

सूर्य उदया येण्यापूर्वी । सर्वत्र उजेड होतो जेवीं ।
 बाळ-शरीरामधें तेवीं । आत्मज्ञान होतें तया ॥४९७॥
 वाट न बघता प्रौढतेची । वर्षे न वाढतां वयाचीं ।
 तयासी बाळपणांतचि । प्राप्त होते सर्वज्ञता ॥४९८॥
 प्रज्ञेनें पूर्वजन्मार्जित । विद्या विकसती हृदयांत ।
 आपोआप प्रगटतात । सर्व शास्त्रें मुखांतुनी ॥४९९॥
 ऐसा जन्म अलौकिक । ज्याचें देवासहि कौतुक ।
 ज्यास्तव ते होऊन कामुक । स्वर्गीं करिती जपयज्ञ ॥५००॥
 अमरहि भाट होऊनी । करिती ज्याची वाखाणणी ।
 त्या मृत्यूलोकांत येउनी । श्रेष्ठ जन्म ऐसा धरी ॥५०१॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव हियते ह्यवशोऽपि सः ।

जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥४४॥

मग मागील जन्मा शेवटीं । जी सद्बुद्धि होती निकटीं ।
 तीच आतां उठाउठी । प्राप्त होते नव्यानें त्या ॥५०२॥
 पायाळू आणि भाग्यवंत । दिव्यांजन पडलें नेत्रांत ।
 मग तो जेथ पाहूं जात । तेथ प्रगटें गुप्तधन ॥५०३॥
 तसे दुर्बोध जे तत्त्व विचार । ज्यांचा गुरुविण ना लागे पार ।
 तेही श्रम न करितां फार । बुद्धि तयाची जाणूं शके ॥५०४॥
 इंद्रियें जरी बलवान । होती मनाच्या स्वाधीन ।
 प्राणवायूंत विरें मन । प्राण मिसळतो आकाशीं ॥५०५॥
 ४११ ऐसें सहज येतें घडून । अभ्यास साधे यत्नावीण ।
 समाधि घर विचारून । वरिते त्याच्या चित्तासी ॥५०६॥

: २१७ :

योगरूप आसनावरी । तो विराजे भैरवापरी ।
 वा शोभा प्रगटली पुरी । योगारंभाच्या केळीची ॥५०७॥
 वैराग्यसिद्धीचा अनुभव । प्रगट झाला स्वयमेव ।
 किंवा माप लागें नव । त्याच्यारूपें संसारा ॥५०८॥
 संसारा माप लागणें । म्हणजे संसार उणावणें ।
 योगी आपुल्या वृत्तीनें । प्रपंचाचा नाश करी ॥५०९॥
 वा हा योगी म्हणजे दिवा । अष्टांगयोगाचा जाणावा ।
 त्याच्या प्रकाशानें दिसावा । संभार स्पष्ट साधनांचा ॥५१०॥
 जैसें चंदनाचे सुगंधानें । रूप धरावें कौतुकानें ।
 तैसें याच्या रूपानें । संतोष आला आकारा ॥५११॥
 वा सिद्धांच्या समूहांतून । कोणी आला योगीजन ।
 हा दिसे तैसा पूर्ण । साधकाच्या दर्शेतचि ॥५१२॥
 कारण कोट्यवधि वर्षांतून । सहस्रजन्मा उल्लंघून ।
 हा पोंचलासे येऊन । आत्मसिद्धीच्या तीरावरी ॥५१३॥
 म्हणून सर्वही साधन । चालें याच्या मागून ।
 विवेकाचें नृपासन । तेणें लाभें सहज तथा ॥५१४॥
 मग प्रज्ञेच्या झेंपेपुढें । तो विवेकहि मागें पडे ।
 आणि याचें ऐक्य घडें । विचारातीत ब्रह्माशीं ॥५१५॥
 तेथ मनाचे मेघ विरती । पवना न उरे पवनस्थिति ।
 आणि स्वतःठायीं निश्चिति । मुरोनि जातें आकाशाहि ॥५१६॥
 अर्धमात्रा जी उँकारी । तीहि तेथ बुडे पुरी ।
 अशीं अनिर्वचनीय खरीं । सुखें प्राप्त होतीं तथा ॥५१७॥

अशी लाभता ब्रह्मस्थिति । तेथ शब्दांची खुंटे गति ।
 सर्व शब्दांची संपत्ति । मौन धरून राही तिथें ॥५१८॥
 ऐसे सर्व गतींची गति । अव्यक्ताची प्रत्यक्ष मूर्ति ।
 अनुभवून ब्रह्मस्थिति । स्वयें होऊन राही तो ॥५१९॥

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।

अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥४५॥

४७१ जन्मीं अनेक मागले । त्यानें विक्षेप झाडिले ।
 म्हणोनि आतां लाभले । लग्ना मुहूर्त जन्मताचि ॥५२०॥
 मेघ जातां विरून । राही आकाश होऊन ।
 तसें आतां लागून लग्न । मिळें तद्रूपतेसी तो ॥५२१॥
 विश्वाचा उत्पत्ति विनाश । घडून ये ज्या स्थलास ।
 तो त्या पावला ब्रह्मत्वास । देहधारी असूनही ॥५२२॥
 ज्या ब्रह्माच्या प्राप्तीकारण । धैर्याच्या बाहूसी विश्वासून ।
 उडी घेती कर्मठजन । षट्कर्माच्या प्रवाहांत ॥५२३॥
 वा लाभासाठीं ज्याचे । कवच घालून ज्ञानाचें ।
 प्रपंचाशीं निकराचें । युद्ध मांडिती ज्ञानीजन ॥५२४॥
 ज्याच्यासाठीं तपस्वीजन । निराधार मार्गावरून ।
 तपाचे दुर्ग दारुण । अतिकष्टानें चढती कीं ॥५२५॥
 भक्त भजती जयासी । यज्ञ विषय जो याज्ञिकासी ।
 जें सर्वकाळीं सर्वासी । अत्यंत आहे पूजनीय ॥५२६॥
 सर्व वस्तूचें अंतिमस्थान । साधकांचे जें साध्य पूर्ण ।
 ऐसें जें ब्रह्मनिर्वाण । तें तो होऊन राही स्वयें ॥५२७॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥४६॥

असा जो योगी ब्रह्म होय । तो कर्मठासी वंदनीय ।
ज्ञान्यास असे ज्ञानविषय । वा तो राजा तापसांचा ॥५२८॥
जीवशिवाचें मीलन । जेथें तेथें राही मन ।
तयासी श्रेष्ठत्व म्हणून । लाभें असून देहामधें ॥५२९॥
यास्तव पार्था तुजलागीं । मी सदैव कथितों वेगी ।
कीं तूं अंतःकरणं योगी । झाले पाहिजे निश्चयानें ॥५३०॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।

श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥४७॥

अरे, योगी म्हणती जयासी । देवांचा देव जाणें त्यासी ।
तो सुखाचें सर्वस्व मजसी । तोच आत्मा असे माझा ॥५३१॥
आतां भज्य भक्त भजन । हें भक्तीचें साधन ।
तें जाहलें संपूर्ण । मीच त्याला अनुभवानें ॥५३२॥
स्वरूप आमुच्या प्रेमाचें । मग न बोलतां येई वाचे ।
कारण तैसें शब्दांचें । मुळींच नाहीं सामर्थ्य ॥५३३॥
आमुच्या ऐक्याच्या प्रेमासी । एक उपमा होय सरसी ।
कीं मी देह आणि त्यासी । आत्मा माझा ओळखावें ॥५३४॥
असे भक्त चकोरांचा चंद्र । सर्व त्रिभुवनांचा नरेंद्र ।
सकल गुणांचा समुद्र । वदे तेथ संजय म्हणे ॥५३५॥
कृष्णाचीं ऐकावीं बोलणीं । अशी जी इच्छा अर्जुनमनीं ।
ती दुणावली पहिल्याहुनी । असें समजलें कृष्णासी ॥५३६॥

: २२० :

तेणें सहज तोषलें मन । कीं बोधास लाभे दर्पण ।
आतां सुखें होऊन प्रसन्न । कृष्ण सविस्तर बोलेल ॥५३७॥
तो प्रसंग आहे पुढें । जेथ शांतरसा पूर चढे ।
रक्षणाचें पात्र उघडें । होईल सिद्धांत बीजाचें ॥५३८॥
सात्त्विक भावाच्या वृष्टीमुळें । प्रपंच भावनेचीं डिखलें ।
फुटून वाफे सिद्ध झाले । जाणत्यांच्या चित्तांचे ॥५३९॥
सुवर्ण-प्राप्ति व्हावी तैसा । लाभला अवधानाचा वापसा ।
म्हणून निवृत्तींच्या मानसा । पेरण्याची इच्छा झाली ॥५४०॥
तेथ श्रीज्ञानदेव म्हणती । चाडें केलें मजप्रति ।
आणि माझ्या मस्तकावरती । हात ठेविला सद्गुरूंनीं ॥५४१॥
ठेवून कृपेचा तो हात । बीज घातिलें चाड्यांत ।
ऐशा रीतीनें सर्व शेत । पेरिलें त्यांनीं श्रोत्यांचे ॥५४२॥
मी पेरणीचें चाडें म्हणून । जें निघें मम मुखांतून ।
त्यायोगें संतसज्जन । खरेंच होतील संतुष्ट ॥५४३॥
तरीं म्हणती श्रोतेजन । पुरें हें रूपकानें वर्णन ।
जें म्हणालें श्रीकृष्ण । तें आतां कथन करी ॥५४४॥
तरीं म्हटलें ज्ञानदेवांनीं । मी ते आणीन भाषणीं ।
परी मनाच्या कानांनीं । ऐकावें तें लागेल ॥५४५॥
बुद्धीच्या लोचनांनी । पहावें त्यालागुनी ।
आणि चित्ताच्या विनिमयानीं । प्राप्त करोनि घ्यावें तें ॥५४६॥
अवधानाचा देओनि हात । न्यावें त्यासी हृदयां आंत ।
मग सज्जनांच्या बुद्धीप्रत । तोषवितील शब्द हे ॥५४७॥

: २२१ :

शांतविती हे स्वहितासी । जीववितील पूर्णतेसी ।
 सुखपुष्पांच्या लाखोलीसी । जीवावरती वाहतील ॥५४८॥
 आतां अर्जुनासी कृष्णानें । कथिलें सुसंस्कृत-रीतीनें ।
 तें मी ओवीच्या प्रबंधानें । सांगेन म्हणती ज्ञानदेव ॥५४९॥

॥ श्रीशंकर ॥

अनुवाद ज्ञानेश्वरी

॥३८०॥ ॥३९॥ ॥३९॥ ॥३९॥ ॥३९॥ ॥३९॥ ॥३९॥ ॥३९॥ ॥३९॥

अध्याय सातवा

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीभगवानुवाच ।

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।

असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥

१ मग तेधवां श्रीअनंत । अर्जुनासी असे बोलत ।
 कीं आतां तूं योगयुक्त । झाला आहेस ये ठायीं ॥ १ ॥
 म्हणून माझ्या पूर्णतेसी । जाणून घेता ये तुजशीं ।
 तळहातावरील रत्नासी । जसें पाहती सर्वलोक ॥ २ ॥
 यास्तव आतां तुजसी ज्ञान । विज्ञानासह मी सांगेन ।
 ज्या योगानें तुजलागून । कळेल माझी पूर्णता ॥ ३ ॥

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।

यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥

: २२२ :

: २२३ :

काय करावें विज्ञानासी । ऐसें न आणावें मनासी ।
 घ्यावें लागतें तयासी । प्रथमतांचि जाणूनिया ॥ ४ ॥
 कारण ज्ञानाच्या वेळेला । पहा बुद्धीचा मिटे डोळा ।
 नाव टेकतां तीराला । पुढें न सरते ज्या रीति ॥ ५ ॥
 जेथ जाणीव संपते । विचार फिरती मागुते ।
 आणि तर्काचें ना चालतें । चातुर्य जेथें कांहींहि ॥ ६ ॥
 पार्था या दशेकारण । जाणते नांव देती ज्ञान ।
 प्रपंचाविषयींचें वर्णन । विज्ञान त्यासी म्हणती कीं ॥ ७ ॥
 आणि या प्रपंचाविषयीं । सत्यत्वबुद्धि जी होई ।
 त्या स्थितीसी अर्जुना पाही । अज्ञान ऐसें जाणावें ॥ ८ ॥
 आतां अज्ञान सारें संपावें । विज्ञान सारें बाधित व्हावें ।
 आणि ज्ञान होऊन बसावें । आपण निज स्वरूपानें ॥ ९ ॥
 ऐसें मर्म जें गहन । तें मी शब्दांत आणीन ।
 ज्याचें अल्पहि प्रतिपादन । इच्छा पुरवी बहुतांच्या ॥ १० ॥
 जेणें वक्त्याचें थांबें बोलणें । श्रोत्यांचीं हि सुटतीं व्यसनें ।
 उरतें न ज्या ज्ञानानें । लहान मोठें हें कांही ॥ ११ ॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।

यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३ ॥

सहस्रावधि माणसांत । एखाद्यासी इच्छा होत ।
 इच्छिणारे असतां बहुत । त्यांत जाणतो एखादा ॥ १२ ॥
 ११ जैसे सर्व पृथ्वीतुनी । एकेक घ्यावा निवडुनी ।
 आणि हे लक्षावधि मिळोनि । सैन्य त्यांचें सिद्ध होतें ॥ १३ ॥

: २२४ :

आणि त्या मोठ्या सैन्यांतून । शस्त्रांचे आघात सोसून ।
 एखादाच वीर जाण । आसनीं बसे विजयाच्या ॥ १४ ॥
 तैसें ज्ञानलालसेच्या पुरांत । कोट्यवधि वाहतात ।
 परी पैलतीरीं पोंचतात । त्यांतील कांहीं थोडके ॥ १५ ॥
 म्हणून समजून घेणें ज्ञान । ही गोष्ट नाही साधारण ।
 महत्त्व तिचें असामान्य । परि त्याचें पुढें बोलूं ॥ १६ ॥
 विज्ञानाविषयीं प्रस्तुत । आतां मी जें सांगत ।
 त्याकडें तूं आपुलें चित्त । अवधानानें नीट द्यावें ॥ १७ ॥

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।

अहंकार इतीयं मे भिन्नाप्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

महदादि जी प्रकृति । मी माझी माया निश्चिति ।
 जैशी पडते साऊली ती । आपुल्याचि शरीराची ॥ १८ ॥
 हिला जे प्रकृति म्हणती । आठ तिचे प्रकार असती ।
 तिन्ही लोकांची उत्पत्ति । होते या प्रकृतीमुळें ॥ १९ ॥
 हे आठ प्रकार कोणते । तें जाणून घ्यावें वाटतें ।
 तरी मी करितों वर्णनातें । ऐक तूं तें विवेचन ॥ २० ॥
 पृथ्वी, जल आणि अग्नि । वायू, आकाश, मन जाणी ।
 बुद्धि, अहंकार हे मिळोनि । आठ भाग प्रकृतीचे ॥ २१ ॥

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।

जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥

या आठांची जी साम्य स्थिति । ती माझी परा प्रकृति ।
 जीव ऐसें नांव देति । अर्जुना या प्रकृतीसी ॥ २२ ॥

: २२५ :

ही जडास करी चेतन । चेतनेंत आणी चैतन्य ।
 हिच्यामुळें मानतें मन । विकार शोकमोहादि ॥ २३ ॥
 २१ हिच्या सान्निध्याच्या मुळें । बुद्धीठायीं ज्ञान आलें ।
 हिनें अहंकाराच्या बळें । धारण केलें जगतासी ॥ २४ ॥
 एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
 अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥
 जीवरूपा सूक्ष्म प्रकृति । जेव्हां धरी स्थूल स्थिति ।
 तयीं करण्या भूतोत्पत्ति । उघडली जाते टांकसाळ ॥ २५ ॥
 उद्भिजादि प्रथम चार । निर्माण होती आकार ।
 भिन्न भिन्न दिसताहि प्रकार । मूल्य त्यांचें सारखेंचि ॥ २६ ॥
 चौऱ्यांशी लक्ष जाती होती । न कळे इतरांचे भेद किती ।
 ऐशीं नाणीं भरलीं जातीं । गाभाऱ्यामधें मायेच्या ॥ २७ ॥
 प्रत्येक नाणें पांचभौतिक । म्हणून त्यांचें मूल्य एक ।
 त्यांच्या मोजणीचें सर्व लेख । करून ठेवी प्रकृती ही ॥ २८ ॥
 योजनापूर्वक सर्व नाणीं । आधीं व्यवहारांत आणी ।
 नंतर त्यांसी आटवुनी । मूलरूपीं भरून ठेवी ॥ २९ ॥
 स्थितिकालीं मध्यंतरीं । कर्म अकर्माच्या व्यवहारीं ।
 गुंतवून ठेविते पुरी । भूतसृष्टीचीं नाणीं हीं ॥ ३० ॥
 असो, हें रूपकानें वर्णन । ऐक सांगतों स्पष्ट करून ।
 प्रकृतीच करिते निर्माण । नामरूपाचा विस्तार हा ॥ ३१ ॥
 आणि ती प्रकृति माझ्याठायीं । बिंबरूपें भासत राही ।
 म्हणून विश्वाचें मीच होई । उत्पत्ति स्थिति लय सारे ॥ ३२ ॥

मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनंजय ।
 मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥
 मृगजळाचें शोधितां मूळ । किरणें निमित्त केवळ ।
 एक सूर्य हाच सकळ । कारण आहे त्याचे ॥ ३३ ॥
 त्यापरी ही सर्व सृष्टि । उपसंहारून शेवटीं ।
 प्रकृती राहतां एकटी । मीच दिसे ठायीं तिच्या ॥ ३४ ॥
 ३१ तैसे उत्पत्ति स्थिति लय । सर्व माझ्याच ठायीं होय ।
 मणीगण सूत्रें धरिला जाय । तैसे धरिलें विश्वा मी ॥ ३५ ॥
 सुवर्णाचे मणी केले । सोन्याच्या तारेंत ओविले ।
 तैसें सारें विश्व धरिलें । आंत बाहेर सारखें मी ॥ ३६ ॥
 रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
 प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥
 पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
 जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥
 जलामधें जो असे रस । वा वायूठायीं जो स्पर्श ।
 वा मीच आहे प्रकाश । चंद्र-सूर्य-ताऱ्यामधें ॥ ३७ ॥
 स्वभावानें पृथ्वीठायीं । शुद्ध सुगंध मीच राही ।
 आकाशांत शब्द पाही । मीच उँकार वेदामधें ॥ ३८ ॥
 माणसाचें माणूसपण । वा अहंकाराचें लक्षण ।
 पराक्रम जो असे जाण । तत्त्व तेंहि मीच आहे ॥ ३९ ॥
 अग्नि या नांवाचें उगीच । तेजावरीं आहे कवच ।
 तें दूर करितां, मूळचेंच । तेज दिसें जें तेंच मी ॥ ४० ॥

आणि साऱ्या त्रिभुवनांत । येवोनिया जन्माप्रत ।
 आपुलें जीवन जगतात । भूतें नाना प्रकारांनीं ॥ ४१ ॥
 वाऱ्यावरी जगती कोणी । कोणी वाढती गवतांनीं ।
 एक अन्नासी खाउनी । कोणी नांदती पाण्यामुळे ॥ ४२ ॥
 ऐसें प्रकृतीस अनुसरून । प्राण्यांचें वेगळें जीवन ।
 परी त्यां सर्वांमधून । अभिन्नपणें मीच राहीं ॥ ४३ ॥
 जें सृष्टीच्या उत्पत्तिवेळें । आकाशरूपानें अंकुरलें ।
 आणि लयाच्या काळीं गिळिलें । ज्यानें उँकारा मात्रेसह ॥४४॥
 ४१ विश्व भासतें जोंवरी । तोंवर दिसें विश्वाकारी ।
 मग महाप्रलयांतरी । यासी न राहे व्यक्तता ॥ ४५ ॥
 बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
 बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥
 बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
 धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥
 ऐसें अनादि जें सहज । आहे सर्व विश्वाचें बीज ।
 तेंच मी हें आतां तुज । स्पष्टपणानें सांगितलें ॥ ४६ ॥
 हें नीट विचारीं आणुन । जेव्हां करिशील चिंतन ।
 सांख्यशास्त्रासी धरून । तेव्हां येईल उपयोगा ॥ ४७ ॥
 असो सोडून विषयाला । आतां न मी बोले बोला ।
 ऐक आचरिती जयाला । तपस्वी, तें तप मीचि ॥ ४८ ॥
 बलवंताठायीं जें बळ । तें मीच जाणावें निश्चल ।
 बुद्धीमंतांठायीं सकल । बुद्धि असे जी तीच मी ॥ ४९ ॥

: २२८ :

भूतमात्रांच्या ठिकाणीं । काम जो तो मीच जाणी ।
 ऐसें म्हटलें कृष्णांनीं । आत्मरूपीं रमती जे ॥ ५० ॥
 जो काम प्रेरणा देऊन । करवी धनसंपादन ।
 त्या धनानें थोरपण । वाढवी धर्माचरणार्चें ॥ ५१ ॥
 विकारानुसारें इंद्रियांना । रुचेलशा करी वर्तना ।
 परंतु कधींही तयांना । धर्माविरुद्ध जाऊं न दे ॥ ५२ ॥
 निषिद्ध कर्माची आडवाट । सोडून मार्ग धरी नीट ।
 शास्त्रविधीनें जो स्पष्ट । योग्य म्हणूनि सांगितला ॥ ५३ ॥
 त्या विहितहि मार्गावरी । बंधनाची दिवटी करीं- ।
 घेऊन, कामाच्या पुढारीं । नियम चाले वाटाड्या ॥ ५४ ॥
 काम धरी रीत ऐशी । म्हणून पूर्णता ये धर्मासी ।
 मग तो भोगी संसारासी । मोक्ष तीर्थीचें मोती जणूं ॥ ५५ ॥
 मांडव वेदाच्या थोरवीचा । तेथ तो वेल वाढवी सृष्टीचा ।
 कर्मफळासह पालवीचा । संभार पोंचे मोक्षावरी ॥ ५६ ॥
 ५१ ऐसा काम जो नियंत्रित । जो प्राण्यांसी बीजभूत ।
 तो मीच म्हणे भगवंत । योगीश्रेष्ठ श्रीकृष्ण ॥ ५७ ॥
 हें एकेक सांगू किती । पदार्थ म्हणून जे जे असती ।
 त्या सर्वांची उत्पत्ति । मजपासून झाली असे ॥ ५८ ॥
 ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
 मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥
 भाव जे जे का सात्त्विक । राजस तामसादिक ।
 त्या सर्वांचाहि जनक । मींच हे तूं ओळखावें ॥ ५९ ॥

: २२९ :

यांची निर्मिती जरी माझी । तरी मी नसतो तयांमार्जी ।
 जैसे स्वप्नांच्या समाजी । जागृती न राहे कधीं ॥ ६० ॥
 सारभाग एकवटून । त्याचें बीज होतें निर्माण ।
 त्या बीजाच्या अंकुरांतून । काष्ठ वाढतें वृक्षाचें ॥ ६१ ॥
 परी तया काष्ठाठायीं । बीजपणा जैसा न राही ।
 तैसा मी नसतो पाही । विकारलेल्या भूतांमधें ॥ ६२ ॥
 मेघ उपजती आकाशांत । परी आकाश नसतें त्यांत ।
 पाणी राहतें मेघांत । परी मेघ न पाण्यामधें ॥ ६३ ॥
 त्या जलाच्या बळामुळें । विजेचें तेज चमकलें ।
 परी काय पाणी राहिलें । विजेमध्ये कधींतरी ॥ ६४ ॥
 अग्नीतून उपजे धूर । परी धुरांत न वैश्वानर ।
 तैसा मी न होतो विकार । जरी ते होती माझ्यातुंनी ॥ ६५ ॥

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।

मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥

परी शेवाळ जलीं वाढतें । आणि झांकितें तें जळातें ।
 वा ढगांनीं व्यापिलें जातें । लुप्त होऊन नभ जेवीं ॥ ६६ ॥
 ६१ अरे निद्रेस होता वश । खोटें स्वप्नहि ये प्रत्ययास ।
 मग तें आपणा आपणांस । आठवूं कां देतें कधीं ॥ ६७ ॥
 डोळ्यामुळेंच डोळ्यांत । मोतीबिंदू निर्माण होत ।
 आणि मग आडविली जात । दृष्टी जशी त्याच्यामुळें ॥ ६८ ॥
 तैशी माझी पडली छाया । त्रिगुणात्मक जी पहा माया ।
 तीच अर्जुना ये ठाया । आड पडदा झाली मज ॥ ६९ ॥

: २३० :

म्हणून सर्वहि प्राणी । ओळखिती न मजलागुनी ।
 सर्व ते माझेच असुनी । मद्रूपता ना येते तया ॥ ७० ॥
 जैसे जन्मलेले पाण्यांत । मोती जलीं ना विरतात ।
 घडोनिया तैसेंच येत । पहा अर्जुना ये ठायीं ॥ ७१ ॥
 घट मातीचा मातीसी । लगेच येई मिळवायासी ।
 परी भाजल्यावरी त्यासी । तो राही वेगळेपणें ॥ ७२ ॥
 तैसें भूतजात हें सर्व । माझेच असती अवयव ।
 परी मायेमुळें अभिनव । जीवदर्शेंत आले ते ॥ ७३ ॥
 ' अहंममता ' ' मी माझे ' । या भ्रमाचें घेतीं ओझे ।
 आणि जाहले आंधळे जे । मोहामुळें विषयाच्या ॥ ७४ ॥
 म्हणोनि जरी माझे असती । तरी मद्रूप ना होती ।
 माझे असून मजप्रति । ओळखिती ना अर्जुना ते ॥ ७५ ॥

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ १४ ॥

अशी महदादि माझी माया । तिच्यापार धनंजया ।
 कसें जावें उतरोनिया । आणि व्हावें मद्रूप ॥ ७६ ॥
 ऐसा विचार येई चित्तीं । खरेंच ते अवघड अति ।
 कारण सामान्य नाही स्थिति । मायारूप नदीची या ॥ ७७ ॥
 ही ब्रह्मरूप जो पर्वत । त्याच्या कड्यांतून उगमा घेत ।
 पहिला हिचा वाहतो स्रोत । संकल्पाच्या उसळीनें ॥ ७८ ॥
 या मायेच्या नदींत । मग लगेच उठतात ।
 बुडबुडे छोटे अनंत । पांचहि महाभूतांचे ॥ ७९ ॥

: २३१ :

सृष्टीचा होई विस्तार । तोच हिचा ओघ थोर ।
 आणि चढतो हिंसी पूर । ग्रासशक्तीने काळाच्या ॥ ८० ॥
 प्रपंचसुख जी प्रवृत्ति । कैवल्यसुख जी निवृत्ति ।
 या दोन्हीही तटाप्रति । उंच तरी ओलांडी ही ॥ ८१ ॥
 ७१ गुणरूप मेघांच्या वृष्टीने । भरे मोहाच्या महापुराने ।
 मग वाहून नेते वेगाने । यमनियमांचीं गांवे ही ॥ ८२ ॥
 द्वेषाचे भांवरे पडती । मत्सराचे वळसे घे ती ।
 प्रमादांचे चमकती । मोठमोठे मासे इथे ॥ ८३ ॥
 प्रपंचाचीं वळणे पडती । कर्माकर्मांचे लोंढे येती ।
 ढीग त्यावरी तरंगती । सुखदुःखाच्या गदळाचे ॥ ८४ ॥
 विषयसुखाच्या बेटाप्रति । वासनेच्या लाटा झटती ।
 तेथ पुंजके जमा होती । जीवरूपी फेसाचे ॥ ८५ ॥
 ती अहंकारे हेलावते । त्रिविध मदाने उसळते ।
 विद्या धन कुलाचे ते । मद असती तीन येथे ॥ ८६ ॥
 ही माया-नदी सतत । पहा राहे खळबळत ।
 कारण तेथे उसळतात । लाटा विषयासक्तीच्या ॥ ८७ ॥
 उदयास्ताचे लोंढे येती । जन्ममृत्यूचे खळगे पडती ।
 तेथे बुडबुडे उठताती । पांचभौतिक देहाचे ॥ ८८ ॥
 मोह आणि भ्रम हे मासे । धैर्याचीं गिळितीं आमिषे ।
 अज्ञानाचे वांकडे वळसे । फिरती येथे वेगाने ॥ ८९ ॥
 भ्रान्तीच्या गदूळपणांत । जीव फसे आशेच्या गाळांत ।
 रजोगुणाच्या गर्जतात । खळबळी स्वर्गापर्यंत ॥ ९० ॥

: २३२ :

तमोगुणाची येथे धार । सत्वगुणाचा डोह स्थिर ।
 किती सांगू ही दुस्तर । आहे फार मायानदी ॥ ९१ ॥
 पुनर्जन्मांच्या लाटांमुळे । सत्यलोकाचा दुर्ग चळे ।
 ८१ ब्रह्मांडाचीहि कोसळे । दरड त्यांच्या वेगाने ॥ ९२ ॥
 त्या पाण्याचा ओघ थोर । अजुनी न ओसरे पूर ।
 तरून या मायेच्या पार । कोण जाईल ये ठायीं ॥ ९३ ॥
 येथले एक आश्चर्य । कीं जो तरण्यासी उपाय ।
 करावा तो होय अपाय । तो प्रकार ऐक आतां ॥ ९४ ॥
 आपुल्या बुद्धीच्या बाहूवरी । विश्वासून उतरले पुरीं ।
 त्यांचे झाले काय तरी ? । याचा पत्ता न लागला ॥ ९५ ॥
 आम्ही आहो ज्ञानवंत । अवघड आम्हां काय येथ ।
 गर्वाने गिळिले त्यांप्रत । जाणिवेच्या डोहामधे ॥ ९६ ॥
 कोणी वेदाच्या सांगडीवरी । अहंतेचे दगड भारी ।
 घेतले, ते सबंध उदरीं । गेले मदरूप नक्राच्या ॥ ९७ ॥
 कोणी तारुण्य-काष्ठ बांधिले । कामाच्या कासेस लागले ।
 ते चघळून टाकिले । विषयरूपीं मगरांनीं ॥ ९८ ॥
 मग वृद्धपणाच्या लाटांत । बुद्धिभ्रंशरूपीं जाळ्यांत ।
 बांधिले जाऊन वाहतात । इकडे तिकडे वेगाने ॥ ९९ ॥
 शोकतटाचे धक्के खात । बुडत क्रोधाच्या भोवऱ्यांत ।
 वरी येतां टोंचितात । आपत्तीचीं गिधाडे त्या ॥ १०० ॥
 बरबटले जाती अत्यंत । दुःखरूप त्या चिखलांत ।
 शेवटीं फसले जातात । मृत्यूरूपी गाळामधे ॥ १०१ ॥

: २३३ :

ऐसे विषयासक्त झाले । जे कामाच्या कासेस लागले ।
 ते यापरी वायां गेले । या मायेच्या नदीमधें ॥१०२॥
 यज्ञयागरूप पेटी । कोणी तराया बांधली पोटी ।
 परी ते गुंतले शेवटीं । स्वर्गसुखाच्या कपारीसी ॥१०३॥
 कोणी मोक्षाच्या आशेनें । पोहती कर्माच्या हातानें ।
 परी आडविले वळणानें । त्यांना विधिनिषेधाच्या ॥१०४॥
 ११ येथ विरक्तीची न चाले नाव । विवेकवेळूसी न लागे ठाव ।
 तरण्याचा आहे संभव । योगानें, परी विरळा तो ॥१०५॥
 जीवास आपुल्या शक्तीनें । माया नदी तरून जाणें ।
 शक्य आहे, हें बोलणें । असें पहा ऐशापरी ॥१०६॥
 अपथ्य करणारा जिंके व्याधि । साधूस कळे दुर्जन बुद्धि ।
 वा आलेली सोडील सिद्धि । जरी कधीं विषयासक्त ॥१०७॥
 न्याय करणारे चोरा भीति । गळ गिळवे माशाप्रति ।
 किंवा भेकड झुंजती । पिशाचासी उलटून ॥१०८॥
 जरी हरिणाचें पाडस । कुरतडूं शकेल पाश ।
 अथवा जरी मुंगीस । येईल मेरू ओलांडण्या ॥१०९॥
 तरी मायानदी दुस्तर । तिचें गांठिती पैलतीर ।
 जीव आपुल्या शक्तीवर । ऐसें पार्था समजावें ॥११०॥
 जेवीं कामुकासी अर्जुना । स्वाधीन ठेवतां न ये अंगना ।
 तैसें जीवा कठिण जाणा । तरणें मायानदीसी या ॥१११॥
 येथें लीलेनें एक तरती । जे सर्वस्वानें मला भजती ।
 त्यांना ऐलतीरावरती । आटतें पाणी मायेचें ॥११२॥

सद्गुरु नावाडी जयास । स्वानुभवाची कसिली कास ।
 तराया मिळविलें तराप्यास । ज्यांनीं आत्मनिवेदनाच्या ॥११३॥
 अहंकाराचें ओझें टाकिलें । विकल्प वाच्यासी चुकविलें ।
 आणि उतार शोधिले । विशुद्ध भगवद्भक्तीचे ॥११४॥
 निवृत्तीच्या पैलतिरीं । जाया ऐक्याच्या उतारावरी ।
 आत्मबोधाची पुन्हां खरी । सांगड बांधिली जयांनीं ॥११५॥
 १०१ उपरतीचे मारीत हात । सोहंभावाचे पाय रोवीत ।
 येऊन पोंचले सुरक्षित । निवृत्तीच्या तीरावरी ॥११६॥
 माझी ऐशा उपायांनीं । भक्ति केली जयांनीं ।
 ते तरती, ही माया झणी । परी हे ऐसे भक्त थोडे ॥११७॥
 न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
 माययापहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥
 इतर जे असती बहुत । ज्यांना अहंतेचें बाधलें भूत ।
 म्हणून त्यांना विस्मृति होत । अर्जुना आत्मज्ञानाची ॥११८॥
 ते वेळीं नियमाच्या वस्त्राची । शुद्ध न उरे त्यांना साची ।
 वा पुढच्या अधःपाताची । लाजही ना वाटे तया ॥११९॥
 आणि वेदशास्त्रांनीं । जें नको म्हटलें कटाक्षांनीं ।
 तें कराया आवर्जुनी । हे अवश्य धावतात ॥१२०॥
 ज्यासाठीं घेऊन शरीर । जन्मा आले भूमीवर ।
 त्या मुख्य कार्याचें पुरेपूर । दुर्लक्ष होते जनासी या ॥१२१॥
 इंद्रियवृत्तींच्या रस्त्यावर । नाना विकारांचे प्रकार ।
 मेळविताती अनिवार । 'मी माझें' या बडबडीनें ॥१२२॥

दुःख शोकाचे घाव किती । बसले त्याची न राही स्मृति ।
मायेनीं गिळिले त्याप्रति । म्हणोनि घडतें हें सारें ॥१२३॥

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥

म्हणून मी न लागे त्यासी । आतां निजहित साधण्यासी ।
भक्तीनें जे भजती मजसी । चार प्रकार असती ते ॥१२४॥
आर्त म्हणती पहिल्यासी । जिज्ञासू म्हणती दुज्यासी ।
तिसरा अर्थार्थी विशेषी । ज्ञानी चौथा जाणावा ॥१२५॥

दुःख परिहार व्हावया । आर्त भजतो धनंजया ।
खरें काय तें जाणावया । भक्ति करितो जिज्ञासू ॥१२६॥

व्हावयासी धनप्राप्ति । अर्थार्थी तो करी भक्ति ।

जरी यांना कामासक्ति । तरी अनन्य असती ते ॥१२७॥

१११ चौथा भक्त जो असे ज्ञानी । कर्तव्य नसें त्यालागुनी ।
चारांत एक हा म्हणोनि । आहे माझा खरा भक्त ॥१२८॥

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।

प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥

त्यास ज्ञानाच्या प्रकाशांत । दिसतें न कांहीं द्वैताद्वैत ।
समरसून मीच होत । आणि राहतो भक्तहि ॥१२९॥
जैसें लोकांच्या दृष्टीतें । स्फटिक पाणीच भासतें ।
तशी ज्ञान्याची स्थिति नसते । असते कीं ती नवलाची ॥१३०॥
वारा विरता आकाशांत । वेगळा न तो भासत ।
तसा ज्ञानी मिसळून माझ्यांत । भक्तत्व आपुलें सोडीना ॥१३१॥

हालवुनिया पाहतां तो । वायू नभा वेगळा कळतो ।
एरवीं पहा तो भासतो । केवळ आकाशरूपानें ॥१३२॥
तैसे देहानें वा कर्मानें । भक्त दिसे वेगळेपणें ।
परी मनाच्या अनुभवानें । तो मी आहों एकरूप ॥१३३॥
ज्ञानाचिया प्रकाशानें । मजसी तो आत्मा म्हणे ।
म्हणून मीहि आनंदानें । म्हणतों त्यासी आत्मा मम ॥१३४॥
जीवापलीकडील स्थान । जी ब्रह्माची असे खूण ।
तेथें अनुभवानें पोंचून । तैसे करी व्यवहारहि ॥१३५॥
यापरी जो झाला पूर्ण । त्या देहाचें वेगळेंपण ।
कधीं माझ्यापासून । काय निराळें करूं शके ॥१३६॥

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।

आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥१८॥

आपुलें हित साधायासी । कोणीहि भक्त भजे मजसी ।
परी ज्याचें प्रेम मजसी । ऐसा एक ज्ञानी भक्त ॥१३७॥
दुभत्याची आशा धरून । लोक ठेविती गाय बांधून ।
परी वासरूं दोरीविण । स्वाधीन ठेवी गाईसी ॥१३८॥
१११ कारण देहा-जीवानें तें । अन्य कोणा न ओळखितें ।
जें कांहीं पाहील त्यातें । वासरूं म्हणे माय माझी ॥१३९॥
ऐसें वासरूं अनन्यगति । म्हणून गाईसी प्रेम अति ।
यास्तव कृष्ण जें बोलती । सत्य असें तें निश्चयानें ॥१४०॥
असो, अर्जुना मग पुढती । कृष्ण म्हणाले येणें रीतीं ।
आर्तादि जे भक्त असती । तेही प्रिय असती मला ॥१४१॥

परी माझें मिळवून ज्ञान । जे न विषया पाहती वळून ।
 जैसे सागरा मिळतां येऊन । नदी न फिरते माघारी ॥१४२॥
 तशी त्याच्या हर्दीं जन्मलेली । अनुभवगंगा मज मिळाली ।
 तरी तोच मी ही का वेगळी । गोष्ट बोलूं शब्दानें ॥१४३॥
 अरे जयासी म्हणती ज्ञानी । तो मम केवळ चैतन्य जाणी ।
 हें बोलावें असें नसूनि । बोलूनि गेलों काय करूं ॥१४४॥
 विषयाच्या दाट झाडींतुनी । संकटें कामक्रोधांचीं टाळुनी ।
 सद्वासनेच्या मोकळ्या स्थानीं । येऊन पोंचला होता तो ॥१४५॥
 मग संतांच्या संगतीनें । निषिद्ध वर्तन त्यजिलें त्यानें ।
 चालला सरळमार्गानें । आपुल्या विहित कर्माच्या ॥१४६॥

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।

वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥

ऐशी शेंकडों जन्मांतुनी । वाट चालला सत्कर्मांनीं ।
 विषयसुखाच्या तयांनीं । वहाणा न पायीं घातिल्या ॥१४७॥
 मग सत्कर्माचें सकल । स्वर्गसुख मिळों फळ ।
 ऐशी आशाहि केवळ । तो न धरी हें स्पष्ट आहे ॥१४८॥
 जें कां शरीर धारण । तेंच रात्र असें मानून ।
 त्वरें करी मार्गक्रमण । उपाधि साऱ्या टाकुनी ॥१४९॥
 टाकूनिया उपाधिप्रत । निर्भय झाला सुटसुटीत ।
 कर्मक्षयाच्या रूपें तेथ । पहाट झाली तयाला ॥१५०॥
 १३१ झाला गुरुकृपेचा उषःकाल । पडलें ज्ञानाचें ऊन कोमल ।
 तेथ दृष्टीस पडेल विपुल । ऐश्वर्य साम्यभावाचें ॥१५१॥

: २३८ :

मग तो जिकडे पाहतो । तिकडे मीच तया दिसतो ।
 वा निवांत जरी राहतो । तरी असतो मीच तया ॥१५२॥
 एक मीच आहे तयासी । भरलेला सर्व दिशासी ।
 जैसे बुडालेल्या घटासी । आंत बाहेर पाणी असें ॥१५३॥
 तो असे माझ्या आंत । अंतर्बाह्य मी त्याप्रत ।
 सांगतां येईल शब्दांत । ऐसी गोष्ट नाही ही ॥१५४॥
 असो, तो ज्ञानाचें भांडार । सर्वत्र पाही निरंतर ।
 तेणें साधून व्यवहार । विश्व करी आत्मरूप ॥१५५॥
 हें जें दिसतें सर्व विश्व । तो एक श्रीवासुदेव ।
 ऐसा असे त्याचा भाव । अनुभवाच्या सामर्थ्ये ॥१५६॥
 म्हणोनि आर्तादि भक्तांत । तोचि श्रेष्ठ असे अत्यंत ।
 आणि पहा म्हणतां येत । ज्ञानी ऐसें तयांसीचि ॥१५७॥
 ज्याच्या अनुभव भांडारांत । सर्व विश्व मावळें जात ।
 असा महात्मा अत्यंत । दुर्लभ आहे धनुर्धरा ॥१५८॥

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।

तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २० ॥

इतर ते बहुत लाभती । जे भोगासाठीं भजन करिती ।
 ज्यांचे डोळे मंद होती । सारा येऊन आशेचा ॥१५९॥
 फळाच्या उत्कट इच्छेमुळें । हृदयामध्ये काम शिरले ।
 घर्षणानें त्याच्या विझले । ज्ञानाचे जे दिवे तिथें ॥१६०॥
 ऐसा तयांसी दोन्हीकडे । अज्ञानाचा अंधार पडे ।
 म्हणून मी न तयां सांपडे । असूनहि जवळ त्यांच्या ॥१६१॥

: २३९ :

मग ज्या इच्छित फलें देतीं । अशा देवदेवता शोधिती ।
 आणि त्यांची भक्ति करिती । अर्जुना सर्व प्रकारानें ॥१६२॥
 १४१ दास असती मूळचे । सर्व ते देहात्मबुद्धीचे ।
 त्यांत वासनेनें भोगाचे । दीन झाले असती ते ॥१६३॥
 ते विषयाच्या लालसेनें । भजती देवा प्रयत्नानें ।
 कसें तें तुज कौतुकानें । एक आतां सांगतो मी ॥१६४॥
 त्या त्या देवांचें आराधन । करण्याचें काय साधन ।
 विधिनियम त्याचें कवण । जाणून ते करिती पुरे ॥१६५॥

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
 तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥२१॥

निरनिराळ्या देवतांना । भजणें आवडे त्यांना ।
 ती आवड त्यांची अर्जुना । पहा मीच पुरवितों ॥१६६॥
 मीच साऱ्या देवदेवता । निश्चय हा न त्याचें चित्ता ।
 म्हणून धरितो भिन्नता । भावाची तो त्या त्या स्थलीं ॥१६७॥

स तथा श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
 लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हे तान् ॥२२॥

मग योग्य तें आराधन । करितो श्रद्धा ठेवून ।
 जोंवरी न होते संपूर्ण । इच्छिलेली कार्यसिद्धि । १६८॥
 मग भावनेच्या प्रमाणें । फळ मिळतें त्याकारणें ।
 परी सर्वहि हें निश्चयानें । घडून येतें माझ्यामुळें ॥१६९॥

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
 देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥२३॥

: २४० :

परी हे न जाणती ते भक्त । निमग्न राहती संकल्पांत ।
 म्हणोनि फळ नाशवंत । लाभतें त्यांसीं इच्छिलेलें ॥१७०॥
 हें ऐसें जें सकाम भजन । तें संसाराचेंच साधन ।
 'इच्छा झाल्या वाटती पूर्ण' । परी तें आहे स्वप्नापरी ॥१७१॥
 असो, आवडीनें अंतरीं । तो ज्या देवांची भक्ति करी ।
 मग फार झालें तरी । तो तें पावे देवत्व ॥१७२॥
 परी प्राण, मन, शरीरांनीं । जे सदा भजती मजलागुनी ।
 ते त्यांच्या देहपतनीं । मीचि होती निःसंशय ॥१७३॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
 परंभावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ २४ ॥

१५१ परी जीव असें न वागती । व्यर्थ हिताचा घात करिती ।
 जणूं ते पोहण्या पाहती । तळहातींच्या पाण्यामधें ॥१७४॥
 पडतां अमृताचिया सागरीं । तोंड घट्ट मिटून धरी ।
 आणि वरी आठवी अंतरीं । डबक्यांतल्या पाण्यासी ॥१७५॥
 हें असें कां बरें करावें । अमृतीं शिरूनीहि मरावें ।
 उलट सुखें कां न राहावें । अमृतीं अमृत होऊनी ॥१७६॥
 सोडून फलाशेचा पिंजरा । या चैतन्याच्या अंबरा ।
 कां न झेंप घ्यावी जरा । अनुभवाच्या पंखांनीं ॥१७७॥
 अशा रीतीनें झेंपावतां । सुखाची लाभे विपुलता ।
 आणि विहार येईं करितां । स्वामित्वानें मुक्तपणें ॥१७८॥
 व्यापका मानिती सीमित । अव्यक्ता कां मानिती व्यक्त ।
 सिद्ध असतां साधनांत । आयुष्य वायां घालविती ॥१७९॥

: २४१ :

अर्जुना हें मम बोलणें । जरी भरलें विवेकानें ।
तरी या जीवाकारणें । तें ना रुचतें अंशेहि ॥१८०॥

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।

मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥२५॥

योगमायेच्या पटलानें । आंधळे केले त्याकारणें ।
म्हणून ज्ञानाच्या प्रकाशानें । उघडहि मी दिसे न त्या ॥१८१॥
एरवीं मी ना जिचे ठायीं । ऐशी काय वस्तु राही ।
पाणी काय कधीं कांहीं । रसावांचून राहतें ? ॥१८२॥
वारा स्पर्शतो सर्वासी । सर्व कवळतें आकाशीं ।
तैसें सर्वहि विश्वासी । धरून आहे मीच एक ॥१८३॥

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।

भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥२६॥

१६१ भूतकाळांत जें झालें । तेंहि सर्व माझ्यामुळें ।
वर्तमानां जें असें भलें । तेंहि आहे मीच एक ॥१८४॥
वा जें जें होईल पुढें । तें न माझ्या पलीकडे ।
हें बोलणें केवळ घडे । कांहीं न होतें जातें ना ॥१८५॥
साप जो भासतो दोरावरी । त्याला जात कसली तरी ।
तो न साधा वा विषारी । तैशीं मिथ्या सर्व भूतें ॥१८६॥
ऐसा मी सर्व विश्वांत । भरून असतां ओतप्रोत ।
संसार जीवा भासत । त्याचें कारण ऐसें असें ॥१८७॥

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परन्तप ॥२७॥

: २४२ :

संसार भासे वेगळा । कारण पार्था अहंतेला ।
देहाविषयीं वाटला । फार उत्कट प्रेमभाव ॥१८८॥
त्यांना इच्छा ही मुलगी झाली । ती कामाच्या तारुण्यांत आली ।
म्हणून तिची जमविली । सोयरीक कीं द्वेषासी ॥१८९॥
त्या दोघांना मुलगा झाला । द्वंद्वमोह म्हणती त्याला ।
मग वाढविले तयाला । अहंता या आजीनें ॥१९०॥
आशेच्या रसानें पोसले । दांडगेपण त्याला आलें ।
आतां तो न मोजी भलें । धैर्यासी वा नियमासी ॥१९१॥
तो असंतोषाची दारू पितो । धुंद होऊन नांदतो ।
विषयाच्या खोलींत राहतो । विकाररूपी नारीसर्वें ॥१९२॥
तो चित्तशुद्धीच्या वाटेवरी । विकल्पाचे कांटे पसरी ।
आणि रस्ते मोकळे करी । निषिद्ध कर्मां जावयाचें ॥१९३॥
१७१ म्हणून जीव भांबावले । संसाराच्या वनीं पडले ।
आणि तेथें ठोकिले गेले । दुःखरूपी दंडुक्यांनीं ॥१९४॥

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥२८॥

परी विकल्पाचे तीक्ष्ण कांटे । पसरलेले आहेत खोटे ।
जाणून ज्या न घ्यावी वाटे । माघार बुद्धिभ्रंशरूपी ॥१९५॥
एकनिष्ठेच्या पादुकांनीं । विकल्प टोंकें चेचिलीं त्यांनी ।
आणि टाळिलीं कटाक्षांनीं । वनें महापातकांचीं ॥१९६॥
मग पुण्याची धांव घेती । आणि माझ्या जवळ येती ।
म्हणून ते सुखें सुटती । वाटमान्यांच्या त्रासांतुनी ॥१९७॥

: २४३ :

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥२९॥

जन्ममरणाच्या फेऱ्यांतुनीं । सुटावें ज्या प्रयत्नांनीं ।
त्या विषयींची त्यांच्या मनीं । आस्था होते उत्पन्न ॥१९८॥
मग त्यांचा तो प्रयत्न । ब्रह्मरूपें फळतो पूर्ण ।
ज्या परब्रह्म फळांतून । रस ओसंडे पूर्णतेचा ॥१९९॥
मग त्यावेळीं हें सर्व । कृतार्थतेनें भरें विश्व ।
अध्यात्माचा अनुभव । येऊन संपे नवेपणा ॥२००॥
आतां ते ठायीं कर्माचें । कर्तव्य कांहीं नुरें साचे ।
मनपण सरून मनाचें । विराम पावतें तेथें तें ॥२०१॥
ऐसा अध्यात्म लाभ तया । होतसे कीं धनंजया ।
भांडवल म्हणून जया । व्यापारासी लाभलों मी ॥२०२॥
तेथ साम्याची पडून भर । वाढे ऐक्याचा व्यवहार ।
मग संपून जातें पार । भेदबुद्धीचें दारिद्र्य ॥२०३॥

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।

प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥३०॥

अधिभूतासह मजप्रति । अनुभवानें जे जाणती ।
आणि पुढें त्याचरीतीं । अधिदैवाचें रूप माझें ॥२०४॥
१८१ ज्या जाणिवेच्या बळावर । मी अधियज्ञ दिसे समोर ।
म्हणून पडण्यावेळीं शरीर । विह्वल लव होती न ते ॥२०५॥
आयुष्याची तुटतां दोरी । गडबडतातीं भूतें सारीं ।
मरण ज्याचें आहे दुरी । त्याहि वाटे प्रलयकाल ॥२०६॥

: २४४ :

परी जे कोणत्याहि मार्गानें । मिसळले मजसी एकपणें ।
ते न सोडिती मजकारणें । त्यांच्या अंतकालींही ॥२०७॥
हे जे ऐसे ऐक्यचतुर । ज्यांचें चित्त जाहलें स्थिर ।
माझ्याठायीं, खरोखर । तेच योगी जाणावे ॥२०८॥
तरीं या शब्दाच्या कुपी खालीं । नव्हती अवधानाची अंजली ।
अर्जुन थोडासा त्यावेळीं । मार्गें होता राहिलेला ॥२०९॥
वा ब्रह्मबोधाचीं तीं फळें । ज्यांत अर्थाचे रस दाटले ।
आणि सुगंध दरवळले । सद्भावांचे भोंवती ज्या ॥२१०॥
ऐसें कृष्णरूपीं वृक्षातें । बोधफळ जें लागलें होतें ।
कृपेच्या वायूनें पडलें तें । पदरीं पार्थश्रवणांच्या ॥२११॥
तीं फळें नसतीं साधारण । सिद्धांताचीं झालीं पूर्ण ।
ब्रह्मसामर्थें बुडवून । घोळिलीं परमानंदांन ॥२१२॥
त्यांच्या निर्मळ माधुरीमुळें । अर्जुना ज्ञानाचे डोहाळे ।
झाले, घुटके घेतले । त्यानें सुधेचे विस्मयाच्या ॥२१३॥
ही सुखसंपत्ति लाभतां त्यासी । तो वाकुल्या दाखवी स्वर्गासी ।
गुदगुल्या त्याच्या हृदयासी । होऊं लागल्या आनंदे ॥२१४॥
१९१ बाह्यरूपेंहि त्या फळांचें । पार्था भरतें ये सुखाचें ।
आतां आस्वाद रसांचे । घ्यावे वाटले वेगें त्या ॥२१५॥
म्हणून अनुमानाच्या हातानें । बोधफळें घेतिलीं त्यानें ।
आणि घालूं पाही त्वरेनें । प्रचीतीच्या मुखामर्थें ॥२१६॥
तो तीं विवेकाच्या जिभेसी । येती न मुळीं चाखायासी ।
आणि फुटती ना प्रयत्नेसी । तर्काच्याही दांतानें ॥२१७॥

: २४५ :

तें पाहून अर्जुन । गेला थोडा बावरून ।
 काढिलें त्यानें मुखांतून । फळ तें ना चाखितांचि ॥२१८॥
 थक्क होऊन आश्चर्यानें । अर्जुन आपुल्या चित्तीं म्हणे ।
 हे शब्द म्हणजे तारांगणें । बिंबतीं झालीं जलाठारीं ॥२१९॥
 प्रतिबिंबाच्या सौंदर्यानें । मी त्यां मानिलें खरेंपणें ।
 कसा फसलों मुलभतेनें । ये ठारीं मी अक्षरांच्या ॥२२०॥
 हीं वाक्यें नसतीं विशेषीं । घड्या पडल्या आकाशासी ।
 तेथ बापड्या बुद्धीसी । माझ्या ठाव लागेल ना ॥२२१॥
 मग अर्थज्ञान व्हावें कसें । ऐसें चिंतून मानसें ।
 पाहिलें त्या गुडाकेशे । श्रीकृष्णाच्या मुखाकडे ॥२२२॥
 आणि केली विनवणी । कीं देवा तुमच्या भाषणीं ।
 सात पदे जीं क्रमांनीं । आलीं तीं न कळलीं मला ॥२२३॥
 यापूर्वीं त्यांचा कोणी । स्वाद न घेतला या ठिकाणीं ।
 त्याचें फार माझ्या मनीं । वाटतें आहे आश्चर्य ॥२२४॥
 अवधानाच्या चंचलपणें । केवळ ऐकण्याच्या बळानें ।
 सिद्धांतांतील खरेंपणें । तात्पर्य ये ना सांगता ॥२२५॥
 त्यांतून आपुलें भाषण । मुळींच नाही साधारण ।
 तुमचे शब्द ऐकून । आश्चर्यहि चकित होतें ॥२२६॥
 मम कानाच्या झरोक्यांतून । आंत आले शब्द-किरण ।
 चकित करी त्यांचें दर्शन । तेणें चळलें लक्ष माझें ॥२२७॥
 २०१ त्या शब्दांच्या मधला अर्थ । यावा माझिया ध्यानांत ।
 तरी तो सांगा देवा त्वरित । विलंब मज सोसवेना ॥२२८॥

असें आठवून मागचे । जाणाया अभिप्राय पुढचे ।
 मधें आपुल्या उत्सुकतेचें । रूप ठेविलें कृष्णापुढें ॥२२९॥
 ही अर्जुनाची विचारण्याची । पद्धति कशी चातुर्याची ।
 इच्छा करी लगटण्याची । परी न सोडितां मर्यादा ॥२३०॥
 सद्गुरूसी जयीं विचारावें । तयीं असेंच सावध असावें ।
 हें कौशल्य एक बरवें । सव्यसाची अर्जुनाचें ॥२३१॥
 आतां त्याचें तें प्रश्न करणें । सर्वज्ञ कृष्णें उत्तर देणें ।
 तें संजय आवडीनें । सांगेल कीं येठारीं ॥२३२॥
 तिकडे तुम्हीं द्या अवधान । सांगेन स्पष्ट मराठींतून ।
 जैसी उपयोगी पडे पूर्ण । दृष्टिआधीं कानाच्या ॥२३३॥
 बुद्धीच्या जिभेनें शब्दार्थ । चाखण्यापूर्वीं त्या शब्दांत ।
 जें सौंदर्य आहे ओसंडत । त्यानें इंद्रियें सुखावतीं ॥२३४॥
 मालतीची कळी जेवीं । सुगंधें नाका तोषवी ।
 परी लोचनांनाही सुखवी । सौंदर्य तिचें बाहेरचें ॥२३५॥
 तेवीं मराठीच्या सौंदर्यें । राजसुख भोगितीं इंद्रियें ।
 आणि सहजपणानें प्रमेयें । करितां येतीं आपलीशीं ॥२३६॥
 शब्दीं आणीन शब्दातीत । सुसंस्कृतपणें मी येथ ।
 ऐसें ज्ञानदेव म्हणतात । शिष्य निवृत्तिनाथांचे ॥२३७॥

